

T.C.
OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAĞIMSIZ DENETİMDE TÜREV ARAÇLARIN
YERİ VE ÖNEMİ

Gökhan AYAYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE ve DENETİM PROGRAMI

DANIŞMAN
Doç. Dr. Z. Dina Çakmur YILDIRTAN

İSTANBUL, Nisan 2018

T.C.
OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAĞIMSIZ DENETİMDE TÜREV ARAÇLARIN
YERİ VE ÖNEMİ

Gökhan AYAYDIN
(162008095)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE ve DENETİM PROGRAMI

DANIŞMAN
Doç. Dr. Z. Dina Çakmur YILDIRTAN

İSTANBUL, Nisan 2018

T.C.
OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAĞIMSIZ DENETİMDE TÜREV ARAÇLARIN
YERİ VE ÖNEMİ

Gökhan AYAYDIN
(162008095)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE ve DENETİM PROGRAMI

Tezin Enstitüye Teslim Edildiği Tarih : 13.04.2018

Tezin Savunulduğu Tarih : 10.04.2018

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Z. Dina Çakmur YILDIRTAN
(Marmara Üniversitesi)

Diğer Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Hakan TAŞTAN
(Okan Üniversitesi)

: Dr.Öğretim Üyesi İlker CALAYOĞLU
(Okan Üniversitesi)

İSTANBUL, Nisan 2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
KISALTMALAR.....	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiii
TABLO LİSTESİ	xiv
BÖLÜM 1 GİRİŞ VE AMAÇ	1
BÖLÜM 2 BAĞIMSIZ DENETİM.....	3
2.1. DENETİME DUYULAN İHTİYAÇ VE DENETİM KAVRAMI.....	3
2.1.1. Bağımsız Denetim Kavramı	4
2.1.2. Bağımsız Denetimin Amacı	6
2.1.3. Bağımsız Denetimin Sağladığı Faydalar	7
2.2. BAĞIMSIZ DENETÇİLER	8
2.3. BAĞIMSIZ DENETİMİN DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE TARİHSEL GELİŞİMİ	9
2.3.1. Bağımsız Denetimin Dünyadaki Tarihsel Gelişimi.....	9
2.3.2. Bağımsız Denetimin Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi	12

2.4.	BAĞIMSIZ DENETİM STANDARTLARI.....	15
2.4.1.	Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları	15
2.4.1.1.	Genel Standartlar	16
2.4.1.2.	Çalışma Sahası Standartları.....	16
2.4.1.3.	Raporlama Standartları.....	17
2.4.2.	Uluslararası Denetim Standartları	17
2.5.	DENETİM TÜRLERİ.....	17
2.5.1.	Konusuna ve Amacına Göre Denetim Türleri.....	18
2.5.1.1.	Mali Tablolar Denetimi	18
2.5.1.2.	Uygunluk Denetimi	18
2.5.1.3.	Faaliyet Denetimi	19
2.5.2.	Denetçi Statüsüne Göre Denetim Türleri	19
2.5.2.1.	İç Denetim	19
2.5.2.2.	Bağımsız Denetim	20
2.5.2.3.	Kamu Denetimi	20
2.5.3.	Kapsamına Göre Denetim Türleri	21
2.5.3.1.	Genel Denetim.....	21
2.5.3.2.	Özel Denetim.....	22
2.5.4.	SPK' ya Göre Denetim Türleri.....	22
2.5.4.1.	Sınırlı Denetim	22
2.5.4.2.	Sürekli Denetim.....	22
2.5.4.3.	Özel Denetim.....	23
2.6.	BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİ.....	23
2.6.1.	Müşteri Seçimi ve İşin Alınması.....	25
2.6.1.1.	Firma Kabul Politikası Işığında Gerekli Bilgilerin Toplanması.....	25
2.6.1.2.	Bir Önceki Denetçi İle Görüşme	25
2.6.1.3.	Denetim Anlaşma Mektubunun Yazılması	26
2.6.2.	Denetimin Planlanması	26
2.6.2.1.	Denetlenecek İşletmeyi Tanıma ve Bilgi Toplama	26
2.6.2.2.	Denetim Programının Hazırlanması	27
2.6.2.3.	İş Gücü ve Zaman Planlaması	27
2.6.3.	Denetim Programının Yürütülmesi	27

2.6.3.1.	Uygunluk Testleri.....	28
2.6.3.2.	Maddilik Testleri	29
2.6.4.	Bulguların Raporlanması.....	29
2.7.	DENETİM RİSKİ.....	30
2.7.1.	Denetim Riskinin Unsurları	30
2.7.1.1.	Doğal Risk.....	31
2.7.1.2.	Kontrol Riski	31
2.7.1.3.	Ortaya Çıkartma Risk.....	32
2.8.	DENETİM KANITI	32
2.8.1.	Denetim Kanıtlarını Sınıflandırılması	32
2.9.	DENETİM TEKNİKLERİ	33
2.9.1.	Fiili-Fiziki İnceleme.....	33
2.9.2.	Gözlem	34
2.9.3.	Yazılı veya Sözlü Bilgi Alma - Soruşturma.....	34
2.9.4.	Doğrulama – Teyit Etme	35
2.9.5.	Yeniden Hesaplama	35
2.9.6.	Belgelerin İncelenmesi.....	36
2.9.7.	Yeniden Uygulama.....	36
2.9.8.	Analitik İnceleme Tekniği.....	36
2.10.	DENETİM RAPORLARI.....	37
2.10.1.	Olumlu Görüş.....	38
2.10.2.	Sınırlandırılmış Olumlu Görüş.....	38
2.10.3.	Olumsuz Görüş.....	38
2.10.4.	Görüş Vermekten Kaçınma	39
BÖLÜM 3	TÜREV ARAÇLAR VE DENETİMLERİ.....	40
3.1.	TÜREV ARAÇLARIN İNCELENMESİ	41
3.2.	TÜREV ARAÇLARININ TARİHÇESİ	42
3.3.	TÜRKİYE’DE TÜREV ARAÇLARIN GELİŞİMİ VE YAPISI.....	44
3.4.	FİNANSAL RİSK VE TÜREV PİYASALAR	46
3.5.	TÜREV ARAÇ ÇEŞİTLERİ.....	49

3.5.1.	Forward	50
3.5.2.	Futures.....	52
3.5.3.	Swap.....	54
3.5.4.	Opsiyonlar	55
3.6.	TÜREV ARAÇ SÖZLEŞMELERİ.....	57
3.6.1.	Sözleşme Taraflarını Tanıtıcı Bilgiler	57
3.6.2.	Sözleşmenin Konusu	58
3.6.3.	Sözleşme Emirlerine İlişkin Hükümler	58
3.6.4.	Teminat Yatırılması ve Takas Konusuna İlişkin Esaslar	58
3.6.5.	Nakdin Teslimine İlişkin Esaslar	59
3.6.6.	Tarafların Arasında Bilgi Alışverişine İlişkin Esaslar	59
3.6.7.	Alınan Nakit Paranın Değerlendirilmesine İlişkin Esaslar.....	59
3.6.8.	Aracı Kuruluşa Ödenecek Komisyona İlişkin Esaslar	59
3.6.9.	Teminat Hükümleri	59
3.6.10.	Sözleşmenin Süresi ve Sona Ermesi	60
3.6.11.	Sözleşme Şartlarının Değiştirilmesi	61
3.6.12.	Yurt Dışı Piyasalarda Alım Satım.....	61
3.6.13.	Uygulanacak Hükümler.....	61
3.6.14.	Yetkili Mahkeme ve İcra Daireleri.....	61
3.7.	TÜREV ARAÇLARIN MANİPÜLASYONU	62
3.7.1.	Manipülasyonun Kavramsal Çerçevesi	62
3.7.2.	Manipülasyon Metotları	63
3.7.3.	Türev Ürünlerin Manipülasyon Aracı Olarak Kullanılması.....	64
3.7.4.	Türev Araçlarla Yapılan Manipülasyon ve Benzeri Faaliyetlerden Doğan Zararlar.....	66
3.7.5.	Manipülasyona Karşı Denetim ve Yaptırımlar	67
3.8.	TÜREV ARAÇLARIN HUKUK YAPISI VE VERGİLEME	69
3.8.1.	Türev Araç Sözleşmelerinin Hukuki Niteliği.....	69
3.8.2.	Türev Araçların Vergi Kanunları Çerçevesinde İncelenmesi	71
3.8.2.1.	Gelir Vergisi	71
3.8.2.2.	Türev Araçların GV Kanunu Uyarınca Değerlendirilmesi	73

3.8.2.3.	Kurumlar Vergisi.....	74
3.8.2.4.	Türev Araçların KV Kanunu Uyarınca Değerlendirilmesi	75
3.8.2.5.	Katma Değer Vergisi Kanunu	77
3.8.2.6.	Türev Araçların KDV Kanunu Uyarınca Değerlendirilmesi.....	78
3.8.2.7.	Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	80
3.8.2.8.	Türev Araçların BSMV Uyarınca Değerlendirilmesi.....	81
3.8.2.9.	Damga Vergisi.....	82
3.8.2.10.	Türev Araçların DV Uyarınca Değerlendirilmesi	83
3.9.	TÜREV ARAÇLARLA İLGİLİ DÜZENLEMELER.....	83
3.9.1.	Yeni Dönem Türev Düzenlemeleri	85
3.9.1.1.	Merkezi Takas Sistemi	86
3.9.1.2.	Raporlama Zorunlulukları	86
3.9.2.	Türev Araçlara ilişkin Uluslararası Düzenleme Ve Denetim Esasları	87
3.9.2.1.	Basel Anlaşması	88
3.9.2.2.	Ülkelerin Türev Araçlar Konusundaki Düzenleyici Kuruluşları.....	89
3.10.	TÜREV ARAÇLARIN DENETİMİNDE BAĞIMSIZ DENETÇİNİN YAPMASI GEREKENLER	90
4.	BÖLÜM TÜREV ARAÇLARIN KULLANIMINA İLİŞKİN ÖRNEK MUHASEBE UYGULAMALARI VE BAĞIMSIZ DENETİM AÇISINDAN ÖNEMİ.....	93
4.1.	TÜREV ARAÇLARLA İLGİLİ MUHASEBE STANDARTLARI..	94
4.2.	TÜREV ARAÇLARLA İLGİLİ DEĞERLEME ESASLARI.....	97
4.3.	TÜREV ARAÇLARLA İLGİLİ MUAHASEBE KAVRAMLARI..	99
4.4.	TÜREV ARAÇLARIN TEMEL MUHASEBE SORUNLARI.....	100
4.4.1.	Türev Araçların Muhasebe Kayıtlarına Aktarılması	100
4.4.2.	Türev Araçların Değerlemesi	101
4.4.3.	Türev Araçların Raporlanması	102
4.4.4.	Bilanço Dışı İşlemler.....	102
4.4.5.	Nakit Akış İşlemleri	102
4.5.	TÜREV ARAÇLARIN MUHASEBE UYGULAMALARI.....	103

4.5.1.	Forward Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulama	103
4.5.2.	Futures Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulama.....	107
4.5.3.	Opsiyon Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulama	111
4.5.4.	Swap Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulama.....	116
BÖLÜM 6 SONUÇ VE ÖNERİLER.....		119
KAYNAKLAR.....		122
ÖZGEÇMİŞ.....		130

ÖZET

BAĞIMSIZ DENETİMDE TÜREV ARAÇLARIN YERİ VE ÖNEMİ

Türev araçların kullanım amaçları, Fiyat dalgalanmalarına karşı riskten korunma, gelir elde etmek için geleceğe yönelik öngörüler ile pozisyon alarak spekülatif işlem yapma ve piyasalardaki anlık fiyat değişikliklerinden faydalanarak arbitraj işlemi ile yatırım yapmadan kar elde etmektir. Bundan dolayı günümüzde kullanımını artan bir finansal araçtır. Genel olarak kullanılan türev araçlar: forward, swap, future ve opsiyonlardır.

İşletmelerin, pay ve menfaat sahiplerinin hak ve çıkarlarının korunması açısından doğru ve güvenilir bilgiye ihtiyacı vardır. Bağımsız denetimden geçmiş olan finansal tablolardan elde edilen bilgilerin güvenilir olmasından dolayı bağımsız denetim, piyasaların etkin ve verimli çalışmasında katkı sağlar. Türev araçların denetimleri de bu amaçla önemlidir.

Bu tezin amacı, mali tablo denetimi açısından, türev araçlar ile yapılmış olan işlemlerin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak finansal tablolara nasıl aktarılacağına, finansal tablolarda nasıl raporlanacağına, türev araçlarla yapılan işlemlerden doğan kar ve zararın etkisinin zamanlaması, vergi pozisyonu üzerindeki etkisi ve hesaplara yansıtılış şeklini ortaya koymaktır. Ayrıca kendine özgü kullanımları, muhasebeleştirme esasları ve hukuki düzenlemeleri olan türev araçların denetim esnasında dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğunu belirtmektir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışmanın amacı açıklanmıştır. İkinci bölümde, bağımsız denetimin amacı, faydaları, süreci ve görüş bildirme aşamalarından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, bağımsız denetimde türev araçların sözleşme, hukuki yapısı, manipülasyon aracı olarak kullanılmasının etkileri

hakkında bağımsız denetim açısından dikkat edilmesi gereken unsurlar açıklanıp, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerden bahsedilmiştir ayrıca bağımsız denetimde denetçilerin dikkat etmesi gereken hususlarda anlatılmıştır. Dördüncü bölümde, türev araçlarla ilgili muhasebe süreçleri anlatıldıktan sonra örnek muhasebe uygulamaları yapılmıştır. Beşinci ve son bölümde, türev araçların denetiminin önemi belirtilmiş, türev araçların, bağımsız denetiminin neden gerekli olduğu ve bağımsız denetime olan ihtiyacı anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türev Araçlar, Bağımsız Denetim

Tarih: 10/04/2018

ABSTRACT

THE PLACE AND IMPORTANCE OF DERIVATIVE INSTRUMENTS AT INDEPENDENT AUDITING

The purpose of derivative instruments is to hedge risk against price fluctuations, by taking positions with future predictions and taking advantage of speculative trading and to make profit without investing in arbitrage instant price changes in markets. Therefore the derivative financial instruments an increasingly financial tool for today's use. Generally used derivative instruments: forward, swaps, futures and options.

Businesses need accurate and reliable information to protect the rights and interests of shareholders and stakeholders. Independent auditing contributes to the active and efficient operation of the markets since the information obtained from the independent audited financial statements is reliable. Audits of derivative instruments are also important for this purpose.

The purpose of this thesis is to analyze how the transactions made with the derivative instruments are transferred to the financial statements in accordance with generally accepted accounting principles, how they will be reported on the financial statements, the timing of the effect of profit and loss arising from derivative transactions, their impact on tax position and the way they are reflected to the accounts. In addition, it is necessary to note that the specific uses, accounting principles and legal regulations of derivative instruments that should be considered during audit.

This study consists of five chapters. Part one describes the purpose of the study. Section two discusses the purpose, benefits, process and opinion of the independent audit. In the third section, the elements to be considered in terms of independent audit regarding the effects of the use of derivative instruments as contracts, legal structures, and manipulation tools were explained in the independent audit, national and international legal regulations were mentioned, and the issues to be considered by

auditors in independent auditing. In the fourth section, accounting processes related to derivative instruments have been explained and sample accounting applications have been performed. In the fifth and final section, the importance of auditing the derivative instruments, the reason why the independent auditing of the derivative instruments is necessary and what is needed independently is explained.

Keywords: Derivative Instruments, Independent Auditing

Date: 10/04/2018

KISALTMALAR

AICPA	: Amerikan Sertifikalı Muhasebeciler Kurumu
APRA	: Avustralya İktisadi Düzenlemeler Otoritesi
BAFIN	: Finans Hizmetleri Denetimi Kurumu
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BDS	: Bağımsız Denetim Standardı
BIS	: Uluslararası Ödemeler Bankası
BIST	: Borsa İstanbul A.Ş.
BK	: Bankacılık Kanunu
BSMV	: Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi
CBOE	: Şikago Opsiyon Borsasını
CBOT	: Şikago Ticaret Odası
CCP	: Merkezi Takas Kurumu
CDS	: Kredi Risk Primi
CME	: Şikago Ticaret Borsası
DVK	: Damga Vergisi Kanunu
FDIC	: Federal Mevduat Sigortası Kurumu
FRS	: Merkez Bankası
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu'nun
IFAC	: Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu
IFRS	: Uluslararası Finansal Raporlama Standardları
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

KDV	: Katma Değer Vergisi
KGK	: Kamu Gözetimi, Muhasebe Ve Denetim Standartları Kurumunun
KVK	: Kurumlar Vergisi Kanunu
NYSE	: New York Borsası
OCC	: Para Denetleme Kurumu
OSFI	: Finansal Kurumlar Denetleme Kurumu
SEC	: Amerikan Sermaye Piyasası Kurulu
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TFRS	: Türkiye Finansal Raporlama Standartları
TMS	: Türkiye Muhasebe Standartları
TSPAKB	: Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği
TTK	: Türk Ticaret Kanunu
TÜRMOB	: Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği
UDS	: Uluslararası Denetim Standartları
VOB	: Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası
VUK	: Vergi Usul Kanunu

ŞEKİL LİSTESİ

SAYFA NO

Şekil 2.1. Denetim Süreci.....	24
Şekil 2.2. Denetim Riskinin Unsurları.....	30

TABLO LİSTESİ

SAYFA NO

Tablo 2.1. Konusuna ve Amacına Göre Denetim Türleri.....	18
Tablo 2.2. Olumlu Görüş Dışındaki Görüş Türleri.....	37
Tablo 4.1. Türev Ürün Sözleşmelerinin Değerleme Ölçüleri ve Değerleme Sonucu Oluşan Kazanç veya Kaybın Muhasebeleştirilmesi.....	98

BÖLÜM 1 GİRİŞ ve AMAÇ

Bağımsız denetim ve türev araçların günümüzdeki amaçlarıyla ilk kullanımları ve uygulamaları 1850’li yıllarda başlamıştır. BIS verilerine göre organize piyasalarda işlem gören toplam türev araç sözleşme miktarı 74 trilyon Amerikan dolarını bulmaktadır. Ancak, tezgâh üzeri pazarı 700 trilyon Amerikan doları civarlarındadır.

Bağımsız denetiminde neredeyse tüm işletmelerin ihtiyaç duyduğu ve belirli durumlarda bağımsız denetimin zorunlu olarak yapılması gerekmektedir. Bu iki kavramın günümüzde finansal piyasalarda kullanımlarına duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Günümüzde risk kavramının önemi her geçen gün artmaktadır. Bu kavramın bağımsız denetim ve türev araçları içinde önemli bir yeri vardır. Bağımsız denetim açısından risk kavramı, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından, 18.03.2014 tarih ve 28945 sayı ile Resmi Gazete’ de Türkiye Denetim Standartları Kapsamında yayımlanan, “riskin erken saptanması sistemi ve komitesi hakkında denetçi raporuna ilişkin esaslara yönelik ilke kararı” konunun bağımsız denetim tarafından önemini ve gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu ilke kararda yönetim kurulunun şirketi tehdit eden veya ilerde ortaya çıkabilecek riskleri zamanında tespit edebilmek ve risk yönetimini gerçekleştirebilmek için öngörülen sistemi ve yetkili komiteyi kurup kurmadığını, böyle bir sistem varsa bunun yapısı ile komitenin uygulamalarını açıklayan ve değerlendiren denetçi raporunun esaslarını belirlemektir. Bu esasların belirtilmesiyle bağımsız denetçiler işletmeler tarafından kurulması gerekli olan riskin erken saptanması ve yönetimi komite ve sistemini denetlemeleri söz konusudur. Yani bu konu, bağımsız denetime tabi şirketler açısından, ayrıca denetlenen ve raporlanan bir husus haline gelmiştir. Türkiye Denetim Standartları, bağımsız denetim faaliyetleri ile ilgili usul ve esasları belirlerken, bağımsız denetçinin denetlediği şirketin iç kontrol, iç denetim, risk yönetimine ilişkin süreçleri ile ilgili etkileşimlerine de yer vermiştir. Bu kapsamda, bağımsız denetim, sadece finansal tabloların değil, bunları ve şirketin sürekliliğini etkileyen tüm kurumsal sistemleri değerlendirme altına

alması demektir. Denetimin planlama aşamasında ayrıca risk değerlendirmede önemli bir aşamadır. Bu aşamada denetçi oluşabilecek riskleri ve bu risklere nasıl karşılık vereceğine dikkat etmelidir.

İşletmeler globalleşmeyle birlikte finansal veya finansal olmayan risklerle karşı karşıya gelmektedir. Bu nedenle işletmeler gelecekte karşılaşılabilecekleri döviz kuru riski, piyasa riski, kredi riski, faiz oranı riski ve likidite riski gibi finansal risklerden korunmak amacıyla portföy çeşitlendirme ya da türev araçlarını kullanarak riskten korunmaya çalışırlar.

Bu tezin amacı, türev araçların bağımsız denetiminin neden gerekli olduğu ve bağımsız denetim açısından nelere dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koymaktır. Bu amaçla aşağıda belirtilen hususlar açıklanmıştır.

Türev sözleşmelerinde hangi bilgilerin ve nelerin olması gerektiği hususlarını belirtip, denetimini bu aşamada başlatılmasının gerekliliği açıklanmıştır.

Türev araçların tüm vergi kanunlarının konusu olmasından dolayı vergisel etkileri anlatılarak, vergi denetimindeki önemi açıklanmıştır.

Türev araçların manipülasyon aracı olarak kullanıldığı durumlardan bahsedilip, dünyadaki ekonomik krizlerdeki etkileri açıklanmıştır.

Türev araçla ilgili ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerin neler olduğu belirtildikten sonra denetim esasları açıklanmıştır.

Türev araçların muhasebeleştirilmesini örnek muhasebe uygulamalarıyla anlatılıp, mali tablo denetimlerinde muhasebe kayıtlarının nasıl olması gerektiği açıklanmıştır.

BÖLÜM 2 BAĞIMSIZ DENETİM

Çalışmanın bu bölümünde bağımsız denetim kavramı, riski, amacı, gelişimi, süreci, standartları, ilgililere sağladığı faydalar ve denetim teknikleri ve raporları üzerinde durularak bu konuya ilişkin kuramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

2.1. DENETİME DUYULAN İHTİYAÇ VE DENETİM KAVRAMI

Toplumda ortaya çıkan yeniliklere baktığımızda hepsinin bir ihtiyaca cevap verdiğini görmekteyiz. Bu anlamda denetimde ilgililerin kendilerine sunulan bilgilerin doğru ve güvenilir olup olmadığının kontrolü ihtiyacından ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Denetim kavramını biz özellikle ekonomi özelinde irdelemeye çalışacağız. Aksi takdirde denetim toplumun her alanında olduğu için çalışma konusunun dışına çıkmış oluruz.

Günümüzde gerek ekonominin gerekse teknolojinin hızla gelişmesiyle devasa işletmeler/örgütler ortaya çıkmıştır. Bu işletmelerle ilgilenen çıkar gruplarınca, ki bunlar şirket ortakları, yöneticileri, müşterileri ve devlet olabilir, kendilerine sunulan bilgilerin doğru ve güvenilir olup olmadığının kontrolünün yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu durum denetim kavramını ortaya çıkarmış, çıkar grupları şirketler tarafından kendilerine sunulan raporların ne derece güvenilir ve doğru olduğunu yapılan denetimler sayesinde öğrenmiş olacaktır. Bu şekilde çıkar gurupları şirket hakkında sunulan raporların doğruluğuna güvenerek menfaatleri doğrultusunda karar alabileceklerdir.

İngilizcede denetim anlamına gelen “Auditing” sözcüğü Latince işitmek ve dinlemek anlamına gelen “Audire “ fiilinden türetilmiştir (Gürbüz, 1995). Türk Dil Kurumu ise

denetleme kavramını; “bir işin doğru ve usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığını incelemek” şeklinde tanımlamıştır.

Bir ekonomi terimi olarak denetim; “bir ekonomik birim veya döneme ait bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere olan uygunluk derecesini araştırmak ve bu konuda bir rapor düzenlemek amacıyla bağımsız bir uzman tarafından yapılan kanıt toplama ve değerlendirme sürecidir” (Bozkurt, 1998).

Daha geniş ve kapsamlı bir tanım yapılacak olursak denetim; “bir kurum ya da kuruluşun, belirlenmiş bir plan, proje veya programın yapısı, işleyişi ve çıktılarının önceden belirlenmiş standartlara uygunluk standardını araştırma, gözlemeleme, sorgulama gibi yöntemlerle belirlenmesi ve elde edilen bulguların objektif ve sistematik bir şekilde değerlendirilerek ilgili taraf veya taraflara iletilmesi sürecidir” (Köse, 1999).

Yukarıda yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere denetimin başlıca unsurlarını ve özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Denetim bir süreçtir.
- Denetimin konusunu oluşturan çalışmalar, bir iktisadi birim ya da belirli bir dönem için yapılır.
- Denetlenen bilgilerle önceden belirlenmiş ölçütler karşılaştırılır.
- Denetim, mesleği iyi bilen uzman kişiler tarafından gerçekleştirilir.
- Denetimde, gerekli kanıtlar toplanır ve toplanan kanıtlar dayanaklarla karşılaştırılarak değerlendirilir.
- Denetim çalışmalarında, varılan sonuçlar bir rapor halinde yönetime ya da denetim görevi verenlere bir raporla sunulur (Haftacı, 2014).

2.1.1. Bağımsız Denetim Kavramı

Bağımsız denetim, “mali tabloların ait oldukları işletmenin mali durumu ile faaliyet sonuçlarını doğru olarak aksettirilip aksettirmedeğinin ve genel kabul görmüş muhasebe prensiplerine uygunluğunun kurumun bünyesinde çalışmayan bağımsız dış denetçiler tarafından incelenip, sonucun bir raporla üst yönetime iletilmesi işlemidir”. Diğer bir ifade ile bağımsız denetim, yönetim tarafından hazırlanan finansal tabloların objektif olarak incelenmesidir.

660 Sayılı Kamu Gözetimi, Muhasebe Ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 2 nci maddesine göre bağımsız

denetim: “Finansal tablo ve diğer finansal bilgilerin, finansal raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtlarının elde edilmesi amacıyla denetim standartlarında öngörülen gerekli bağımsız denetim tekniklerinin uygulanacak defter, kayıt ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanmasını ifade etmektedir” (WEB_7, 2017).

Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında X Seri Numaralı 22 No’lu Tebliğin Başlangıç Hükümlerinin 4 üncü maddesinde bağımsız denetim şu şekilde tanımlanmıştır; “İşletmelerin kamuya açıklanacak veya Kurul tarafından istenecek yıllık finansal tablo ve diğer finansal bilgilerinin, finansal raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtlarının elde edilmesi amacıyla bağımsız denetim standartlarında öngörülen gerekli tüm bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak, defter, kayıt ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanmasıdır” (SPK, Seri: X, No: 22).

Yukarıda yer verilen tanımlardan yola çıkarak özelliklerini ve unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Ulusoy, 2005):

- Bağımsız denetim planlanmış ve örgütlenmiş sistematik bir süreçtir.
- Bağımsız denetim, kurumun hiyerarşik yapısında yer almayan bağımsız denetçiler tarafından yürütülür. Bu şekilde denetçinin bağımsızlığı ve tarafsızlığı sağlanmaya çalışılmıştır.
- Bağımsız denetimin konusu işletmenin yapmış olduğu iktisadi faaliyetler ve finansal tablolara ilişkin iddialardır. Burada finansal tablolardaki kalemlerin hepsi tek tek incelenmez (önem derecesi belirlenerek hesap kalemleri incelenir).
- Denetim, genel kabul görmüş standartlar ve ilgili mevzuat hükümlerine göre yapılır. Bağımsız denetim çalışmaları yürütülürken göz önünde bulundurulması gereken ölçütler; genel kabul görmüş denetim standartları, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, kanunlar, mevzuat ve işletme yönetiminin belirlediği politika ve kurallara uygunluğuna bakılır.
- Denetim kanıtları tarafsızca toplanır ve değerlendirilir. Kanıtların objektif olarak toplanması ve değerlendirilmesi gerekir.
- Denetim çalışmaları sonucunda elde edilen bulgular bir rapor halinde ilgili taraflara sunulur.

2.1.2.Bağımsız Denetimin Amacı

Kamu Gözetimi Kurumunca hazırlanan Bağımsız Denetim Standartlarına göre; bağımsız denetimin amacı, denetçi tarafından finansal tabloların tüm önemli yönleriyle yürürlükteki finansal raporlama çerçevesinde hazırlanıp hazırlanmadığının incelenip görüş bildirmesiyle hedef kullanıcıların finansal tablolara duydukları güven seviyesini arttırmaktır (BDS 200). Diğer bir ifade ile bağımsız denetim düşüncesinin temel amacı, dışarıdaki kullanıcılar için finansal tabloların güvenilirliğine olan algıyı arttırmaktır. Bu dış kullanıcılar; kredi verenler, mevcut ve potansiyel ortaklar, finansal analistler ve devlet düzenleme kurumlarından oluşmaktadır. Ayrıca bağımsız denetimin amaçlarının arasında finansal tablolara ilgili bir fikre ulaşmak, hata ve hileleri ortaya çıkartmak, hata ve hileleri önlemek ve son olarak denetlenen işletmenin yönetimine önerilerde bulunmak vardır (Haftacı, 2014).

Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ X Seri Numaralı 22 No'lu Tebliğin Birinci Kısımın 3. maddesine baktığımızda ise bağımsız denetimin amacı şu şekilde tanımlanmaktadır (SPK, Seri: X, No: 22).

1) Finansal tabloların bağımsız denetiminin amacı; finansal tabloların finansal raporlama standartları doğrultusunda bir işletmenin finansal durumunu ve faaliyet sonuçlarını tüm önemli yönleriyle gerçeğe uygun ve doğru bir biçimde gösterip göstermediği konusunda bağımsız denetçinin görüş bildirmesini sağlamaktır.

2) Bağımsız denetçinin görüşü, finansal tabloların güvenilirlik derecesini yükseltmekle beraber, bu görüş finansal tabloları bağımsız denetime tabi tutulan işletmenin gelecekteki durumu hakkında ve işletme yönetiminin işletmenin faaliyetlerini etkin ve verimli bir biçimde yönettiğine dair bilgi sağladığı şeklinde değerlendirilmez.

Buradan yola çıkarak bağımsız denetimin amaçları kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İşletmenin finansal tablolarını gerçeğe uygunluğunun ve güvenilirliğinin denetlenmesi.

- Finansal tablolardaki hataların ve hilelerin tespit edilmesi.
- Finansal tablolardaki hataların ve hilelerin yapılmasının engellenmesi.
- Yapılan bağımsız denetim faaliyetinin işletme yönetiminin ve yatırımcıların alacağı kararlara ışık tutması.

- Finansal tabloların ve muhasebe kayıtlarının uluslararası kabul görmüş standartlara uyumunun sağlanması.
- İşletme ortaklarının hak ve çıkarlarının korunması.

2.1.3.Bağımsız Denetimin Sağladığı Faydalar

Bağımsız denetimle, denetimi yapılan işletmelerin ve çalışanlarının, işletme sahip, ortak veya hissedarlarının hak ve yararlarını korumak, ulusal düzeyde tek düzen muhasebe uygulamalarını sağlamak, uluslararası muhasebe uygulamalarına uyumlaştırmaya yardımcı olmak, ülke ekonomisindeki sermaye piyasasının gelişmesini ve tasarruf sahipleri tarafından bu piyasaya sunulan kaynakların, etkin ve rasyonel kullanımını sağlamak amaçlanmaktadır Bağımsız denetim başta işletme olmak üzere, paydaşlara ve üçüncü (devlet, müşteri, kredi veren kurumlar vs..) kişilere çeşitli faydalar sağlar.

Bağımsız denetimin işletmeye sağladığı yararlar şu şekildedir:

- Bağımsız denetime tabi tutulan mali tablolara güven artar.
- İşletme yönetimi ve çalışanların hata ve hile yapma eğiliminin azalmasına yardımcı olur.
- Kredi olanaklarının artmasını sağlar.
- Denetlenmiş finansal tablolar resmi kurumlara sunulan finansal rapor ve vergi beyannamelerine temel oluşturduklarından, bu bildirimlerin güvenilirliği arttırılmış ve böylece devlet tarafından yapılabilecek bir vergi denetiminin yapılma olasılığı azalmış olur.
- Denetlenen işletmenin muhasebe kayıtlarındaki maddi hataları ortaya çıkarır ve bu sayede gelirlerin ve giderlerin doğru olarak gösterilmesine yardımcı olur.
- Holding kuruluşlarında işletme politika ve yordamlarına tüm topluluk içinde uyulduğu konusunda bilgi ve güvence verir.
- Denetimi yapılan firmanın finansal tabloları kontrol edilerek yanlışlıklar tespit edilir ve düzeltilmesi sağlanır.

Bağımsız denetimin paydaşlara sağladığı yararlar şu şekildedir:

- İşletmelerin satılması, birleşme veya tasfiye durumlarında, ya da işletme yönetiminin değişimi esnasında, işletmenin o anki durumu hakkında ilişkili taraflara güvenilir ve objektif bilgiler sağlar.

- Hali hazır ve gelecekteki yatırımcılara yatırım kararlarında yol gösterici olur.

Bağımsız denetimin üçüncü kişilere sağladığı yararlar şu şekildedir.

- Kredi veren kurumlara işletmeler için kredi verilip verilmemesi konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlar.

- Denetlenmiş finansal tablolara dayanılarak hazırlanmış vergi beyannamelerine ve mali raporlara olan güvenin artmasını sağlar.

- Bağımsız denetim uygulanan işletmeler kamu kurum ve kuruluşları tarafından düzenlenecek denetim uygulamalarının olması olasılığını azaltır.

- İşletmeyle ekonomik etkileşim içinde bulunan gerek müşterilere gerekse diğer bilgi kullanıcılarına denetimi yapılan kişi veya kurum hakkında güvenilir bilgilerin elde edilmesini sağlar.

- İşverene ve işçi sendikalarına ücretlerin ve sosyal yardımların pazarlığında objektif bilgiler sağlayarak yardımcı olur.

2.2. BAĞIMSIZ DENETÇİLER

Bağımsız denetçiler; bireysel ya da bir şirket bünyesinde istihdam edilen ve işletmelere denetim hizmeti veren, denetçiliği meslek edinmiş olan kimselerdir. Adından da anlaşılacağı gibi, bağımsız denetçiler bağımsız çalışmakta olup, çalıştıkları işletmenin hiyerarşik yapısı içerisinde yer almamaktadırlar. Bağımsız denetçilerin görevi, işletmenin mali tablolarının genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine doğrultusunda gerçeğe uygun, doğru ve dürüst bir şekilde hazırlanıp hazırlanmadığını, uluslararası denetim standartları çerçevesinde değerlendirerek sonuçlarını bir rapor halinde ilgililere sunmaktır. Bağımsız denetçiler ülkemizde “Yeminli Mali Müşavir” ve “Bağımsız veya Dış Denetçi” gibi unvanlarla adlandırılmaktadırlar (Güredin, 2010).

2.3. BAĞIMSIZ DENETİMİN DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.3.1. Bağımsız Denetimin Dünyadaki Tarihsel Gelişimi

Denetimin tarihsel gelişimine baktığımızda, iktisadi olayların tarihsel gelişimi ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Buna göre denetimin başlangıcını MÖ 3000’ li yıllara kadar götürmek mümkündür. Eski Mısır uygarlığında kamu harcamalarının ve gelirlerinin kayıtlarının tutulduğu ve o dönemde kralların gelir ve harcamalarının kontrol edildiği bilinmektedir. Bu durum denetim olgusu sayılmaktadır. İktisadi olayların bulunduğu her dönemde, bugünkü anlamıyla olmasa bile bir denetimin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü denetimin tarihi, iktisadi ve finansal olaylarla başlar, her finansal olgunun bulunduğu yerde denetim de olmak zorundadır (Haftacı, 2014).

Porter ve arkadaşları bağımsız denetimin tarihsel gelişimini özetlemiştir. Buna göre bu gelişim sürecini beş döneme ayırmak mümkündür.

1844 ve öncesi dönem: Giriş bölümünde bahsettiğimiz üzere iktisadi olayların bulunduğu her dönemde, bugünkü anlamıyla olmasa bile bir denetimin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Tarih öncesi dönemde bugünkü anlamıyla olmasa bile Mısır, Yunan ve Çin uygarlıklarında denetim kontrol aktiviteleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Lee, 1986). Benzer denetim aktiviteleri Birleşik Krallıkta Birinci Henry döneminde (1100-1135) görülmektedir. Bu dönemde devletin gelir ve gider işlemlerinin düzgün biçimde hesaplanmasını sağlamak ve dolandırıcılıklara engel olmak amacıyla Maliye Bakanlığı kurulmuştur. Sanayi devriminden önce endüstriyel faaliyetlerin genel anlamda küçük kır evi ve değirmenler ile sınırlıyken, devrimden sonra sanayileşme hızla artmış buna paralel olarak devletler ve işletmelerde büyümüştür. Bu durum bağımsız denetime ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ayrıca işletme sahipleri fonlarının yetki dâhilinde kullanımını denetletmek amacı ile bağımsız denetim yaptırmaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse, 1840 öncesi dönemde mali denetim tüm işlemlerin detaylı olarak doğrulanması ile sınırlıdır. Sadece bilanço denetimi yapılmaktadır. Sınama ve örneklendirme kavramları denetim sürecine dâhil değildir. Bu

dönemde bağımsız denetimin amacı, mali sorumlukları olan kişilerin dürüstlüğünü belirlemek üzere tasarlanmıştır.

1844- 1920 Dönemi: Bu dönemde, Birleşik Krallık'ta mali denetim mesleği ile ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte geniş ölçekli işletmelerde kurumsal yapıların önemi daha da artmıştır. Bu dönemde büyük fabrikalar ve makineye dayalı üretim tesisleri kurulmuştur. Bu büyük çaplı sermaye harcamalarını finanse edebilmek için büyük miktarlarda sermayeye ihtiyaç duyulmuştur. Ancak, bu dönemde hisse senedi piyasasının (borsa) kontrolsüz ve büyük oranda spekülatif oluşu, finansal başarısızlık oranı çok yükseltmiş ve mali yükümlülükler sınırlanmamasına sebep olmuştur. Piyasa katılımcılarının talepleri ve piyasada güvenin tesisi amacıyla denetim mesleğinin ortaya çıkmasının zamanı gelmiştir (Brown, 1962). Bu süreçte Birleşik Krallık'ta meydana gelen sosyal gelişmelerin sonucunda 1844'te Anonim Şirketler Yasası kabul edilmiştir. Anonim Şirketler Yasası, "idarecilerin şirketlerin hesap defterlerini dengede tutarak eksiksiz ve dürüst bir bilanço hazırlamaktan sorumlu olduklarını" ortaya koymuştur. Birleşik Krallık'ta demiryolu denetimi için 1845'te ilk bağımsız denetim şirketi kurulmuştur. Ancak bilançonun hissedarlara yıllık olarak sunulması ve yasal denetim ancak 1862'de çıkartılan Şirketler Yasası altında mecburi kılınmıştır (Porter vd., 2003). Özetle, 1840- 1920 arası dönem mali denetçilerin rolünün genel olarak hilelerin saptanması ve şirketlerin borç ödeme gücünün düzgün biçimde ortaya konulmasıdır. Yani bir anlamda belge denetimi yapılmaktadır. Bu kapsamda muhasebe kayıtları ve işlemlerinin detaylı kontrolü yapılmakta, hesaplar ve bilanço arasındaki maddi tutarlılık araştırılmakta, işletme dışı deliller ve varlıkların fiziksel gözlemi de daha azda olsa dikkate alınmaktadır.

1920- 1960 Dönemi: Bu dönemde Amerikan ekonomisinin büyümesi, mali denetimin gelişiminin Birleşik Krallıktan Amerika Birleşik Devletleri'ne kaymasına sebep olmuştur. 1929'daki Wall Street'in çöküşü ve ardından gelen ekonomik kriz sonrasındaki toparlanma yıllarında ticari kuruluşlara olan yatırımlar hızla artmış, şirketler büyüdükçe mülkiyet ve yönetim fonksiyonları arasındaki ayrım daha da belirgin hale gelmiştir. Piyasa katılımcılarının şirketlerin mali durum ve performanslarının doğru ve adil bir biçimde yansıtıldığına ikna edilebilmesi amacıyla Montgomery' nin Mali Denetim metinleri yayımlanmıştır. Bu metine göre, "Mali denetimin tesadüfi ancak yine de önemsiz olmayan hilelerin belirlenmesi" şeklinde

ifade edilmektedir. Dolayısı ile denetim fonksiyonlarının odak noktasının hile ve hataları bulmak ve önlemekten şirketlerin dürüstlük ve adilliklerini belirlemeye kaymasının bu döneme denk geldiğine şahitlik edilmiştir. Maddesellik kavramı ve örnekleme teknikleri bu dönemde mali denetimlerde kullanılmaya başlamıştır. Yönetim tarafından hazırlanan finansal tablolara kredi verme güvenilirliği, denetimin amacı olarak hile ile hata belirleme önemini kaybetmiş ve vurgu giderek kar ve zarar tablosuna kaymıştır (Porter vd., 2003).

1960- 1990 Dönemi: Teknolojik ilerleme, şirketlerin boyutu ve karmaşıklıkları bu döneme damga vurmuştur. Denetçiler 1970'lerde, mali bilgilerin güvenilirliğini arttırmada ve etkin sermaye piyasası operasyonlarını daha ileri noktalara taşımada önemli rol oynamışlardır. Benzer bir ifadeyle, denetçilerin görevleri arasında mali bildirimlerin doğruluğunu onaylamak ve mali bildirimlerin dürüstçe yapılmasını sağlamak da bulunmaktadır. Bu dönemin başlarında defterlerdeki işlemleri kontrolden sisteme güvenmeye doğru bir perspektif kayması olduğu görülmektedir. 1980 yılı başlarında denetçilerin yaklaşımlarında bir iç kontrol sistemi değerlendirmesinin pahalı bir süreç olduğu ortaya çıkınca yeniden düzenlemeye gidilerek analitik prosedürlerden daha fazla yararlanılmaya başlanmıştır. Risk bazlı denetleme sürecine geçiş ile birlikte denetçilerin, müşterileri şirketleri, bu şirketlerin kilit personellerini, şirket ilkelerini ve sektörleri en ince ayrıntısına kadar anlama yeteneğini kazanmalarını gerektirmiştir (Porter vd., 2003).

1990'dan Günümüze: Denetim süreci, 1990'lardan günümüze, dünya ekonomisindeki büyümenin bir sonucu olarak hızlı değişikliklere tanıklık etmiştir. Günümüzde denetim kavramı denetlenen şirketlerin iş riski perspektifi üzerine kurulmuş olan yeni bir yaklaşıma dönüşmüştür. 1990'lı yılların başından itibaren denetim kavramı, hilelerin tespiti, bildirilmesi, denetlenenin, işletme yönetimi konularında toplumun ve otoritelerin yükselen endişesine göre hareket etmesi konusundaki şüphelerini değerlendirip açıkça rapor etmede gitgide artan bir sorumluluğu ifade etmeye başlamıştır (Porter vd., 2003). Günümüzde halen, denetimin temel amaçlarının başında, yönetim tarafından yıllık raporda sunulan mali ve mali olmayan bilgilerin güvenilirliğini sağlamak ile birlikte işletmelere danışmanlık hizmeti sunmaktır. Şaşırtıcı şekilde, 2000li yılların başına kadar büyük denetim şirketlerinde danışmanlık gelirleri denetim gelirlerinin üzerine çıkmıştır. Bu durum sonucunda;

düzenleyici kurumlar ve yatırımcılar, danışmanlık gelirine bağımlı olan denetim firmalarının bağımsızlığından şüphe duymaya başlamışlardır. Sunbeam, Waste Management, Xerox, Adelphia, Enron ve WorldCom gibi halka açık şirketlerdeki bir dizi mali skandal sonrası denetimlerin kalitesi inceleme altına alınmıştır. Bu dev şirketlerin batması denetimcilerin çalışmalarına duyulan güveni zedelemiş ve bir güven krizine yol açmıştır (Boynton ve Johnson, 2006). Sonuç olarak, bağımsızlık ve denetim kalitesini iyileştirme yolunda daha sert kurallar ve önlemler alınmaya başlamıştır. Ayrıca, birçok ülkede muhasebe kurumları, hükümetler, sermaye piyasası kurulları ve akademiler nezdinde denetim uygulamasını güçlü kılacak pek çok radikal reformlar yapılmıştır.

Sonuç olarak denetim disiplini; tarihsel süreç içerisinde birçok ekonomik, sosyal, politik olayların etkisinde kalarak gelişmiş ve bundan sonrada gelişmeye devam edecektir. Günümüzde denetim disiplininden beklenen, işletmelere ait finansal tabloların güvenilirliğini ve doğruluğunu güçlendirici bir rol ile sınırlı değildir. Bugünkü denetimden, finansal tabloların güvenilirliğini artırmanın yanı sıra işletme içerisindeki düzensizlikleri rapor etme, ticari riskleri belirleme, üst yönetime danışmanlık hizmeti sunma gibi işletme faaliyetleri üzerinde katma değer yaratıcı hizmetler beklenmektedir.

2.3.2. Bağımsız Denetimin Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi

Ülkemizde denetim mekanizması gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, bağımsız muhasebe ve denetim kuruluşlarının değil, yürürlükteki mevzuatın etkisiyle gelişme kaydetmiştir. Bunun en önemli nedeni vergi mevzuatı başta olmak üzere diğer yasal mevzuatlarda bulunan yaptırım gücüdür. İşletmeler Türkiye’de denetim mekanizmasına bir ihtiyaç gözüyle değil yasal bir zorunluluk gözüyle bakmaktadırlar. Türkiye’de bağımsız muhasebe denetim mesleğinin kurulması çalışmaları 1933’te başlamıştır. Buna paralel olarak 1947 yılında Maliye Bakanlığı tarafından Vergi Usul Kanunu çalışmaları tasarısında bağımsız muhasebe denetçiliği mesleği “Mali Müşavirler ve Mükellef Yardımcıları” şeklinde düzenleme ile uygulamaya konulmuştur. Fakat 1949 yılında Vergi Usul Kanununun görüşülmesi sırasında bu bölüm tasarıdan çıkartılarak düzenlemeye alınmamıştır (Çarıkçioğlu, 1995).

Türkiye’de 1970’lerde dış kredi kaynaklarından faydalanmak isteyen işletmelerle, yabancı sermayeli şirketler denetim hizmetleri istemeye başlamışlardır. Bağımsız denetimin yapılmasına ilişkin zorunluluğa dair ilk hukukî düzenlemeler ise, 1987 yılından önce bankalar için daha sonra da sermaye piyasaları için oluşturulmuştur. On dokuz denetim şirketi bir araya gelerek 1987’de “Bağımsız Denetim Derneğini” kurmuşlardır. Bağımsız denetim uygulaması 1989 yılında bağımsız denetim uygulaması ilk olarak halka açık şirketler için başlamış olup sonrasında bankalar, diğer finans kuruluşları, sigorta şirketleri ve enerji piyasasında faaliyet gösteren şirketler içinde uygulanır hale gelmiştir. SPK, Seri X ile başlayan düzenlemelerini bağımsız denetime tahsis etmiş ve bu düzenlemeler ile Türkiye’de denetim standartlarının oluşturulmasına yardımcı olmuştur. SPK’ nın özellikle Seri X, No:22 sayılı Tebliği, bağımsız denetim kuruluşlarının bağımsız denetimde uymaları gereken Ulusal Denetim Standartları ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır. Yayımlanan 3568 sayılı Yasa ile 1989’da denetim yapma görevi yeminli mali müşavirlere ve serbest muhasebeci mali müşavirlere verilmiştir (Yakar, 2015). 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlik ve Yeminli Malî Müşavirlik Kanunu ile denetimin hedefleri, faaliyet alanları belirlenerek TÜRMOB kurulmuştur. 1985 yılında ise, 3182 sayılı Bankalar Kanunu ile bankaların denetimi ve gözetimi Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Bankalar Birliği arasında dağıtılmıştır. 18 Haziran 1999 tarihinde yürürlüğe giren 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile BDDK bağımsız hale getirilmiştir ve 2000’li yıllarda yaşanan bankacılık sektöründeki krizden sonra mevzuatta değişikliğe gidilmiştir, 2011 yılında yayımlanan, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ise, Türkiye’de bağımsız denetimi daha güçlü hale getirmektedir. 6102 sayılı Kanun ile birlikte bağımsız denetim yeni bir boyut kazanmıştır (Alpaslan ve Şahin, 2017) .

14.02.2011 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ülkemizde bağımsız denetimle ilgili olarak yapılan en yeni düzenlemedir. 6102 sayılı Kanun; muhasebe uygulamaları, muhasebe standartları, denetim ve denetim standartları alanında çok önemli yasal düzenlemeler getirmiştir.

6102 sayılı Yasanın denetim konusunda getirdiği en büyük değişikliklerden birisi sermaye şirketlerindeki şirket organlarından birisi olan murakıplığı kaldırıp bağımsız denetimi getirmiş olmasıdır (Şengel, 2011).

Türk Ticaret Kanunu, tüm sermaye şirketlerinin bağımsız denetimini zorunlu hale getirmektedir. Ancak, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), gerekli ortamın oluşması amacı ile bir geçiş dönemi uygulamaktadır. Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen bağımsız denetime tabi olma şartları, bu geçiş dönemine yöneliktir. Temel hedef, bağımsız denetime tabi olma şartlarını Avrupa Birliği müfredatına uygun hale getirmektir.

6102 sayılı TTK ile bağımsız denetimin; kim tarafından, nasıl, hangi şartlarda yapılacağı ve bağımsız denetim şirketleri ile bağımsız denetçilerin kim tarafından yetkilendirileceği ve gözetileceği belirlenmiştir. Anonim şirketin ve şirket topluluğunun finansal tabloları denetçi tarafından, Uluslararası Denetim Standartları ile uyumlu olan Türkiye Denetim Standartlarına göre denetim faaliyetini gerçekleştirilmektedir (TTK madde, 397). Ayrıca Türkiye’de KGK; hem Uluslararası Muhasebe Standartlarını hem de Uluslararası Denetim Standartlarını Türkçeye çevirerek Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Denetim Standartları (TDS) olarak yayımlamakta ve ilgili taslakların hazırlanması ile taslaklarla ilgili kamuoyuna bilgi verilmesi ve görüş alınması noktasında tek yetkili kurumdur.

Denetlenen finansal tabloların, yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporu içinde yer alan finansal bilgiler ile tutarlı olup olmadığı ve gerçeği yansıtmadığını incelenmesi de denetimin kapsamına dâhil edilmiştir (TTK madde, 397). Yıllık faaliyet raporlarında denetime tabi şirketler denetimden geçip geçmediğini ve denetçinin görüşünü finansal tablonun başlığında açık bir şekilde belirtmek zorundadır (TTK madde, 397). Ayrıca denetime tabi olduğu halde denetim yaptırmayan şirketlerin finansal tabloları ve yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporu düzenlenmemiş sayılmaktadır (TTK madde, 397). Denetimden sonra şirketin ve topluluğun finansal tabloları ile yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporunun değiştirilmesi durumunda ve bu değişiklikler denetim raporları etkilenebilecek durumdaysa, finansal tablolar ile yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporunun yeniden denetlenmesi gerekmektedir. Bu durum bir raporla özel olarak açıklanır (TTK madde, 397). Denetimin konusu ve kapsamı TTK’nın 398’inci; denetçinin seçimi, görevden alınması, sözleşmenin feshi TTK’nın 399’uncu; denetçi olabilecek TTK’nın 400’üncü; ibraz yükümü ve bilgi alma hakkı TTK’nın 401’inci; denetim raporları TTK’nın 402’inci; görüş yazıları TTK’nın 403’üncü; denetçilerin sır saklamadan doğan sorumlulukları TTK’nın 404’üncü ve

şirket ile denetçi arasındaki görüş ayrılıkları TTK'nın 405'inci maddesinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

2.4. BAĞIMSIZ DENETİM STANDARTLARI

Denetim standartları denetçilere çalışmalarında belli bir kaliteyi ve uygulamada birliği sağlama anlamında kılavuzluk yapan kurallar bütünüdür. Denetim standartları denetim faaliyetini gerçekleştiren kişilere, denetimin hangi koşullar doğrultusunda yapılacağını ve sonuçlarının kimlere ne biçimde gönderileceğini tayin etmede yol gösterir. Denetçiye bir kılavuz niteliğinde yardım eden denetim standartları aynı zamanda denetçilerin mesleki sorumluluklarını yerine getirmesinde yardımcı olur. Her denetçi denetim yaparken izleyeceği yolu kendi belirlemekle birlikte bu standartlar denetçinin mecburi şekilde uyması gereken kurallardır. Bu açıklamalardan yola çıkarak denetim standartlarını; “Yasalar ve meslek kuruluşları tarafından oluşturulmuş, meslek mensupları tarafından kabul edilmiş ve denetim çalışmalarına rehberlik eden ve kalitesini ölçen kurallar” olarak tanımlanabilir.

2.4.1.Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları

Denetim standartları ilk olarak Amerikan Sertifikalı Muhasebeciler Kurumu (AICPA) tarafından 1947 yılında geliştirilmiş “Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları” olarak yayımlanmış ve çok sayıda ülke bu standartları benimsemiştir. Denetim aşamasında dikkat edilmesi gereken kurallar ve denetimin kabul edilebilir olması için gereken asgari şartlar denetimde uygulanan standartların temelini oluşturmaktadır.

AICPA tarafından yayınlanan ve finansal tabloların denetlenmesi esnasında denetmenlere yol gösterici niteliğinde kabul edilmiş bu standartlar 3 ana grup altında toplam 10 adet standarttan oluşur. Bu standartlar:

- 1) Genel standartlar:
 - Mesleki eğitim ve deneyim
 - Bağımsız davranma
 - Mesleki özen ve titizlik
- 2) Çalışma sahası standartları:

- Planlama ve gözetim
- İç kontrol sisteminin incelenmesi
- Kanıt toplama ve değerlendirme

3) Raporlama standartları:

- Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uyum
- Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine tutarlılık, devamlılık
- Açıklayıcı bilgiler
- Görüş bildirme

2.4.1.1. Genel Standartlar

Denetçinin kişisel özellikleri, eğitimi, deneyimi ve uzmanlığı ve bağımsız olması ile ilgili olan standartlardır. Bu standartlar, mesleki eğitim ve deneyim, bağımsız davranma ve mesleki özen ve titizliktir. Buna göre:

- Denetim, yeterli mesleki bilgi ve deneyime sahip alanında uzman denetçiler tarafından yapılmalıdır.
- Denetçiler, görevleri ile ilgili her konuda bağımsız ve tarafsız davranmakla yükümlüdür.
- Denetimin tüm süreçlerinde, denetçi gerekli mesleki özeni ve dikkati göstermelidir.

2.4.1.2. Çalışma Sahası Standartları

Denetim sırasında denetçinin uymak zorunda olduğu planlama ve gözetim, iç kontrol sistemi hakkında bilgi edinme, yeterli ve güvenilir kanıt toplama ve bu kanıtları değerlendirmeyi ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Buna göre:

- Denetim çalışmaları iyi bir şekilde planlanmalı ve varsa yardımcıları çalışmaları sırasında nezaret edilmelidir.
- Denetçi; işletmenin iç kontrol yapısının güvenilirliğini uygun bir biçimde incelemeli ve değerlendirilmesi yapılmalıdır.
- Denetçi, işletmenin mali tablolarını incelenmesi neticesi oluşturulacak kanatın doğru olabilmesi için yeterli miktarda ve uygun kanıtların toplanarak değerlendirilmesine dikkat etmelidir.

2.4.1.3. Raporlama Standartları

Denetçi görüşünü belirlerken uyulması zorunlu olan standartlardır. Bu standartlar, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uyum, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine tutarlılık ve finansal tablolardaki açıklayıcı bilgiler ve son olarak denetçinin görüş bildirmesi, yani rapor sunmasıdır. Buna göre:

- Denetim raporunda mali tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı belirtilmelidir.
- Denetim raporunda cari dönemdeki muhasebe politikalarının aynen önceki dönemdeki gibi, değiştirilmeden uygulanıp uygulanmadığının belirtmelidir.
- Mali tablolardaki açıklamaların makul ölçüde yeterli olduğunu belirtmelidir.
- Denetim raporu, bağımsız denetçinin işletmenin mali tabloları ile ilgili bir görüşe yer verileceği ya da bir görüş belirtmeyeceği savını açıklamalıdır.

2.4.2. Uluslararası Denetim Standartları

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) tarafından yayınlanan Uluslararası Denetim Standartları (ISA) günümüzde birçok ülkede kullanılmaktadır. Türkiye’de Sermaye Piyasası Kurulu bu standartları benimseyerek, doğrudan bünyesine almıştır. Seri: X, No: 22 sayılı “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ” olarak 12.06.2006 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe sokmuştur.

Türkiye’de ayrıca Kamu Gözetim, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle kendisine verilen Türkiye Denetim Standartlarını yayımlama yetkisi çerçevesinde, Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu tarafından yayımlanan uluslararası standartları referans alma stratejisini benimsemiştir. UDS içeriği itibarıyla, denetimin başlangıcından itibaren sonuna kadar bütün süreçle ilişkin aşamaları ayrıntılı olarak ele almaktadır.

2.5. DENETİM TÜRLERİ

Literatürde çeşitli sınıflar mümkün olmakla birlikte genel olarak denetim türleri; denetimin konusuna ve amacına, denetçi statüsüne, kapsamına ve yapılaşma zamanına göre sınıflandırılmıştır (Ulusoy, 2005).

2.5.1.Konusuna ve Amacına Göre Denetim Türleri

Denetim faaliyeti ile ulaşılmak istenen amaca ve konuya göre denetim türleri; mali tablolar denetimi, uygunluk denetimi ve faaliyet denetimi olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma hali hazırda denetim türleri için yapılan en genel sınıflandırmadır. Aşağıdaki tablo 2.1.'de denetim türleri hangi kriterlere göre ayrıldığı özetlenmiştir.

Tablo 2.1: Konusuna ve Amacına Göre Denetim Türleri

Denetim Türü	Kriter
Mali Tablolar Denetimi	Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri,
Uygunluk Denetimi	Yasalar, Mevzuat ve işletme Politikaları
Faaliyet Denetimi	İşletmenin Hedefleri, Performans ve Verimlilik Kriterleri

Kaynak: Yılancı, M., Yıldız, B., (2001). Sayı:5

2.5.1.1. Mali Tablolar Denetimi

Mali tabloların denetimi, işletmenin mali tablolarının genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve yasalara uygun bir şekilde düzenlenip düzenlenmediğinin incelenmesi ve sonuçlarının raporlanmasıdır. Mali Tablolar denetimi, işletmenin mali tablolarında sunulan bilgilerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini tespit etmeye yönelik bir denetimdir (Bozkurt, 1998).

2.5.1.2. Uygunluk Denetimi

Uygunluk Denetimi, işletme faaliyetlerinin yasa koyucu tarafından oluşturulan hukuk kurallarına ya da üst yönetim tarafından belirlenmiş işletme içi kurallara uygun olup olmadığının tespiti için yapılan değerlendirmelerdir. Uygunluk denetimi işletme içindeki iç denetçiler tarafından yapılabileceği gibi işletmeden bağımsız çalışan dış denetçiler tarafından da yapılabilmektedir. Özellikle Sayıştay, SGK, Maliye Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yaptığı denetimler bu denetim türüne örnek gösterilebilir.

2.5.1.3. Faaliyet Denetimi

Faaliyet denetiminde işletmenin çalışma yöntem ve metotlarının her bir parçasının etkinliği ve verimliliği değerlendirilir. İşletmenin faaliyetlerinin etkinliğinin ve verimliliğinin incelenmesi, işletme politikalarının ve bunların sonuçlarının değerlendirilmesi ve buna ilişkin önerilerde bulunması işlemine faaliyet denetimi denir. Etkinlik firmanın belirlediği hedeflere ulaşmada kaynakları verimli bir şekilde kullanıp kullanmadığının ölçülmesi, etkenlik ise firmanın hedeflerine ulaşmada ne kadar başarılı olduğunun ölçülmesidir. Bu tür denetimlerin sonucunda denetçilerin bir raporla durumu işletme yönetimine sunma ve önerilerde bulunma görevleri vardır (Bozkurt, 1998).

2.5.2. Denetçi Statüsüne Göre Denetim Türleri

Burada denetim, denetçinin işletme çalışanı olup olmamasına göre sınıflandırılmaktadır. Denetçinin statüsüne göre denetim türleri; “iç denetim”, “bağımsız denetim” ve “kamu denetiminden” oluşmaktadır.

2.5.2.1. İç Denetim

İç denetim; işletme bünyesinde iç denetçiler tarafından bağımsız bir değerlendirme fonksiyonu için kurulan, kontrol ve değerlendirme hizmeti vermek ayrıca işletme yönetimine yardım etmek, önerilerde bulunmak, amacıyla yapılan bir denetimdir. Diğer bir açıdan iç denetim mali nitelikteki faaliyetler ile mali nitelikte olmayan faaliyetlerin gözden geçirilerek değerlemesinin yapıldığı bir denetim türüdür. İç denetim işletmedeki kontrollerin etkinliğini ölçmeyi ve bu kontrolleri değerlemeyi hedef alır. Bu açıdan çok önemli bir yönetim kontrol aracıdır.

Genel olarak iç denetim işletmelerin karşılaşılabileceği riskleri tespit ederek bunları ortadan kaldırmak ya da en aza indirmektir. Diğer bir ifade ile iç denetim ekibi işletme tarafından önceden belirlenmiş standartlara, politikalara, amaçlara ve hedeflere uygun bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini kontrol eden bir birimdir (Saka, 2001). Günümüzde ise iç denetim bireye ve hataya dayalı yaklaşımdan, organizasyona, sürece ve sisteme odaklı bir yaklaşıma dönüşmektedir. Diğer bir ifadeyle işin doğru yapılıp yapılmadığı yerine doğru işin yapılıp yapılmadığını irdeleyen bir yaklaşım gündemdedir (Uzun, 1999).

2.5.2.2. Bağımsız Denetim

Dış denetim olarak da adlandırılan bağımsız denetimin en önemli özelliği; denetimin işletmenin bünyesinde yer almayan dışarıdan bir yasa gereği veya sözleşme ile çalışan bağımsız bir denetçi tarafından yapılmasıdır. Bağımsız denetim, denetlenen kuruluşa ait finansal tabloların, bağımsız bir denetçi tarafından tarafsız bir şekilde, kanıt toplama ve değerlendirme yöntemleri ile denetim standartlarına uyularak, daha önceden saptanmış olan ilke ve kurallara uygunluğunu açısından incelenmesi sonucu ulaşılan görüşlerin işletme ilgililerine ve kullanıcılara iletilmesi şeklinde tanımlanabilir (Aslan, 2010). Bağımsız denetimin şirketin mali tablolar hakkında bir fikre varmak, hata ve hileleri önlemek, Hata ve hileleri tespit etmek, denetime tabi tutulan işletmenin yönetimine öneride bulunmak gibi amaçları vardır (Haftacı, 2014).

Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında X Seri Numaralı 22 No'lu Tebliğin Başlangıç Hükümlerinin 4 üncü maddesinde bağımsız denetim şu şekilde tanımlanmıştır; “İşletmelerin kamuya açıklanacak veya Kurul tarafından istenecek yıllık finansal tablo ve diğer finansal bilgilerinin, finansal raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtlarının elde edilmesi amacıyla bağımsız denetim standartlarında öngörülen gerekli tüm bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak, defter, kayıt ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanmasıdır” (SPK, Seri: X, No: 22).

İktisadi faaliyetlerin karmaşık bir yapıya sahip olması güvenilir ve tarafsız bilginin önemi artmıştır. Çıkar gruplarının güvenilir bilgiye ulaşmaları için mali tabloların bağımsız ve güvenilir bir denetçi tarafından incelenmesi gerekmektedir. Güvenilir mali tablolara ihtiyaç duyulması bağımsız denetimin önemini artmıştır Bağımsız denetçinin kendisinden beklenen bu görevi yerine getirebilmesi için bağımsız hareket edebilmesi, denetim açısından büyük önem arz etmektedir.

2.5.2.3. Kamu Denetimi

Kamu denetimi, kamu kuruluşlarının kendi denetim elemanlarına kamu düzeninin sağlanması ve kamu haklarının korunması amacıyla yaptırdığı denetim türüdür. Devletin denetim kurumları bazı kamu kurumları içinde teşkilatlanmış olup kamu kurumlarının kanuni mevzuat ve toplum yararı adına işlem yapıp yapmadıkları üzerinde çalışarak rapor düzenlerler. Devlete ait kuruluşların denetiminde amaç, genelde kanun,

tüzük ve yönetmelikler yolu ile belirlenen muhasebe ilkelerine ve diğer standartlara uygunluğunun incelenmesidir. Genelde, kamu sektörü denetimlerinde, mali tabloların denetiminin yanı sıra kuruluşların faaliyet verimliliğinin ve etkinliklerinin de değerlendirilmesi yapılır (Gürbüz, 1995).

Kamu kurumlarına bağlı olarak çalışıp, kamu yararına denetim yapan kişilere, kamu denetçisi adı verilmektedir. Kamu denetçileri, oluşturulmuş olan yasa, yönetmelik ve genel politikalara göre denetim faaliyetinde bulunurlar. Her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de görev yapan çok sayıda kamu denetim örgütü bulunmaktadır. Bu kurumlara örnek olarak; Devlet Denetleme Kurulu, Sayıştay, Maliye Bakanlığına Bağlı Vergi Denetim Kurulu, Hazine Müsteşarlığı, Sermaye Piyasası Denetleme Kurulu gösterilebilir.

5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu 63. maddede iç denetim; “Kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyeti” olarak tanımlamıştır. İşletmenin hiyerarşik yapısı içerisinde doğrudan üst yönetime bağlı sürekli çalışanı olarak, işletme bünyesinde denetim faaliyetlerini yürüten kişilere iç denetçi adı verilmektedir. Üst yönetime bağlı olarak çalışmaları iç denetçilerin ne derece bağımsız olarak çalışıp çalışmadığı hususunda tartışmaları beraberinde getirmiştir.

2.5.3.Kapsamına Göre Denetim Türleri

Kapsamına göre denetim türleri “genel denetim” ve “özel denetim” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Gürbüz, 1995).

2.5.3.1. Genel Denetim

Genel denetim, işletmelerde yapılan her türlü faaliyet ve muhasebe işlemlerinin bir konu ya da işlem sınırlaması olmaksızın hepsinin doğruluk ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla yapılan denetimlerdir (Gürbüz, 1995).

2.5.3.2. Özel Denetim

Özel denetim, denetimi yaptıracak olan işletme sahipleri, paydaş ve ya kuruluşların herhangi bir konuda işletme hakkında bilgi sağlamak amacı ile yapılmasını istediği denetim çalışmalarıdır. Özel denetim mali tabloların tamamının denetimi değil, bunların bir kalemi, bir bölümü veya kalemlerinin dışında herhangi bir konuda yapılabilen denetim türüdür (Gürbüz, 1995).

2.5.4.SPK' ya Göre Denetim Türleri

Sermaye Piyasası mevzuatına göre denetim türlerini “sınırlı denetim”, “sürekli denetim” ve “özel denetim” olarak üçe ayırabiliriz.

2.5.4.1. Sınırlı Denetim

Ara denetim olarak da adlandırılan sınırlı denetim, denetim yaptıran şirketler ve sermaye piyasası kurumları tarafından düzenlenmiş ara mali tabloların, bağımsız denetim kuruluşlarınca öncelikli olarak bilgi toplama ve analitik inceleme yöntemleri kullanılarak denetim programlarına uygun bir şekilde denetlenmesidir. Ara dönem, bir hesap döneminin başından, ara finansal tabloların çıkarıldığı tarihe kadar geçen ve bir yıldan kısa ve en az bir aylık süreyi kapsayan zaman. Sınırlı denetimin uygulama bakımından sürekli denetimden bir farkı yoktur. Sınırlı denetimi sürekli denetimden ayıran en önemli özellik ise denetim kanıtı toplama işlemlerinde sınırlama olmasıdır. Bu sınırlama ara dönem finansal tabloların güvenilirlik düzeyini azaltıcı bir noktadır (Haftacı, 2014).

2.5.4.2. Sürekli Denetim

Sürekli denetim, bağımsız denetim şirketleri tarafından denetime tabi olan işletmelerce gerçekleştirilen mali işlemlerin sene sonunda ya da özel hesap dönemi sonrasında inceleme işlemlerine tabi tutularak tespit edilen durumların denetim raporuna aktarılmasıdır. Sürekli denetimin bir denetim alanı sınırlaması mevcut değildir. SPK' ya tabi firmaların düzenlediği finansal tablolar, bağımsız denetim

işletmeleri tarafından görevlendirilen bağımsız denetçilerin çalışmalarının sonucunda ve denetim standartları kapsamında sürekli denetim işlemleri uygulanır.

2.5.4.3. Özel Denetim

Özel denetim, sermaye piyasası araçlarının halka arzı için Sermaye Piyasası Kuruluna başvuru yapan veya birleşme, bölünme, devir ve tasfiye olaylarında bulunan ortaklıkların finansal tablolarının denetlenmesidir. Özel denetimde, denetlenecek finansal tabloların bağımsız denetim çalışmasının başladığı ay sonu itibariyle hazırlanmış olması gerekmektedir. Özel denetimde finansal tabloların çıkarılma tarihi bir aydan az, bir yıldan fazla olamaz (Web_8, 2017). Özel denetimde denetlenecek finansal tabloların denetim çalışmasının başladığı ay sonu itibariyle hazırlanması esastır. Özel denetimin başlangıç tarihinden önceki iki ay ve halka arz için SPK' ya başvuru tarihinden önceki üç ay içinde yer alan tarihlere isabet eden tablolar da özel denetim kapsamındadır. Bu durumlarda denetçi önceki dönemlere ilişkin güvenilirlik düzeyinin düşebileceği gerçeğini göz önüne alarak raporu hazırlar. Özel denetim çalışması, bağımsız denetim sözleşmesinin imzalandığı tarihten başlar (Haftacı, 2014).

2.6. BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİ

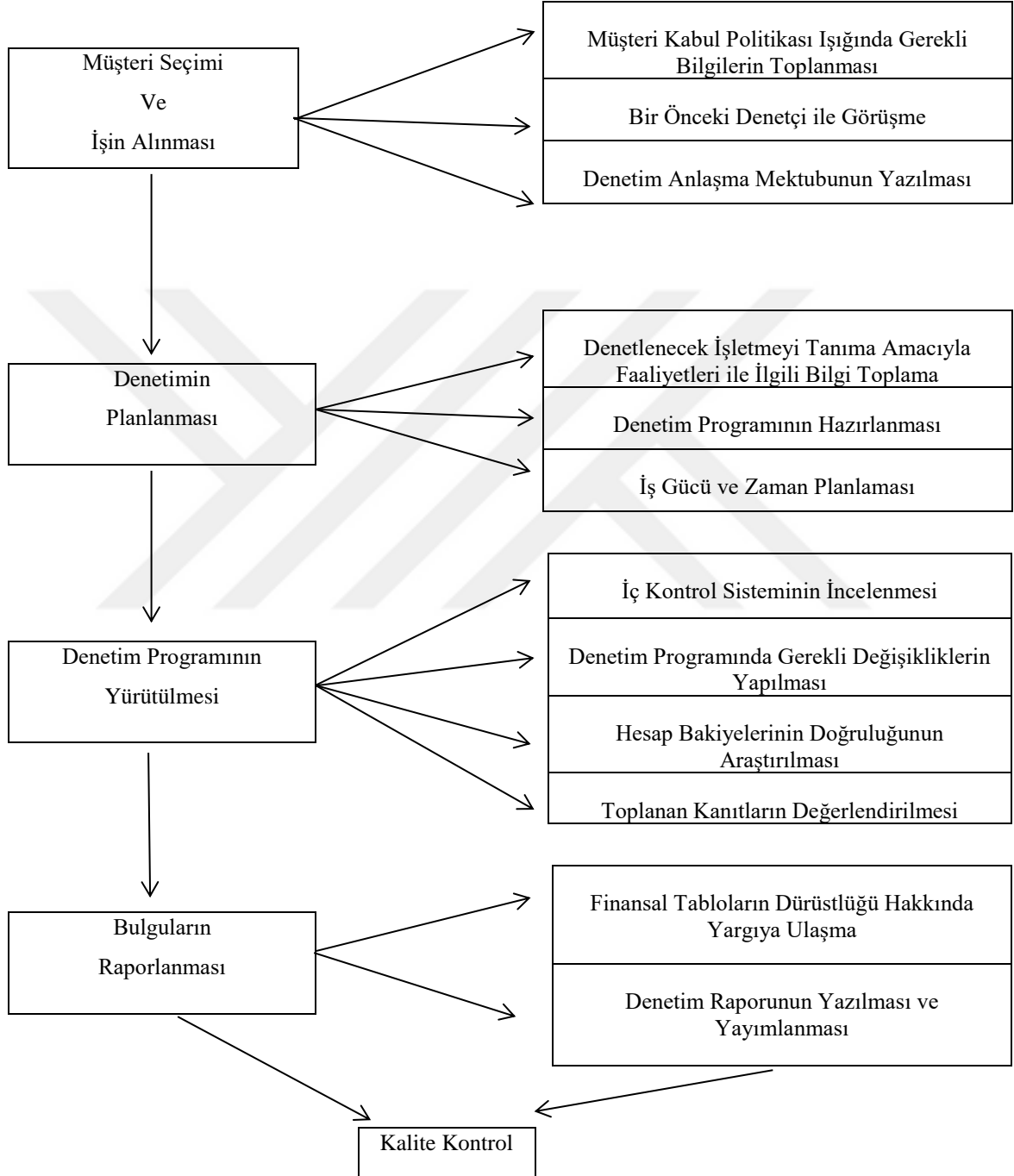
İşletmeler bağımsız denetim faaliyetlerini yasal zorunluluk ya da çıkar gruplarına bilgi vermek amacıyla yerine getirmektedirler. Denetim süreci denetim kuruluşunun belirlediği ve birbirini takip eden dört farklı aşamadan oluşur. Bu süreç; müşteri seçimi ve işin kabulünden başlayarak denetim planlaması, denetim programının hazırlanması ile devam eden ve toplanan delillerin değerlendirilerek denetim görüşüne ulaşıldığı ve denetim raporunun açıklanmasıyla biter. Denetim risklerini azaltmak adına denetim kuruluşları, müşteri kabul edilmesi ile başlayan ve denetim raporunun teslim edilmesiyle sonuçlanan denetim sürecinde işletmenin daha iyi tanınması, işletme faaliyetlerinin detaylı incelemesi, işletme iç kontrol yapısının değerlendirilmesi ve işletme risk yönetimi uygulamalarının değerlendirilmesini etkin şekilde yapmak zorundadır (Web_9, 2017).

Denetim süreci dört basamaktan oluşmaktadır. Bu aşamalar (Güredin, 2010):

- Müşteri Seçimi ve İşin Alınması

- Denetimin Planlanması
- Denetim Programının Yürütülmesi ve Kanıt Toplama
- Bulguların Raporlanması

Aşağıda yer verilen şekil 2.1.'de Güredin denetim sürecini şu şekilde özetlemektedir:

Şekil 2.1. Denetim Süreci

Kaynak: Güredin, E., (2010), s. 179

2.6.1.Müşteri Seçimi ve İşin Alınması

2.6.1.1. Firma Kabul Politikası Işığında Gerekli Bilgilerin Toplanması

Müşteri seçiminde aşağıda belirtilen bilgiler toplanır:

- İşletmenin yer aldığı sektördeki durumu ile ilgili bilgiler toplanır.
- Finansal tablolarda önemli düzensizliklerin ve hataların bulunmasının olası olup olmadığı ve yapılacak denetim sonucunda bu hataların ortaya çıkarılması olasılığının beklenip beklenmediği.
- Denetlenecek firmanın kabul edilmesiyle, denetçinin toplumda itibar kaybedip kaybetmeyeceği konusunda bilgi edinilmeye çalışılır.
- Gelecekteki denetlenecek firmanın sahiplerinin finansal tablolarla ilgili bir anlaşmazlığa düşülmesi halinde bu sahiplerin denetçi aleyhine mahkemeye başvurma eğiliminin hissedilmekte olması.
- Denetlenecek firmaların denetimi hangi amaçla istediği.
- Denetlenecek firmaların finansal durumu.
- Denetlenecek firmaların tepe yöneticilerinin dürüstlüğü, yasadışı ödemeler yapmaya eğilimli kişiler olup olmadıkları.
- İşletmede bağımsız bir çalışma ortamının olup olmadığı araştırılır.
- İşletmenin çevresindeki kurumlarla olan ilişkileri araştırılır. Özellikle devlet kurumları ile olan ilişkilerinin sağlıklı olup olmadığına bakılır.

2.6.1.2. Bir Önceki Denetçi İle Görüşme

Önceki denetçiden aşağıda belirtilen bilgilere ulaşılmaya çalışılır:

- İşine son verilmesinin veya ayrılmasının nedenleri.
- Firma yöneticilerinin dürüstlüğü hakkındaki düşünceleri.
- İşletmenin muhasebe sisteminde var olabilecek aksaklıklar hakkındaki düşünceleri.
- Çalışması sırasında herhangi bir kısıtlama ya da engelle karşılaşmış olup karşılaşmadığı.
- Çalışması sırasında karşılaştığı olağan olamayan durumlarla ilgili görüşleri.

2.6.1.3. Denetim Anlaşma Mektubunun Yazılması

Denetim sözleşmesinde aşağıda belirtilen hususlara dikkat edilir:

- Yapılan anlaşmanın amacı belirtilir.
- Denetim çalışmasının kapsamı belirtilir ve bu çalışmanın genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumlu bir şekilde yürütüleceği açıklanır.
- Denetimin amacının sadece hataları bulmak, yolsuzlukları ortaya çıkarmak olmadığı, finansal tabloların dürüstlüğü hakkında bir görüş bildirmek olduğu açıkça belirtilir.
- Gerekli durumlarda yönetime belirli durumların raporlanacağı bildirilir.
- Denetime başlama ve bitiş tarihi.
- Denetim ücretinin hesaplanması ve ödenme biçimi.

2.6.2. Denetimin Planlanması

2.6.2.1. Denetlenecek İşletmeyi Tanıma ve Bilgi Toplama

Denetçilerin denetlenecek işletme ile ilgili toplayacağı bilgiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Denetçiler, denetlenecek firmaların ürettikleri mamuller veya yaptığı hizmetin türleri, dağıtım uygulaması, hukuki yapısı ve denetlenecek firmanın ilişkili olduğu kişi ve kuruluşlar hakkında bilgi sahibi olmalıdır.
- Denetçiler, denetlenecek işletmenin yer aldığı sektör hakkında gerekli bilgileri toplamalı ve varsa denetlenecek firmalar ile ilgili yasal düzenlemeler hakkında gerekli bilgileri edinmelidirler.
- Denetçiler denetlenecek firmaların bulunduğu sektördeki muhasebe uygulamaları hakkında da bilgi sahibi olmalıdırlar.
- Denetim amacıyla finansal tablo kalemlerinin ve diğer hususların önemlilik sınırlarının kestirilmesi.
- Düzeltmeler yapılması gerekli olacağı düşünülen finansal tablo kalemleri.
- Önemli hata veya düzensizliklerin var olma olasılığına bağlı olarak, denetim kapsamının ve işlemlerin genişletilme zorunluluğuna yol açabilecek nedenlerin varlığı.
- İşletmenin iç kontrol sisteminin etkinliğinin değerlendirilmesi

- İşletmeyi etkileyebilecek olan yasal düzenlemelerin neler olduğu
- İşletmenin iştiraklerinin ve bağılı ortaklıklarının olup olmadığının araştırılması

2.6.2.2. Denetim Programının Hazırlanması

İyi bir denetim programının sağladığı yararlar şu şekilde sıralanabilir:

- Her denetim işlemi ile ilgili sorumluluğu belirler.
- Denetçiler arasındaki görev bölüşümünü organize bir biçimde geliştirir.
- Uygun bir denetim düzeni gerçekleştirir ve zaman tasarrufu sağlar.
- Her denetim için temel denetim işlemlerini belirler.
- Gelecek yıllar için bir kılavuz görevi görür.
- Uygun bir planlamanın yapılmış ve önemli hususların unutulmamış olduğu konusunda güvence oluşturur.
- Denetim standartlarına ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uyumu güven altına alır.

2.6.2.3. İş Gücü ve Zaman Planlaması

Bu aşamada aşağıda belirtilen çalışmalar yapılır:

- Denetim sahalarında kimlerin çalışacağı.
- Hangi tarihte ne kadar süre çalışılacağı.

2.6.3. Denetim Programının Yürütülmesi

Denetçi denetim programının yürütülmesi safhasında yapacağı işleri belgelendirmelidir. Bu belgeler çalışma kağıtları adıyla anılmaktadır. Çalışma kağıtları her denetim alanına göre farklı hazırlanmaktadır. Denetçi bu çalışma kağıtlarını bir araya toplayarak denetimin tamamı hakkında görüş oluşturmaktadır.

Denetim programının yürütülmesi esnasında iç kontrol sistemi hakkında bilgi toplanmalı, toplanan bu bilgiler ışığında sistemin işleyişi ve değerlendirilmesi yapılmalıdır.

İç kontrolün bağımsız denetimde etkileri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- İşin alınması, planlanması ve yürütülmesi aşamasında denetçiye yol gösterir.
- Suiistimal ve yolsuzluk eğilimini azaltır.

- Muhasebe kayıtlarında hatalı işlemlerin azalmasına yardımcı olur.
- Muhasebe hatalarının düzeltilmesini sağlar.
- İşletmelerin şeffaflığına katkı yapar ve piyasadaki güvenilirliğini yükseltir.
- Kredi kurumlarının kredi değerlemede karşılaştıkları bilgi riskini azalır.
- İşin alınması, planlanması ve yürütülmesi aşamasında denetçiye yol gösterir.
- Denetim faaliyetinde kullanılacak denetim tekniklerinin niteliklerini belirler.
- Denetim kanıtlarının güvenilirliğine etki yapar.

Denetim programının yürütülmesi iç kontrol yapısının incelenmesi ve değerlendirilmesiyle başlar. Denetçinin iç kontrol yapısı ile ilgili elde ettiği bulgular beklenenden farklı ise denetim programlarında gerekli düzeltmeler yapılır. Bundan sonra maddi doğruluk testleri ve uygunluk testleri vasıtasıyla finansal tabloların doğruluğu araştırılır. Toplanmış olan denetim kanıtları değerlendirilerek finansal tablolar aracılığıyla sunulan bilgilerin doğruluğu ve dürüstlüğü hakkında bir yargıya ulaşılır (Demirel, 2007). Denetim programının yürütülmesi, denetçinin denetim kalitesini verecek olan denetim standartlarını uygulayarak kanıt topladığı safhadır. Bu kanıtların kaliteli ve uygun olması gerekir. Bunun için uygunluk ve maddilik testleri yaparak kanıtın kalitesi araştırılır.

2.6.3.1. Uygunluk Testleri

Uygunluk testleri, muhasebe kontrolleri ile ilgili olarak, işletme yönetimi tarafından hazırlanan ve iç kontrol faaliyeti için belirlenen kontrol yöntemlerini yoklayan testlerdir. Denetçi, uygunluk testlerini hayata geçirirken öncelikle ilgili kontrol için bir prosedürün olup olmadığına bakacak, sonra ise bu prosedürlerin yeterli olup olmadığını test edecek ve kontrol prosedürlerinin etkinliğini gösterecektir. Bu testler, işletmedeki iç kontrolün hata ve hileleri engelleme kapasitesini ölçmeye yarar, denetimde iç kontrole ne kadar güvenilebileceğini anlamaya dönüktür.

Uygunluk testleri herhangi bir denetim alanında kontrol sisteminin yapısının yeterli olup olmadığı konusunda denetçi görüşüne kaynaklık eder. Örneğin, satışlarda “tüm satışların kayda geçiyor mu ?” sorusunun cevabı için, satış sistemi sipariş aşamasından alacak hesaplarına geçiş noktasına kadar incelenmekle mümkün olur. Bu kapsamda sistemde olabilecek kaçaklar bulunmaya çalışılır, varsa normal fiyatın altında mal satışı,

kredi yeterliliği olmayan firmalara mal satışı ve satış gelirlerinin hesaplara yansımaları kontrol edilir, sistem konusunda yargıya varmaya çalışılır.

2.6.3.2. Maddilik Testleri

Maddilik testleri, mali tablolarda bulunan parasal hataları ve yanlışlıkları belirlemek için yapılan testlerdir. İşletme faaliyetine dayalı iş ve işlemler mali tablolara parasal miktarlar olarak yansır. Bu işlemler zamanında yapılan hata ve hileler bu mali tablolara yansımaya uğrayacaktır. İşletmede bulunan iç kontrolleri aşan hata ve hilelerin tespit edilip meydana çıkarmak, mali tablolarda yer alan bilgilerin yanlışlıklarını saptamak maddilik testleri ile mümkün olur. Maddilik testleri, doğrudan mali tablolar üzerinde yapılmaz, mali tablolara esas teşkil eden işlemlere ait kanıtlar üzerinden yapılır.

Bu testler, finansal tablolardaki hesap kalanlarının doğruluğunu araştırmaya yönelik olup, iç kontrolle bağlantılı değildir. Testin amacı mali tablolar ile ilgili görüş belirlemek olduğundan esasa yönelik testtir. Uygunluk testlerinin uygulanması sonucu belirlenen kontrol risk düzeyi maddi doğruluk testlerini doğrudan etkiler. Kontrol düzeyi riski düşük çıkmış ise kuvvetli bir iç kontrolden söz edilebilir, denetçi bu şartlarda maddi doğruluk testlerini daraltabilir, daha az etkili kanıt toplayacak yöntemleri yeterli bulabilir, testleri yıl içinde de yapabilir. (Yılancı vd., 2013)

Söz konusu testler, iç kontrol sisteminin yeterli olduğu kanısına ulaşılsa dahi, bu sistemin belirlenen şekilde işleyip işlemediğini test yapmaya yönelik yapılan faaliyetlerdir. Hangi işlevlerin tasarlandığı gibi çalıştığı, hangi işlevlerde sorunlar olduğu tespit edilir. Bu şekilde zayıf ve eksikliklerin olduğu alanlarda bulunan riskin azaltılması için daha ayrıntılı denetim teknikleri kullanılır.

2.6.4. Bulguların Raporlanması

Denetçi bulguların raporlanması aşamasında aşağıdaki çalışmaları yapar:

- Görüş oluşturabilmek adına yeterince delil toplanıp toplanmadığının kontrol edilmesi ve yeniden değerlendirme gerekiyorsa ek deliller toplanması.
- Önemlilik ve risk ölçümlerini son defa kontrol edilmesi.
- Bilanço tarihinden sonraki önemli olayların gözden geçirilmesi.
- Gelecekteki muhtemel belirsizliklerin değerlendirilmesi.

2.7. DENETİM RİSKİ

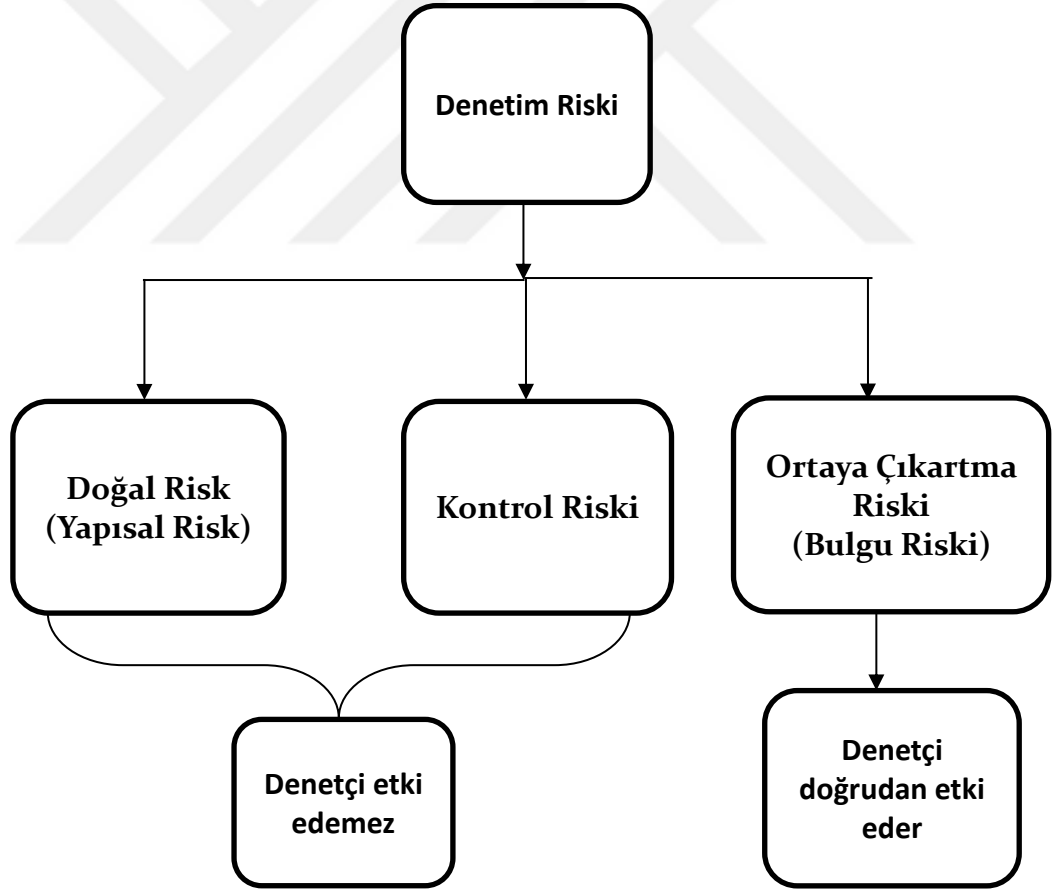
Denetim riski; önemli yanlışlıkların hakim olmasına rağmen bir mali tablo hakkında denetçinin istemeden yanlış görüş verme riskidir (Güven, 2008). Denetçi, denetim çalışması sonucunda doğru olmayan bir görüş veya sonuca varması ihtimalidir.

2.7.1. Denetim Riskinin Unsurları

Denetim risk modeli aşağıda yer alan üç temel unsurdan oluşmaktadır:

- Doğal risk
- Kontrol riski
- Ortaya çıkartma risk

Şekil 2.2.'de denetim riskinin unsurları arasındaki ilişki gösterilmiştir.

Şekil 2.2. Denetim Riski Bileşenleri

Kaynak: Güredin, E., (2010), s. 233

2.7.1.1. Doğal Risk

Denetlenen işletmenin finansal tablolarında önemli hataların bulunması riskidir. Bu riskin değerlemesinde işletmedeki iç kontrol yapısı ile ilgili politika ve prosedürlerin etkisi dikkate alınmamaktadır. Buradaki amaç, finansal tablolara önemli hataların yansımaları eğilimini ortaya koyabilmektir. Doğal risk düzeyini etkileyebilecek bir takım önemli unsurlar aşağıdaki gibidir:

- İşletmenin yapısı
- Yönetimin dürüstlüğü
- İşletmenin eğilimi
- Önceki denetim çalışmalarının sonuçları,
- Denetimin ilk olması
- İlgili taraflar
- Olağanüstü işlemler
- İşletmede geçmişten bugün süregelen sorunlar
- Personeldeki sürekli değişim,
- Teknolojik gelişmeler

2.7.1.2. Kontrol Riski

İşletmenin iç kontrol yapısı ile ilgili olarak oluşturduğu politika ve prosedürlerin, önemli hataları önleyememe veya ortaya çıkartamama riskidir. Doğal risk de olduğu gibi kontrol riski üzerinde de denetçilerin etki sahibi olma olanakları bulunmamaktadır. İç kontrol yapısının kurulması ve yürütülmesi tamamen işletmenin sorumluluğunda olduğundan denetçiler kontrol riski düzeyinin azaltılmasında söz sahibi değildirler.

Denetçiler kontrol riskini belirlerken aşağıdaki işlemleri yaparlar:

- İşletmenin iddiaları ilgili olarak oluşturulmuş olan iç kontrol yapısını tanımaya yarayan prosedürleri uyguluyorlar.
- İşletmede uygulandığı belirtilen kontrol politika ve prosedürlerini test ederler.

2.7.1.3. Ortaya Çıkartma Risk

Denetçinin finansal tablolarda bulunan önemli bir hatayı bulmada başarısız olma olasılığıdır. Ortaya çıkartma riski, denetçinin çalışmalarında uyguladığı denetim prosedürlerinin etkinliğini şekillendirdiği bir risktir.

Doğal risk ve kontrol riskinin tersine ortaya çıkartma riski denetçinin çalışmalarının etkinliği ile değiştirilebilen bir risk türüdür. Yani risk düzeyinin belirlenmesi denetçiye aittir.

Dönem kapandıktan sonra yapılacak bir denetim çalışmasının getireceği risk ile dönem içinde yapılacak denetimlerden gelen risk aynı değildir. Dönem kapandıktan sonra yapılan denetim çalışmaları daha az risklidir. Herhangi bir hesapla ilgili toplanan kanıt sayısının artırılması da ortaya çıkartma riskinin azaltılmasına neden olmaktadır.

2.8. DENETİM KANITI

Denetim kanıtları, denetim görüşünün dayandığı bir sonuca ulaşmak için denetçi tarafından kullanılan tüm bilgilerdir ve finansal tabloların dayandığı muhasebe kayıtlarında yer alan bilgileri ve diğer bilgileri kapsar.

Denetim kanıtı, denetlenen bilgilerin önceden belirlenmiş kriterlere uygunluk derecesini tespit etmek amacıyla, denetçi tarafından toplanan, kullanılan ve denetim görüşüne ulaşılmasını sağlayacak her türlü bilgi, belge ve veridir (Bozkurt, 1998).

Çalışma alanı standartlarından üçüncüsünde; denetçinin, vereceği kararı desteklemek için yeterli miktarda ve kalitede, güvenilir kanıt toplamak zorunda olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle denetçinin verdiği görüşün kabul edilebilir olması; yeterli sayıda ve güvenilir denetim kanıtı elde etmesine bağlıdır.

2.8.1. Denetim Kanıtlarını Sınıflandırılması

Hazırladıkları kaynağa göre denetim kanıtları: dış kanıtlar, iç kanıtlar ve dış-iç kanıtlar şeklinde ayrılır.

- **İç kanıtlar:** İşletme içinde düzenlenen kanıtlara denir. İşletmedeki tüm muhasebe kayıtları, muhasebe kayıt pusulaları iç kanıtlara örnektir.
- **Dış kanıtlar:** İşletme dışında düzenlenen kanıtlar olarak nitelendirilirler. Dış

kanıtlara, mutabakatlar, denetçi soruşturmaları örnek verilebilir.

- **Dış-iç kanıtlar:** Hem işletme içinde hem de işletme dışında işleme tabi tutulan kanıtlardır. Satıcı faturaları dış iç kanıtlara örnektir.

2.9. DENETİM TEKNİKLERİ

Denetçinin, hesapların kapsamlı incelenmesinde ve kanıt toplamak için kullandığı araç ve yöntemlere kanıt toplama teknikleri veya denetim teknikleri ifadeleri de kullanılır.

Denetçi denetim tekniklerini denetim kanıtı elde etmek için kullanır. Denetim kanıtı ise denetim görüşünün temelini oluşturan sonuçlara ulaşmada, denetçi tarafından elde edilen bilgi anlamına gelir. Denetim kanıtları, finansal tabloların dayandığı hesap ve işlemlerden, muhasebe kayıtlarından, bu kayıtlara dayanan teşkil eden belgelerden ve önceki denetçinin yazmış olduğu raporlardan elde edilir. Denetçi denetim kanıtlarını elde edebilmek için çeşitli denetim tekniklerinden faydalanır. Bu denetim teknikleri ise şunlardır.

2.9.1.Fiili-Fiziki İnceleme

Belge ve kayıtlarda gösterilen fiziki kıymetlerin gerçekten mevcudiyetinin görülmesi ve varlığı saptanan kıymetlerin denetlenen işletmeye ait olduğunun resmi belge ve kayıtlarla doğrulanmasıdır. Fiili ve fiziki incelemede temel hedef işletmenin finansal tablolarında kayıtlı olan varlıkların fiziksel olarak olup olmadığının tespit etmektir (Güredin, 2010).

Denetçi, denetim görevini yürütürken denetim raporuna dayanak olabilecek en iyi kanıt, işletmenin sahip olduğu kayıtlarındaki mevcut fiziksel aktif değerler olacaktır. Fiziksel olarak işletmenin defter ve belgeleri üzerindeki kayıtlı aktiflerden maddi varlık şeklinde görülebilen, sayılabilen varlıklar olarak; kasa, alacak senetleri, borç senetleri, menkul değerler, stoklar, demirbaşlar, işletmede yer alıp almadığı kullanılıp kullanılmadığı, işletme kayıtları ile uyumlu olma durumu ancak uygulanacak bu denetim tekniği ile mümkündür. Bu tür kanıtlar aynı zamanda güvenilir olan kanıtlardır.

Fiili-Fiziki incelemede aşağıdaki süreç takip edilir:

- İncelenmesi gereken varlıklar belirlenir.

- Belirlenen varlıkların sayımı yapıp, çalışma kağıtlarında gösterilir.
- Sayımı bitirilen varlıkların ne olduğu, hangi amaçla işletmede bulunduğu incelenir.
- Son olarak muhasebe kayıtlarında varlıkların aynı olup olmadığı da tespit edilir.

2.9.2.Gözlem

Gözlem, denetçinin kurum tarafından uygulanan süreç veya işlemleri izlemesini ve gözlemlemesini ifade eder. Gözlemin konusu kişiler, işlemler, süreçlerdir (Güredin, 2010). Fiziki incelemenin yapılamadığı durumda başvurulur. Denetçi tarafından yalnızca gözlemlenmesi şeklinde uygulanan bir tekniktir. Bu tekniği fizik inceleme tekniğinden ayıran unsur tam olarak bu noktadır. Fiziki incelemede denetçi bizzat sayım ve saptamanın içindedir. Gözlem tekniğinde ise denetçi sayımın içinde olmayıp, işletme çalışanlarının yapmış olduğu sayımı doğru yapıp yapmadıklarını gözlemler.

2.9.3.Yazılı veya Sözlü Bilgi Alma - Soruşturma

Yazılı veya sözlü bilgi alma, denetçinin kurum içinden iç denetçiler de dahil şekilde ya da dışından bilgi sahibi olan kişilerden bilgi edinmesidir. Kurum içerisinde bulunan kişilerle yapılan sözlü görüşme yoluyla bilgi sağlanması veya kurum dışından resmi yazı ile bilgi istenmesi yazılı veya sözlü bilgi almaya örnektir.

Kurum içerisinden alınan cevaplar doğrultusunda başka denetim tekniklerinin uygulanması hakkında karar verilir.

Bir takım konularda işletme çalışanlarına soru sorulması tekniğidir. Bu tekniğin kullanılmasıyla beraber elde edilen yanıtlar yazılı ya da sözlü olabilir. Ancak güvenilirlik açısından yazılı yanıt alma yoluna gidilir. Bilgi toplama tekniği dikkatli kullanıldığında yararlı sonuçlar veren bir tekniktir. Ancak sorulacak soruların içeriği ve kimlere sorulacağı dikkatli bir şekilde belirlenmelidir. Yanlış kişilere ve gereksiz yerlere yöneltilen sorular denetçinin işletmedeki saygınlığını ve otoritesini azaltabilir Aynı zamanda denetçi sorularını sorarken hem nazik olmalı hem de karşı tarafı suçlayıcı ve incitici bir tavır takınmamalıdır. (Bozkurt, 1998).

2.9.4.Doğrulama – Teyit Etme

Bu teknik firmaların dışında bulunan kaynaklardan firmayla alakalı bilgi edinme metodudur. Denetçiler tarafından sıkça kullanılan bu yöntem yardımıyla sınıflandırma, mekanik doğruluk dışında bütün işletme iddiaları ile ilgili kanıtlar toplanabilmektedir. Doğrulama tekniğinin işleyişinde bilgiler bağımsız kaynaklardan tarafından direk denetçiye geldiğinden, elde edilen kanıtlar güvenilir olarak kabul edilmektedir. Bu teknikte üç taraf bulunmaktadır. Bunlar denetçi, işletme yönetimi ve bilgi alınacak kaynaktır. Tekniğin uygulanma süreci aşağıdaki gibidir:

- Denetçi işletme adına elde etmek istediği bilgileri içeren doğrulama mektubunu düzenler.

- Mektup işletme yönetimi tarafından imzalandığı zaman ve onay verilmiş olur
- Denetçi tarafından mektuplar belirtilen adreslere gönderilir.
- Mektupların cevaplarının denetçiye ulaşması sağlanır.
- Gelen yanıtlar denetçi tarafından işletmenin kayıtlarıyla olan uyumluluğuna bakılır. Tutarsızlık saptanırsa gerekli işlemler yapılır. (Bozkurt, 1998).

Soruşturmanın özel bir türü olan doğrulama, üç şekilde yapılır.

- **Olumlu Doğrulama;** denetlenen işletmenin kayıtlarında yer alan bilgi üçüncü kişiye iletilir ve doğru olup olmadığı konusunda geri bildirim istenir.

- **Olumsuz Doğrulama;** bu teknikte üçüncü kişilerden sadece bilginin yanlış olması halinde cevap istenir. Bilgi istenen kişiden herhangi bir cevap gelmezse bilginin doğru olduğu kabul edilir.

- **Boş Bakiyeli Doğrulama;** doğrulama mektubunda doğruluğu araştırılan bilgi hakkında her hangi bir bakiye veya bilgi verilmez. Bilgi istenilecek kişiden konuya ilişkin olarak kendi bildiklerini yazması istenir.

2.9.5.Yeniden Hesaplama

Yeniden hesaplama, mali tablolara kaynak teşkil eden belge ve kayıtların matematiksel doğruluğunun kontrol edilmesidir. Bu teknik önemsiz gibi görünse de denetim çalışmaları sırasında kullanılmasından kaçınılamayacak bir tekniktir. Amortismanların denetçi tarafından yeniden hesaplanarak mevcut amortisman kayıtlarının doğruluğunun kontrol edilmesi yeniden hesaplama tekniğine örnektir.

2.9.6.Belgelerin İncelenmesi

İnceleme kurum içinde veya dışında üretilmiş olup olmadığına bakılmaksızın kayıt veya belgelerin, kâğıt üzerinde yazılı şekilde ya da elektronik ortamda veya başkaca şekillerde denetlenmesidir. Söz konusu belgeler şekil olarak incelenmekte olup bu teknikteki temel amaç incelenecek belgenin şekil olarak uygunluğunun sağlanıp sağlanmadığının tespit edilmesidir. Belgelerde temel olarak işletmeye ait olup olmadığı, işletmenin amacına uygun olup olmadığı ve kayıt edilen hesapların doğru olup olmadığı incelenir. Bu belgelere örnek olarak faturalar, sözleşmeler, bordrolar, gider ve gelir pusulaları, çekler, bono, senetler vs. sayılabilir.

2.9.7.Yeniden Uygulama

Yeniden uygulama, denetçinin esas itibarıyla kurumun iç kontrol sistemlerince yerine getirilen süreç ya da kontrol mekanizmalarını, kurumdan bağımsız bir şekilde, bizzat yerine getirmesini ifade eder. Bu şekilde denetçi iç kontrol sisteminin güvenilir bir şekilde çalışıp çalışmadığı konusunda fikir sahibi olur.

Yeniden uygulama 2 şekilde yapılabilir

1. **İleriye Doğru;** Örnekleme yoluyla elde ettiği bir belgeyi tüm muhasebe kayıtlama işlemlerini takip ederek finansal tablolara aktarılmasını inceleme.
2. **Geriye Doğru;** Yine örnekleme yoluyla finansal tablolarda bulunan kalemlerden bir tanesi seçilir tüm kayıt sistemi incelenerek belgeye ulaşılması sağlanır.

2.9.8.Analitik İnceleme Tekniği

Bir kısım mali ve mali olmayan bilgilerle, firmaların kayıtları arasındaki anlamlı ilişkiler incelenerek elde edilen bilgilerin denetim yapanların beklentilere uygun olup olmadığının incelenmesidir. Analitik inceleme denetçi tarafından denetim sürecinin planlama, yürütme ve tamamlanma aşamalarında bir takım amaçlar için kullanılır. Analitik inceleme çeşitli şekillerde yapılabilir. Bunların belli başlıları:

- İşletme verileri ile sektör verilerinin
- Cari yıl verileri ile önceki yıl verilerinin

- Fili verilerle bütçelenmiş verilerin
- Fiili verilerle denetçi verilerinin
- Fiil verilerle finansal olmayan verilerin karşılaştırılması olarak sıralanabilirler (Haftacı, 2014).

Bağımsız denetim sırasında analitik inceleme yapılırken; genelde işletmenin ilgili yıla ait finansal tablolarından hesaplanan oranlar, önceki yılın oranlarıyla ve sektördeki diğer firmaların oranlarıyla karşılaştırılır. Kullanılan bu oranlar: Trend Analizleri, Rasyo Analizleri, Ussallık Testleridir.

2.10. DENETİM RAPORLARI

Denetim sürecinin son aşaması raporlama aşamasıdır. Denetçi denetim çalışmaları sonucunda ulaştığı sonuçları uygun bir şekilde raporlamalıdır. Denetim raporlarının içerikleri yeterli, uygun ve güvenilir kanıtlarla desteklenmelidir. Rapor anlaşılması kolay ve belirsizliklerden uzak olmalıdır. Denetim raporları, gerçek durumun doğru ve güvenilir bir özetini sunmalıdır. (Sayıştay Düzenlilik Denetim Rehberi, 2014).

Aşağıdaki tablo 2.2.'de denetçinin görüş vermesine neden olan duruma ilişkin yaptığı değerlendirmenin ve söz konusu durumun finansal tablolar üzerindeki etkilerinin veya muhtemel etkilerinin yaygınlığının, verilecek görüş türünü nasıl etkilediğini göstermektedir.

Tablo 2.2. Olumlu Görüş Dışındaki Görüş Türleri

<i>Olumlu Görüş Dışında bir Görüş verilmesine neden Olan Hususun Niteliği</i>	<i>Bu Hususun Finansal Tablolar Üzerindeki Etkilerinin veya Muhtemel Etkilerinin Yaygınlığına İlişkin Denetçinin Muhakemesi</i>	
	<i>Önemli ancak Yaygın Değil</i>	<i>Önemli ve Yaygın</i>
Finansal tablolar “önemli yanlışlık” içermektedir.	Sınırlı olumlu görüş (Şartlı görüş)	Olumsuz görüş
Yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememektedir.	Sınırlı olumlu görüş (Şartlı görüş)	Görüş vermekten kaçınma

Kaynak: Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi Standardı-BDS 705

2.10.1. Olumlu Görüş

Denetlenen işletmenin finansal rapor ve tablolarının kurumun mali durumunu ve faaliyet sonuçlarını tüm önemli yönleriyle doğru ve güvenilir olarak yansıttığı durumlarda verilen görüştür. Denetçi olumlu denetim görüşü verdiği raporun sonunda aşağıdaki ifadeler yer verir;

“X İşletmesininyılına ilişkin yukarıda belirtilen ve ekte yer alan mali rapor ve tablolarının tüm önemli yönleriyle doğru ve güvenilir bilgi içerdiği kanaatine varılmıştır.” (Sayıştay Düzenlilik Denetim Rehberi, 2014).

2.10.2. Sınırlandırılmış Olumlu Görüş

Denetçi, denetim kapsamında bir sınırlama olması durumunda, sınırlama olan alan dışında mali tabloların doğruluğu ve güvenilirliğini etkileyen önemli hatalar bulunmaması ya da yalnızca bir ya da birkaç hesap alanında önemli hata olmakla birlikte hataların mali tabloların tümünü etkilememesi durumlarında; kapsamın sınırlandığı alanlar ya da önemli hataların bulunduğu hesap alanları hariç olmak üzere mali tabloların doğru ve güvenilir olduğu düşünülüyorsa “şartlı görüş” verir. Denetçi şartlı denetim görüşü verdiği raporun sonunda aşağıdaki ifadeler yer verir;

“X İşletmesininyılına ilişkin mali rapor ve tablolarının, hesap alanları hariç tüm önemli yönleriyle doğru ve güvenilir bilgi içerdiği kanaatine varılmıştır.” (Sayıştay Düzenlilik Denetim Rehberi, 2014).

2.10.3. Olumsuz Görüş

Denetlenen işletmenin rapor ve tablolarının kurumun mali durumunu ve faaliyet sonuçlarını tüm önemli yönleriyle doğru ve güvenilir olarak yansıtmadığı durumlarda verilen görüştür. Denetçi olumsuz denetim görüşü verdiği raporun sonunda aşağıdaki ifadeler yer verir;

“X İşletmesininyılına ilişkin mali rapor ve tablolarının açıklanan nedenlerden dolayı doğru ve güvenilir bilgi içermediği kanaatine varılmıştır.” (Sayıştay Düzenlilik Denetim Rehberi, 2014).

2.10.4. Görüş Vermekten Kaçınma

Kapsam sınırlaması nedeniyle, denetlenen kamu idaresinin mali rapor ve tabloları ile bunlara dayanak teşkil eden hesap ve işlemlere ilişkin yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememesi durumunda denetçi görüş bildirmekten kaçınabilir. Denetçi denetim raporunda görüş bildirmekten kaçınması durumunda raporun sonunda aşağıdaki ifadelere yer verir;

“X İşletmesininyılına ilişkin mali rapor ve tabloları hakkında, denetim görüşü oluşturabilmek için gerekli mali rapor ve tablolar ile bilgi ve belgeler işletme yönetimi tarafından sağlanamadığı/sağlanmadığı için görüş bildirilememektedir”. (Sayıştay Düzenlilik Denetim Rehberi, 2014).

BÖLÜM 3 TÜREV ARAÇLAR VE DENETİMLERİ

Çalışmanın bu bölümünde, türev araçların tanımı, çeşitleri ve kullanım amaçlarına değinilecek. Türev araç sözleşmelerinde bulunması gereken asgari unsurların neler olduğu belirtilecek. Türev araçlarıyla yapılan işlemlerin vergisel etkileri incelenecek. Ayrıca geçmiş uygulamalara bakıldığında görüleceği üzere türev araçları kullanım itibariyle manipülasyon yapılmasına açık araçlar olup bu sebeple piyasada türev araçlara dair işlemlerin izlenmesi ve kontrol altında tutulması konusuna da ele alınacaktır.

Türev araçların finansal tablolara olan etkisi, bilanço ve gelir tablosundaki paylarının her geçen gün artması amacına göre denetim türlerinden biri olan mali tabloların denetiminde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

İşletme spekülasyon ve arbitraj amaçlı türev araçları kullanıp kar elde etmesi ve aynı zamanda riskten korunmak için uzun vadeli pozisyonlar alırken olumlu sonuçların elde etmesi işletmelerin hedeflerine ulaşmasında önemlidir. İşletme hedeflerinin kontrolü, türev araçlarının bir kaynak olarak verimli kullanımı faaliyet denetiminin konusudur

Yasa koyucu veya düzenleme ve denetleme kuruluşları tarafından türev araçlarına ait özel düzenlemelerin olması ve bu düzenlemeler doğrultusunda yapılan denetimler uygunluk denetiminin konusudur.

Türev araçların kullanımları, sözleşmeleri, muhasebe uygulamaları ve hukuki düzenlemeleriyle kendine özgü birtakım kuralları vardır. Günümüzde kullanımının yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte türev araçların daha detaylı denetimini de gerekli kılmıştır.

3.1. TÜREV ARAÇLARIN İNCELENMESİ

Türev sözlük anlamı itibariyle belirli bir varlıktan türetilmiş yeni bir varlık anlamına gelmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak türev araçların bir başka varlığa dayanarak oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Böylece türev araçlar, değeri farklı bir finansal varlığın değerine bağlı olarak değişen varlıklar olarak adlandırılmaktadır. Yabancı literatürde “financial derivatives” olarak ifade edilmektedir. Türev araçlarının literatürde genel kabul görmüş olan bir tanımı IMF (Uluslararası Para Fonu) tarafından şu şekilde yapılmıştır: “Türev araçlar, belirli bir finansal ürüne, endekse ya da ham maddeye dayanan içinde belli bir finansal risk bulunduran ve finansal piyasalarda işlem gören finansal enstrümanlardır.” Türev araçlara ait işlemler, bu araçlara temel oluşturan varlıkların işlemlerinden farklılık arz etmektedir. Türev araçlara ilişkin öne çıkan bir diğer tanım ise, ülkemizdeki BDDK'nın (Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki karşılığı olan OCC kuruluşu tarafından yapılmıştır. Bahse konu tanıma göre türev işlemi, değeri dayanak olarak alınan piyasa faktörlerinin (örn; faiz oranları, döviz kurları, hammaddeler, sermaye ve krediler vb.) finansal performansına bağlı olan finansal bir sözleşmedir.

Türev araçlar günümüzde oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Günlük hayatta sıklıkla karşılaştığımız pek çok ürüne ait türev sözleşmeleri mevcuttur. Petrol, buğday vb. hammadde ürünleri, bankalarca verilen çeşitli nitelikteki krediler ve ülkeler arası döviz kurlarına dayalı ürünler söz konusu türev kontratlarından bazılarıdır. Çok geniş bir kullanım alanı olması sebebiyle bugün türev araçların etki alanını tüm dünya olarak ifade etmek mümkündür.

Teknik olarak türev işlemler, stokastik yani rassal değişkenler hesaplama metoduyla iskonto edilen nakit akışları olarak ifade edilebilmektedir. Türev araçlar özel sözleşmelere sahip olması sayesinde, türev araçlara temel dayanak olan varlıklardan bağımsız olarak işleme tabi tutulabilmektedir (WEB_1, 2017). Bu özelliği türev araçlarına, herhangi bir varlığı satın almak zorunda olmadan finansal pozisyon alabilme avantajı sağlamaktadır.

Türev araçları uygulamada sıklıkla kaldıraçlı işlemlerle birlikte anılmaktadır. Kaldıraçlı işlemler temel olarak borçlanarak işlem yapabilmektir. Türev piyasasında kaldıraçlı işlemler yapılmasıyla, pek çok değerli varlığın (petrol, altın, tarım ürünleri

vb.) reel değerinin oldukça altında alım satım işlemine tabi olması mümkün hale gelmiştir. rnek olarak, gram altının fiyatının bir ay içerisinde 160 lira olacağını öngören bir yatırımcı bugün 16 liralık bir teminat yatırarak pozisyon alabilmektedir. Bu duruma literatürde birtakım eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirilerin ortak özelliği, insanların birçoğunun ulaşımının sınırlı olduğu türden piyasalarda gerçekleşen işlemlerin sonuçlarının insanların çok büyük bir bölümünün hayatını yakından ilgilendirmesi konusudur. Başka bir deyişle, bir malın türev piyasadaki fiyatlamaları spot piyasadaki fiyatlamalarını etkilemektedir. Ancak bu durumun olumsuz sonuçlarının olabileceğine dikkat çeken çalışmalar bulunmaktadır (Peery, 2012). Bu görüş sadece akademik çalışmalarda değil piyasadaki önemli yatırımcılar tarafından da zaman zaman dile getirilmektedir. Nitekim ABD'li iş adamı Warren Edward Buffett, türev işlemlerinin fiyatlanması ve etkilerini kitle imha silahlarına benzetmektedir (WEB_2, 2017). Piyasalarda şimdiye kadar bu görüşlere neden olacak pek çok işlem gerçekleşmiştir. Örneğin, Armajaro Holdings kakao üretimi piyasasında tüm üretim yaklaşık yüzde 7'si kadar bir miktar futures pozisyonu olarak bu işlemi gerçekleştirdiği 2010 yılında dünya genelinde kakao fiyatlarının yaklaşık son 35 yılın en yüksek fiyatlarına çıkmasına neden olmuştur (WEB_3, 2017). Bu işin daha ilginç olan tarafı, kakao üretiminin bahse konu şirketin asıl faaliyet alanı olmaması ve kakao üretimi sektöründe sadece spekülatif olarak pozisyon almasıdır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün olup bu sebeple türev piyasadaki işlemlerin spekülatif amaçlı olması sebebiyle olumsuz sonuçlarının olabileceği görüşü dikkate değer bir görüş olarak değerlendirilmektedir.

3.2. TÜREV ARAÇLARININ TARİHÇESİ

Türev işlemlerin doğuşu oldukça eskiye dayanmaktadır. Kayıtlar esas alınarak incelendiğinde tarihteki ilk türev benzeri sözleşme eski Yunan toplumuna dayanmaktadır. Thales tarafından, baharda yapılan zeytin hasadının kışın yağhanelere satış işlemleri bugünkü alım opsiyonları ile ortak noktalara sahiptir. Bu dönemde dönemin astroloji bilgisinden de yararlanarak zeytin hasadının miktarı hakkında öngörülerde bulunulmuştur. Hasadın yüksek olacağının öngörüldüğü yıllarda yağhanelerine de talebin yüksek olacağı düşünülerek yağhanelerin kiralama bedellerinin yüksek olacağı ve bu sebeple daha önceden düşük fiyatlarla kiralanan yağhanelerin

yüksek bedellerle kiraya verilmesi mümkün hale gelmiştir (Apak ve Uyar, 2011). Antik Yunan'daki bu uygulamalara benzer uygulamaların M.Ö. 1700'lerde Mezopotamya'da da görüldüğü hatta bugünkü türev sözleşmesi benzeri bir faaliyete ait tabletlere rastlanmıştır.

Türev araçların bugünkü bilinen şekliyle yapılan uygulamalar konusunda ilk örneği Japonya'da 1600'lerin sonlarında gerçekleştirilen “futures sözleşmeleri” dir. Benzer şekilde ilk vadeli işlemler borsası da 1730'larda Osaka/Japonya'da kurulan “Dojima Rice Market, (Dojima Pirinç Piyasası)” dır (Apak ve Uyar, 2011). Dünya'da yaşanan bu tür gelişmelerden sonra türev araçların ve türev piyasaların gelişimindeki en önemli adım 1848'de ABD'de kurulan “Chicago Board of Trade” dir. Bu kuruluş, Amerika'da tarımsal ürünlerin yetiştirilmesinde mevsimsel etkilerden dolayı dönem dönem ortaya çıkan tahıl fazlalığının depolanmasında yaşanan güçlüklerden doğmuştur. Bu sıkıntıyı özellikle Chicago bölgesi yaşamaktaydı. Bu sebeple yıl içerisinde tahıl fiyatlarında büyük oynamalar meydana gelmekteydi. Oluşturulan bu kurul, tahıl üreticileri ile bir kontrat imzalamıştır. Kontrata göre, üreticilere belirli bir fiyat garantisi verilmektedir. Bunun karşılığında tahılların piyasaya bir anda tamamının değil zaman içerisinde düzenli miktarlarda sürülmesi sağlanmıştır. Böylece tahıl fiyatlarında yıl boyunca yaşanan ani azalış ve artışların önüne geçilmiştir. Bu tür sözleşmelere 1865'te belirli standartlar getirildi. 1925'te ise ilk defa resmi olarak “Futures Takas Kurumu (Clearing House)” kuruldu.

Türev işlemlerin diğer alanlarında da benzer yıllarda birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, sentetik krediler ilk olarak 1800'lerin ortalarında ortaya çıkmıştır. Türev işlemler kapsamındaki “kur riskine” karşı korunmak için ise, 1972 yılında ABD'de Chicago Ticaret Borsası (CME- Chicago Mercantile Exchange) kuruldu. Başlangıçta yedi yabancı para birimi üzerinden işlem yapılan bu borsa ile finansal anlamda ilk vadeli işlemlere geçilmiştir. Chicago Ticaret Borsası'nın kurulmasından sonra hazırlanan vadeli işlem sözleşmeleri ile, vadeli finansal işlemler belirli standartlara bağlanmaya başlanmıştır (Özalp, 2003). Bugünkü şekliyle hisse senetleri endeksine bağlı olan vadeli işlem sözleşmeleri, ilk defa 1982'de Kansas City Board of Trade eliyle piyasa sunulmuştur. Daha sonra, Standart&Poors (S&P) 500 Endeksi'ne ve NYSE Endeksine bağlı olan vadeli işlem sözleşmeleri piyasa çıkarılmıştır. Piyasaya sürülen bu vadeli işlem sözleşmeleri arasında günümüz itibariyle en büyük hacme sahip olanlarını,

S&P 100 ve S&P 500 endekslerine bağlı olan vadeli işlem sözleşmeleri oluşturmaktadır.

Yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere dünyada türev piyasaları 1980'lerden itibaren çeşitli yıllarda döviz, endeks, meta, faiz vb. Çeşitli araçların işlem görmeye başladığı büyük bir işlem hacmi haline gelmiştir. Son yıllarda buna iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük gelişim de eklendiğinde finansal piyasalardaki işlem hızları ve miktarlarında da büyük bir artış kat edilmiştir (Chui, 2012). Bu ve benzeri teknoloji tabanlı gelişmeler sonucu, günümüzde ulusal piyasa anlamını yitirmeye başlarken dünyada işlem gören tüm piyasalar birbirleri ile etkileşim haline girmiş olup, dünyada tek bir global piyasaya doğru hızla ilerlenmektedir. Yaşanan bu gelişimde türev piyasaların önemli bir işlevi bulunmaktadır.

3.3. TÜRKİYE'DE TÜREV ARAÇLARIN GELİŞİMİ VE YAPISI

Ülkemizde 1980 yılına kadar uygulanan ekonomik yapıya baktığımızda türev araçların gelişmesi için uygun bir ekonomik yapı olduğu söylenemez. Bu dönem Türkiye' de devletçi anlayışın ağır bastığı, dışa kapalı, sabit kur sisteminin uygulandığı bir dönemdir. Bu dönemde tarımsal ürünlerin fiyatları ve faiz oranları tamamen devlet tarafından ve tek taraflı olarak belirlenmekteydi. Ayrıca dövizin serbest alım satımı da yasaktı. Türev piyasaların oluşumu ve işlemi için temel şartlardan biri, fiyatın tamamen piyasa koşullarına göre belirlenmesi iken piyasa şartlarının zayıflığı bu piyasanın doğması ve gelişimini engellemiştir. Dünyada yaşanan ekonomik gelişmeler ve ülkemizde yaşanan ekonomik darboğaz uygulanan bu devletçi anlayışın yerini serbest piyasa ekonomisine bırakmıştır. 1980 yılından sonra ihracata dayalı büyüme anlayışı benimsenerek faiz oranı üzerindeki engeller kaldırılarak serbest piyasa şartlarının geçerliliğine hız verilmiştir. Döviz de serbest kur anlayışı ise 2002 yılında geekleşmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye'de türev araçlar piyasada kendilerine yer edinmeye başlamışlardır (Ersoy, 2011).

Türkiye'de türev araçlarla ilgili ilk yasal düzenleme, vadeli döviz alım satımı olan forward üzerine yapılmıştır. 29.12.1983 tarihli resmi gazetede yayımlanan, Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 28 Sayılı Karar'ın 4 üncü maddesinde, "bankalar T.C.

Merkez Bankası'nca belirlenen esaslar dâhilinde vadeli döviz alım satımı yapabilirler” hükmüne yer verilmiştir. 28 Sayılı Karar 1984 yılında 30 Sayılı Karar ile yürürlükten kaldırılmakla birlikte, vadeli döviz alım satım işlemlerine ilişkin esaslar bu kararda yer almıştır. 11.08.1989 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Türk Parası ve Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar'ın 6 ncı maddesinde gerçek ve tüzel kişilerin dövizle ilgili forward işlemlerini yapabilecekleri belirtilmiştir. Bu tarihten sonra forward işlemleri en yaygın kullanılan türev araçlar arasında ilk sırada yerini almıştır.

16 Temmuz 1985 tarihinde Merkez Bankası aldığı bir kararla, Merkez Bankası ile ticari bankalar arasında swap işlemlerini belirli koşullar içinde başlatmıştır. Buna göre swap işlemleri en fazla bir ay süreli olacak ve işlemler için Merkez Bankası alış kuru esas alınacaktır. Döviz için uluslararası para piyasalarındaki faiz oranları temel alınırken, TL faizinin Merkez Bankası tarafından saptanacağı karara bağlanmıştır. Futures piyasasında ilk gelişmeler ise 1992 yılında olmuştur. 1992 yılında çıkarılan yasayla futures piyasalar ile ilgili düzenlemeyi ve futures borsaları açma yetkisi SPK'ya verilmiştir (Chambers, 2007).

Serbest pazar ekonomisinin gelişmesi ve buna paralel olarak fiyatların piyasada gerçekleşen arz ve talep tarafından belirlenmesi türev araç piyasasının gelişmesi için önem arz etmektedir. Dolayısı ile devlet tarafından piyasa ekonomisine yapılan müdahaleler türev araç piyasalarının gelişmesini olumsuz yönde etkiler. Buna paralel olarak ülkemizde 1990 yılında uygulanmaya başlanan stopaj ve kambiyo vergileri ile türev piyasa işlemleri azalmıştır. 23.07.1995 tarih ve 22352 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan “Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Genel Yönetmelik” ile forward ve opsiyon işlemlerinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Daha sonra 18.10.1996 tarih ve 22791 sayılı Resmi Gazetede çıkarılan “İstanbul Altın Borsası Vadeli İşlemler ve Opsiyon Piyasası Yönetmeliği” ile İstanbul Altın Borsası'nda altın ve dövize dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerinin alım/satımına ilişkin esaslar belirlenmiştir. 29.01.1997 tarih ve 22892 sayılı Resmi Gazetede çıkarılan “İMKB Vadeli İşlemler Piyasası İşlem ve Üyeliği ve İşlemlerine İlişkin Yönetmelik” ve “İMKB Vadeli İşlemler Piyasası Takas Merkezi Üyeliği ve İşlemlerine İlişkin Yönetmelik” ile hisse senedi, faiz, getirili menkul kıymetler, indeks ve diğer finansal tablolar üzerine vadeli ve opsiyonlu işlemlerin yapılmasına, takasına

ilişkin esaslar düzenlenmiştir. 2013 yılına kadar türev araçlarının alım satımı Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası (VOB), İzmir Ticaret Borsası ve İstanbul Altın Borsasında yapılmaktaydı. 2012 yılında Sermaye Piyasası Kanunu'nda yapılan bir düzenlemeyle 5 Ağustos 2013 tarih itibariyle Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası olmak üzere türev ürünlerin alım satımının yapıldığı başlıca kuruluş BIST (Borsa İstanbul) dur.

Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası (VOB) ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) güçlerinin birleşmesiyle oluşturulan Borsa İstanbul (BIST) türev ürünleri ile ilgili işlemlerin tamamını bünyesinde toplamıştır. Borsa İstanbul bünyesinde yapılan türev ürünlerle ilgili vadeli işlem ve opsiyon pazarlarını şöyle sıralamak mümkündür (WEB_4, 2017):

- Döviz Türev Pazarı,
- Elektrik Türev Pazarı,
- Emtia Türev Pazarı,
- Endeks Türev Pazarı,
- Kıymetli Madenler Türev Pazarı,
- Pay Türev Pazarı,
- Yabancı Endeksler Türev Pazarı,
- Metal Türev Pazarı,
- BYF Türev Pazarı,
- Faiz Türev Pazarı.

3.4. FİNANSAL RİSK VE TÜREV PİYASALAR

Türev araçların tarihçesi bölümünde sunulan bilgiler dikkate alındığında türev araçlarının tarih boyunca çeşitli malların fiyat dalgalanmalarına karşı korunmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu durum başka bir deyişle risk unsurunu azaltmaya yönelik gösterilen faaliyetlerdir. Burada risk kavramı ön plana çıkmaktadır. Risk en temel tanımıyla, tahmin edilmeyen ya da tahmin edilse de gerçekleşmesine verilen ihtimalin düşük olan muhtemel kayıplar olarak ifade edilebilmektedir. İşletmeler karşılaştıkları bu riskler nedeniyle nedeniyle finansal türev araçları kullanmaktadırlar. Genel olarak işletmelerin maruz kaldıkları riskler kaynaklarına göre üçe ayrılmaktadır: Döviz riski, faiz riski ve likidite riski. Bir işlemde bilinmeyen faktörlerin bulunması o

işlemin sonuçları itibariyle belirli oranda risk içerdiği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle tam risksizliği sağlamanın tek yolu değişkenlere ve sürece dair tüm aşamalarda tam bilgiye sahip olmaktır. Böyle bir durum reel hayatın gerçekleri ile bağdaşmamaktadır. Bu duruma örnek vermek gerekirse, batma ihtimali mümkün olmayan bir bankaya mevduat yatırarak getiri sağlama risksiz bir faaliyettir. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere bu durum hayatın gerçekleri ile uyuşmamaktadır. Dolayısıyla gerçek hayatta yapılan finansal ya da finansal olmayan tüm faaliyetler çeşitli oranlarda risklere tabidir. Bu durumda finansal aktörlere düşen yaptıkları işlemlerdeki riski minimize etmeye çalışmaktır. 2008-2009 yılında dünya çapında gerçekleşen finansal kriz sonrası uluslararası literatürde risk kavramı yeniden ele alınarak kapsamı genişletilmiştir. Buna ek olarak yeni tanımlanan risklerden korunma yöntemleri de literatürde temel araştırma konularından olmaya başlamıştır. Riskten Korunmak: Gelecekte bir mal veya varlık alımı veya satımında oluşabilecek ani fiyat değişimlerinden veya belirsizlikten korunmak için, bugünden belirlenen bir fiyattan gelecekte bir tarihte mal veya varlık alım satımı yapılmasıdır. (Dizman, 2014) Örneğin, 2008-2009 yılında dünya çapında yaşanan krizden sonra bankalara mevduat yatırımlarının (mudilerin) uzun bir süre paralarını çekememeleri vb. olayların yaşanması bu sektörde risk tanımının genişletilmesine sebep olmuştur. Bu riskin aşılması için ise devlet garantilerinin artırılması yoluna gidilmiştir (WEB_5, 2017). Ancak finansal risklerin de azaltılmasının temel yollarından biri tarih boyunca kullanılan türev araçları olmuştur.

Risk/Finansal risklerin minimize edilmesi yapılan işlemlerin amaçlarından olmasına rağmen genel itibariyle karlılık ve getirilerin artması alınan risklerinden artmasıyla doğru orantılı olarak seyretmektedir. Bu sebeple riski minimize ederken karlılığı da maksimize etmek gibi bir optimizasyon problemi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Örneğin, ithalat/ihracat yapan aktörlerin genel olarak gelirleri ile ödemeleri farklı para birimleri üzerinden yapılmaktadır. Bu finansal aktörlerin kurlardaki değişimlerden olumsuz etkilenme ihtimalleri bunların almış oldukları finansal risklerdir. Bu işlemlerin belirli bir sabit kur üzerinden gerçekleştirilmesi bahse konu aktörlerin aldıkları finansal riskleri minimize etme yöntemlerinden biridir. Riskten korunmak önemli bir faktör olmasına rağmen bu işlemin de bir maliyeti bulunmaktadır. Finansal aktörlerin riskten

korunmak için aldıkları tedbirlerin maliyetlerini de (riskten korunma maliyetleri) hesaba katmaları gerekmektedir.

Türev araçları kullanılarak; faiz oranları, döviz kurlarındaki değişimler, hammadde fiyatlarındaki dalgalanmalar vb. kaynaklı risklerin yönetilmesi mümkün hale gelmektedir. Türev araçların bir başka kullanımı ise spekülatif beklentiler nedeniyle portföye eklenmeleridir. Spekülatif beklentiler geleceğe yönelik öngörüler sonucunda oluşmaktadır. Belirli finansal ürünlerin fiyatlarına ait beklentilere göre pozisyon alınarak kar elde etmeye çalışılmaktadır. Örnek olarak kısa vadede petrol fiyatlarının artacağı öngörüsünde bulunan bir yatırımcı (spekülatör), future piyasalardan vadeli kontrat satın almak suretiyle pozisyon alabilmektedir. Yapılan bu tür işlemlerde satın alınan meta (petrol, buğday, altın vb.) satın alan için bir ihtiyaç değil, gelir elde etmek için bir araçtır. Ana amacı kar sağlamak olan bu tarz işlemlere spekülatif işlemler adı verilmekte olup bu işlemlerde göze alınan risk de beklenen getiri de daha fazladır (Jickling, 2009).

Türev araçların kullanımının temeli, fiyatların gelecek tahminini içermektedir. Günlük hayatta en sık karşılaşılan durum, döviz kurundaki değişim ile ilgili işlemlerdir. Döviz kurunun yükseleceği öngörüsüne sahip olan bir yatırımcı uygun bir vadede satmak üzere alım pozisyonuna geçebilmektedir. Ancak bu durum gerçek hayatta görüldüğü kadar kolay bir işlem değildir. Çünkü bir yatırımcı herhangi bir yatırım yaparken buna alternatif yatırımların getirilerini de göz önüne almalıdır. Buna ek olarak alım satım sırasında katlanılan işlem maliyetleri de hesaba katılarak isabetli kararlar verilmeye çalışılmaktadır. Günümüzde yatırımcıların döviz kuru hesabına alternatif olan araçlardan en önde geleni mevduat faizleri olmaktadır.

Yukarıda çeşitli sebepleri sunulmuş olan, yatırımcıların türev piyasasına giriş nedenlerinden bir diğeri; türev piyasada “arbitraj” yaparak gelir elde etme imkanına sahip olunmasıdır. Arbitraj, piyasalar arasındaki anlık fiyat farklılıklarından faydalana-rak bir piyasadan düşük fiyata alıp, başka bir piyasada daha yüksek fiyata satma işlemidir. (Chambers, 2007) Başka bir ifadeyle yatırım yapmadan risk almadan gelir elde edilmesidir. Bu işlemde yapılan tek şey aynı malın farklı zamanlarda ve farklı piyasalarda oluşan fiyat farklarından yararlanarak kar edilmesidir. Bir ürünün ucuz olduğu yerden ve zamandan alınarak daha pahalı olduğu yerde ve zamanda satılması işlemi ile elde edilen kar; arbitraj karıdır.

Yatırımcılar günümüzde genel olarak bir yatırımda pozisyon aldıklarında aynı zamanda bir türev aracını da bu yatırımın sigortası gibi satın almaktadırlar. Bir yatırımcının hazine bonosuna yatırım yaptığında faiz oranlarındaki değişimlerden daha az etkilenmek için faiz oranı sözleşmeleri de satın alması durumunda olduğu gibi işlemler piyasalarda görülmektedir. Bu ve benzeri uygulamalarla türev ürünler, özellikle finansal piyasaların etkin hale gelmesinde önemli rol oynamaktadır (Dubil, 2011). Pek çok çeşidi olmasına rağmen en çok kullanılan türev araçlar şunlardır:

- Forward Sözleşmeleri,
- Vadeli İşlem Sözleşmeleri
- Swap (Takas Sözleşmeleri)

Bu ürünlerin kullanımına ilişkin özel hukuksal düzenlemeler bulunmaktadır. Türev araçlarının kullanımına ilişkin önemli bir ayırım bulunmaktadır. Bu ayırım işlemin yapıldığı piyasa ile ilgilidir. Bunlar; Düzenli Piyasalarda yapılan ve Tezgah üstü piyasalarda yapılan işlemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Organize piyasalar, hukuki düzenlemelerin olduğu ve standart türev ürünlerin alınıp satıldığı piyasalardır. Bu piyasaların dışında gerçekleşen tüm diğer işlemleri tezgah üstü piyasalarda gerçekleşmiş işlemler olarak adlandırabiliriz (Adıgüzel ve Yılmaz, 2015).

Bu çalışmanın konusu, türev araçlarının incelenmesi ve bağımsız denetimi olması sebebiyle türev piyasaların ayrıntılarına girilmesine gerek olmadığı değerlendirilmiştir. Bunun yerine çalışmanın esasını oluşturan türev araçların incelemesi gerçekleştirilecektir.

3.5. TÜREV ARAÇ ÇEŞİTLERİ

Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere türev işlemler ve dolayısıyla türev araçların kullanımı oldukça geniş bir faaliyet alanına sahiptir. Bu sebeple çok sayıda ve çeşitte türev araç bulunduğunu söylemek mümkündür. Bahse konu türev araçlar ortak özellikleri dikkate alınarak ikiye ayrılmıştır. Bunlar:

- Faize dayalı türev ürünler,
- Döviz dayalı türev ürünlerdir.

Faize dayalı türev ürünler; faiz swapları, faiz forward anlaşmaları, faiz future'ları ve opsiyonlardan oluşmaktadır. Swap'ta ödeme yükümlülüklerini karşılıklı olarak

değiştiren taraflara, sahip oldukları kaynaklara göre daha iyi şartlarda fonlama imkanı sağlanmaktadır. Dövizle ilgili türev ürünler, para future ve swapları, ileri tarihli forwardlar ve opsiyonlar ile bunların değişik versiyonlarından oluşmaktadır. Hem faize hem de dövizle ilgili türev ürünler, uluslararası pazarların birbirleri ile iletişimine büyük katkıları sunmaktadır. İşlemlerin gerçekleştirildiği piyasalar baz alınarak çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Vadeli işlemler piyasalarında döviz, faiz, hisse senedi, emtialar vb. varlıklara yapılan işlemler future ve opsiyon kontratları altında işlem görmektedir. Tezgah üstü piyasalarda ise işlemler döviz kontratları, faiz oranı kontratları, CDS, ham mamul ve sermaye ilintili kontratlar altında sınıflama yapılmaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere türev araçlarının oldukça fazla sayıda çeşidi vardır. Ancak temel olarak öne çıkan ürünler forward, swap, future ve opsiyonlar şeklinde tanımlanmaktadır.

3.5.1.Forward

Bir varlığın değişimine ilişkin olarak belirlenen bir vade ve fiyat üzerinden alıcılar ve satıcılar arasında yapılan anlaşmaların genel adıdır (Kolb ve Overdahl, 2007). Forward işlemler, vadeli işlemlere ait ilk örneklerdendir. Bu türev ürünün özelliği, bir varlığın gelecekteki fiyatının bugünden belirlenerek alım satımına imkan tanınmasının yanı sıra imzalanan kontratla tarafların ikisine de çeşitli yükümlülükler getirmesidir. Forward işlemlerin doğuşu 18.yüzyılda deniz taşımacılığı yapan tüccarların faaliyetleri sonucu gerçekleşmiştir. Tezgah üstü olarak nitelendirilen piyasalarda banka ile müşteri arasında gerçekleşmektedir. Belirlenen vadenin sonuna kadar herhangi bir nakit akışı olmadan vade sonuna gelindiğinde teslim yapılmaktadır. Bu türev aracı türü, organize piyasalarda geçerli olmayıp, sadece tezgah üstü piyasaya ait bir üründür (Esles ve Choudhry, 2003).

Diğer türev araçlarına benzer şekilde forward işlemlerin de aktif olarak kullanımı 1970'lere dayanmaktadır. Bu yıllarda yaşanan petrol krizleri dolayısıyla piyasalarda ani değişiklikler yaşanmıştır. Yaşanan fiyat dalgalanmaları piyasa aktörlerini, belirli vade boyunca bir varlığın değerinin sabit olabileceği finansal ürünler aramalarına neden olmuştur. Bu arayışın sonucunda "forward" öne çıkmıştır. Vadeli işlemlere ait bir ürün olan forward işlemlerin öne çıkan bazı avantajları bulunmaktadır. Forward sözleşmelerde belirlenmiş standart bir teminat miktarının olmaması bu avantajların

önemlilerindedir. Bu avantaj beraberinde komisyon maliyetinin olmamasını ve çok büyük miktarlarda işlemlerin yapılabilmesini sağlamaktadır. Forward işlem oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Vadeli işlemler piyasasındaki tüm işlemlerin yaklaşık üç katı kadar bir işlem hacmine sahiptir (Esles ve Choudhry, 2003). Komisyon maliyetlerinin olmaması özelliği sebebiyle bilhassa dış ticaret yapan işletmelere bankalar tarafından forward işlemi düzenlenmesi yaygın bir uygulamadır. Teminat zorunluluğu olmaması da taraflara vade bitene kadar sahip oldukları fonları istedikleri şekilde kullanma serbestisi sağlamaktadır. Forward işlemlerde herhangi bir teminata gerek olmadan sadece vade sonuna gelindiğinde işlemin kapatılması için kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bahse konu finansal aracın avantajlarının yanı sıra dezavantajları da bulunmaktadır. Vade sonuna kadar herhangi bir teminat, ara ödeme vb. likit bir işlemin gerçekleşmemesi sebebiyle fiyatın belirlenmesinde zorluklar yaşanabilmektedir. Bir diğer dezavantajı ise, forward işlemlerin iki taraflı işlemler olmasından kaynaklanmaktadır. Bu özellik sebebiyle forward sözleşmeleri üçüncü bir tarafın beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Vadeli işlemlere ait özelliklerden olan takas ve ikinci elden satış olanaklarının bulunmaması piyasa aktörlerinin karşısına çıkan avantajlı yatırım fırsatlarını değerlendirebilmelerinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Ara ödeme, teminat vb. uygulamaların olmaması sebebiyle vade sonuna gelindiğinde işlemin kapatılmamasından doğacak olan risk miktarı daha yüksektir. Bu sebeple işlemin başlangıcında alınacak olan riskler iyi hesap edilmelidir. Bu tarz riskleri azaltmak için bankalarca yapılan uygulamalardan biri de forward işlemler için yatırımcıya belirli bir limit belirleme yöntemine gidilmesidir.

Forward sözleşmelere “alivire sözleşmeler” de denilmektedir. Bu sözleşmelerin temel mantığı, gelecek dönemlerde alım/satım yapılması planlanan varlıkların fiyat değişimlerinden doğacak risklerden etkilenmemektir. Vadeli işlemlerin gelişmesinin temel unsurlarından biri bu sözleşmelerdir.

Forward işlemlerin bir diğer türü ise faiz forward işlemleridir. Burada da temel mantık benzerdir. Tek fark, vade boyunca sabit tutulan değişken faiz oranlarıdır. Faiz forward işlemleri; gelecek dönemlerde faiz oranlarının muhtemel değişimlerine ait beklentiler sebebiyle maruz kalınabilecek olan risklerin etkilerinden korunmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu işlemde anaparalar el değiştirmemektedir. Taraflar faiz oranlarına ait beklentilerine göre pozisyon alarak karlarını arttırma hedefine ulaşmak için işlem

Kullanım şekillerinin benzer olması sebebiyle “forward” ve “future” sözleşmeler arası ayırım zor yapılabilmektedir. Ancak future sözleşmeleri, birbiri ardına düzenlenmiş forward sözleşmeler bütünü olarak ifade etmek mümkündür (Kopenhaver, 2010). Forward işlemlerde vade zamanı geldikçe kar/zarar hesaplanarak netleşme yapılırken, future işlemlerde her gün kar/zarar hesabı ortaya konularak netleşme gerçekleştirilmektedir. Düzenli olarak forward kontratları düzenlendiği durumlarda (örneğin, bir gün forward bağlanması, ertesi gün sözleşmeye göre aradaki farkın ödenmesi ve sonraki gün yeniden forward bağlanması vb.) bu işlemler bütünü ile future kontrat ortaya çıkmış olmaktadır.

Future işlemlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi ve sözleşmelerin düzenli bir şekilde uygulanabilmesi için future piyasalarda bir takas merkezi yer almaktadır. Takas merkezleri, future piyasalarda işlemde bulunan tüm aktörlerin altına girdikleri yükümlülükleri gerçekleştireceklerinin garantisini konumundadır. Türev araçlar; tezgah üstü piyasalarda işlem gördüklerinde karşı taraftan kaynaklanan risk söz konusu iken, düzenli piyasalarda yer alan takas merkezinin varlığı sebebiyle karşı taraf riski söz konusu değildir. Böylece yapılan türev işlemlerinde vade sonunda alıcı da satıcı da alacağı/vereceği para konusunda tam bilgi sahibi olmaktadır. Takas merkezlerinin görevi piyasalarda pozisyon almak değil, pozisyon alanlara aracılık etmektir. Piyasada üstlendiği rol yapıcı değil aracı rolüdür. Takas merkezleri, piyasadaki işlemlerin düzenli devam etmesine katkıda bulunmaktadır. Piyasadaki toplam alış ve satış kontrat sayıları birbirine eşit olmak durumundadır. Benzer şekilde, piyasadaki tüm açık ve kapalı pozisyonların toplamı sıfırı vermelidir. Takas merkezleri, birbirlerini tanımayan piyasa aktörlerinin dahi karşılıklı güven esasına göre işlem yapabilmelerine imkan tanımaktadır. Bu durum piyasada düzenli işlem yapabilme özelliğinin bir sonucudur. Hisse senedi alım satımlarında gerçekleştirilen işlemlerde takas merkezinin varlığı o kadar büyük bir güven vermektedir ki, yatırımcılar alım satımlarını üçüncü bir şahıstan değil de bir sistemden yaptıklarını hissetmektedirler (Kolb ve Overdahl, 2007).

Future kontratlar satın alınmadan önce, belirli miktarda teminat yatırılması zorunludur. Marj olarak da adlandırılan bu teminatın yatırılması piyasalarda söz verilen yükümlülüklerin yerine getirilmesi için ayrılmaktadır. Teminat yatırma (marj) işlemi, yatırımcıların spekülasyon pozisyon almalarını sınırlaması bakımından da önemlidir (Loader, 2005). Teminatlar (marjlar), kullanım itibarıyla çeşitlere ayrılmaktadır.

Bunlardan biri, işlem başlamadan önce yatırılan “başlangıç teminatları”dır. Hesaplama şekilleri değişmekle birlikte, ülkemizde Basel 2 prensiplerine göre hesaplanmaktadır. Başlangıç teminatı genel olarak varlığın değerinin %5’i kadar alınan bir miktar olup, işlemin başarıyla tamamlanmasının ardından bu tutar teminat yatırıma iade edilmektedir. Bir diğer teminat usulü ise, “günlük netleşme”dir. Bu usulde, her gün varlığın fiyatına göre teminat kontrolü yapılmaktadır. Varlığın fiyatının düşmesi halinde teminatın bir kısmı iade edilirken, tam tersi durumda ise yeni bir teminat usulü olan “sürdürme teminatı” söz konusu olmaktadır. Sürdürme teminatına göre bir varlık için yatırılan teminat, varlığın değerindeki artışta dolayı yetersiz kalmaya başlamışsa teminata ilave yapılması ihtiyacı doğmuş demektir (Kolb ve Overdahl, 2007).

Future piyasaların tüm bu pozitif taraflarının yanı sıra olumsuz yanları da bulunmaktadır. Örneğin, bahse konu piyasalarda düşük miktarda teminatlar yatırarak pozisyon alabilmenin mümkün olması yönü future piyasaları manipülasyona açık hale getirmektedir. Bu tip manipülasyonların tarihte yaşanmış pek çok örneğine rastlamak mümkündür. Bunlar arasında en bilineni 1980 yılında ABD’de Hunt kardeşler tarafından gümüş piyasasında yapılan manipülatif işlemlerdir. Bu işlemler neticesinde yaklaşık bir yıl gibi bir sürede, gümüşün ons fiyatında yaklaşık olarak 10 kattan fazla artış yaşanmıştır. Hunt kardeşler piyasadaki gümüşü toplayarak, future piyasalardaki talebi arttırmanın yanı sıra reel piyasada da gümüş tedarikinin azaltılmasını sağlayarak bu ani artışa neden olmuşlardır. Hunt kardeşler bahse konu manipülatif işlemleri dolayısıyla ABD’de ceza almışlardır. Ancak piyasanın manipüle edilerek kısa sürede nasıl büyük fiyat değişimlerine sebep olunabileceğine dair önemli bir örnek oluşturmuşlardır (Report, 2008).

3.5.3. Swap

Kökeni İngilizce olan bu kavramın anlamı temel olarak takas, değiş/tokuş vb. anlamlara gelmektedir. Swap anlaşmalarında esas olan belli bir vade üzerinden nakit akımının değişimi olup, anlaşmaya iki veya daha fazla aktör taraf olabilmektedir. Taraflar arasında gerçekleştirilen takas işlemi genel olarak faiz oranları veya çeşitli para birimlerine endeksli olmaktadır. Swap tezgah üstü piyasalara özgü bir enstrüman olması sebebiyle belirli kuralları bulunmamaktadır. Swap işlemleri bu özellikleri nedeniyle birtakım avantaj ve dezavantajlara sahiptir. En önemli avantajı, sözleşme şartlarının

taraflar arasında özel olarak belirlenebilmesidir. Ancak takas yapmak isteyen herkese açık olan düzenli borsaların olmaması da dezavantajlarıdır. Bu işlemi gerçekleştirecek tarafların birbirlerini tanıyıp güven duymaları şarttır.

Swap türev aracının temel kullanım amacı, diğer türev araçlarının kullanım amaçlarıyla benzerlikler taşımakta olup, özünde fiyat değişimlerinin kontrol altına alınabilmesidir. Finansal piyasada kullanıma girdiği tarihler de yaklaşık olarak diğer türev ürünleriyle aynı dönemlere rastlamaktadır (Flavel, 2010). Türev araçların genel olarak varlıkların alım satımı ile ilgili alanlarda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Ancak swap işlemler taraflara, yükümlülüklerini de satabilme konusunda alan açmıştır. Başka bir deyişle, swap ile borçların değiş/tokuşu da olanaklı hale gelmiştir. Dolayısıyla, tarafların belli zaman için ödemelerinin karşılıklı olarak değişiminde anlaşmaya vardıkları işleme “swap” adı verilmektedir. Bahse konu ödemeler; faiz ve/veya anapara ödemeleri olabilmektedir.

Swap işlemi ile faiz oranları ve döviz kurlarında yaşanan değişimlerin yaratması muhtemel olumsuz etkilerden korunmaya çalışılmaktadır. Swap işlemi döviz kurlarında yaşanan değişim açısından değerlendirildiğinde; peşin ve vadeli döviz piyasalarını birleştirerek bahse konu piyasalar arası bir köprü vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür. Swap işlemleri sayesinde, finansal açıdan risklerin azaltılabilmesi ve karlılığın arttırılabilmesi mümkündür. Firmalar gerçekleştirecekleri swap işlemleri ile, borçlarını yeniden değerlendirebilme fırsatı yakalamanın yanı sıra avantajlı borçlanma olanaklarına da sahip olabilmektedir. Bu özellikleri sebebiyle swap ile büyük oranda maliyet tasarrufu sağlanabilmektedir. Bilhassa iç piyasada yaşanan resesyon, kriz vb. durumlarda swap daha da öne çıkan bir işlem haline gelmektedir. Swap ilk olarak döviz piyasalarında kullanılmıştır. Borçlanma maliyetlerini azaltıcı etkisi sebebiyle daha sonra sermaye piyasalarının da yoğun olarak kullanılan işlemleri arasına girmiştir. Swap sadece swap işlemi talep eden firma için değil, bahse konu işleme dahil olan tüm taraflar için karlı bir işlem olabilmektedir.

3.5.4. Opsiyonlar

Opsiyon temel olarak bir varlığın gelecekteki değeri üzerinden alım/satım hakkının satın alınma/satılma işlemidir. İşlemlerin belirli bir vadede gerçekleşme yükümlülüğünün olmaması sebebiyle bu türev araçları opsiyon adını almıştır. Bir

varlığa dair bahse konu bu hakları satın alan yatırımcı bunun karşılığında bir prim ödemek durumundadır. Primlerin ödenme şekli, yapılacak olan sözleşmede belirlenmektedir. Bu tür işlemlere tarım ürünleri, kıymetli madenler vb. emtiaların yanı sıra döviz, faiz, hisse senetleri vb. araçlar da konu olabilmektedir (Apak ve Uyar, 2011).

Opsiyonların ilk örnekleri incelendiğinde oldukça köklü bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür. Resmi kayıtlara göre ilk opsiyon benzeri uygulamalar, Finike ve Romalılara dayanmaktadır. Opsiyonların günümüzde bilinen şekliyle ilk kullanımı ise 17. Yüzyılda Hollanda'daki lale ticareti ile gerçekleşmiştir. Lale alım/satım piyasasında faaliyet gösteren aktörler arasında standartları belirlenmiş olan lale soğanları baz alınarak yapılan işlemler bu konudaki ilk örneklerdendir (Poitras, 2015). Opsiyon işlemleri açısından önemli bir dönüm noktası ise, Chicago Board Options Exchange (CBOE) kurularak opsiyon işlemlerinin bahse konu borsa aracılığıyla gerçekleştirilmesidir (WEB_6, 2017). Opsiyon işlemleri açısından Chicago Board Options Exchange kurulmasından itibaren tüm dünyada tezgahüstü faaliyetler azalmaya başlayarak, düzenli piyasa işlemleri yaygınlaşmaya başlamıştır.

Opsiyon kullanımının temel amacı, portföy yönetiminde karşılaşılabilecek muhtemel riskleri azaltmaktır. Örnek olarak, bir hisse senedine klasik olarak yatırım yapıldığında hisse senedinin değerinin bir anda düşmesi durumunda büyük kayıplar olacaktır. Ancak, hisse senedi için alım opsiyonunun satın alınması durumunda böyle bir olay yaşanması halinde bu alım opsiyonu için yatırılan prim kadar bir kayıp söz konusu olacaktır. Opsiyonların varlığı bilhassa büyük yatırımcılar için daha uygun borçlanma ya da borç verme imkanı demektir. Yatırım yapılan firmaların kar payı dağıtım politikalarında beklenmedik bir değişiklik olması durumlarına karşı da bir korumaya sahiptir. Örneğin, yüksek temettü ödemesi ile bilinen bir şirkete yapılan yatırım sırasında bu şirketin hisse senetlerinin satış opsiyonu da satın alınırsa, şirketin ani bir kararla temettü ödememe kararı alması durumunda satış opsiyonu kullanılarak bahse konu hisse senedi belirli bir değerden elden çıkarılmış olacaktır (Natenberg, 2014). Günümüzde uygulanan opsiyonlar genel olarak Avrupa ve Amerikan tipi opsiyonlar olarak ayrılmaktadır. Amerikan tipi opsiyonlarda, yapılan sözleşme süresi içerisinde istenilen bir zamanda opsiyon hakkını kullanmak mümkün iken; Avrupa tipi opsiyonları kullanabilmek için vade sonlarını beklemek bir zorunluluktur (Taş vd., 2007). En çok bilinen bu iki

opsiyon türü dışında da pek çok opsiyon çeşidi bulunmaktadır. Ancak bahse konu ayrıntılara bu çalışma kapsamında değinilmeyecektir.

3.6. TÜREV ARAÇ SÖZLEŞMELERİ

Türev araçlar konusunda ilk öne çıkan husus, ilgili türev işleme dair sözleşmelerdir. Bilindiği üzere türev sözleşmelerinde bulunması gereken asgari unsurlar, düzenleme ve denetleme kuruluşları tarafından belirtilmiştir. Dolayısıyla bahse konu sözleşmelerin düzenlenmesi ve sözleşmelere şartların yerine getirilmesi hususunun takip ve kontrolü türev araçlarla ilgili en temel denetimdir.

Türev sözleşmeleri, önceki bölümde çeşitleri görülen tüm türev araçları için bir ortak özelliktir. Türev araçların alım satımına, kullanımına dair hususların ayrıntılandırıldığı bu sözleşmeler türev araçların kullanımına temel oluşturmaktadır. Bu kapsamda Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından ilan edilen ve türev araçların kullanımını düzenleyen tüm sözleşmelerde mutlaka bulunması gereken unsurlar aşağıda belirtilmiştir.

Aşağıda sunulan türev sözleşmelerde yer alması gereken maddelerin denetim ve kontrol açısından önemi büyüktür. Çünkü türev işlemlere ilişkin gerçekleştirilen tüm hususlar ayrıntılarıyla bu sözleşmelerde belirtilmektedir. Bahse konu sözleşmelerde eksik bırakılacak olan bir hususun türev işlemlerdeki taraflardan herhangi biri tarafından suistimal edilmesi söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla türev işlemlere ilişkin en temel denetim, türev kontratların belirlenen esaslar çerçevesinde yapılması hususudur

3.6.1.Sözleşme Taraflarını Tanıtıcı Bilgiler

Tüm türev kontratlarında, kontrata taraf olan herkesin kimlik bilgilerinin ve adreslerinin tam olması gerekmektedir. Sözleşmenin bu bölümünde tarafları temsil etmeye yetkili kişilere ve bu kişilerin yetki sınırlarına ilişkin bilgiler ayrıntılı olarak yer almak zorundadır.

“Türev araçların alım satımına aracılık hizmetlerini yürüten kurumlar müşterileri için bir işlem yapmadan ve sözleşme imzaları tamamlanmadan önce söz konusu işlemlerin risklerini belirten bir açıklama yapmalıdır” (SPK, Seri: V, No: 46).

Müşterinin risk ve getiri tercihleri, yatırım amaçları ve mali durumları gibi bilgilerin yer aldığı standart formun sözleşme ekinde yer aldığına, formdaki bilgilerin değişmesi halinde güncellenmesi gerektiğine, aksi takdirde aracı kuruluşun yaptığı işlemlerde söz konusu formun esas alacağına ilişkin bir hükme yer verilmesi gerekmektedir. Müşterinin bilgi vermek istememesi durumunda buna ilişkin yazılı beyanının sözleşmeyle birlikte saklanması gerekmektedir. Bu formun düzenlenmesinden önce sözleşme imzalanmış ise veya sözleşmede değiştirilecek başka bir husus bulunmaması halinde bu hüküm sözleşmeye eklenmeyebilir ve müşteri tarafından imzalanmış formun sözleşmeyle birlikte saklanması yeterli olur (SPK, Seri: V, No: 6).

3.6.2.Sözleşmenin Konusu

Türev sözleşmelerin tamamında sözleşmelerle düzenlenen işlemlerin ve konunun açıkça belirtilmesi zorunludur. Sözleşmenin hangi borsadaki faaliyete yönelik olduğu, sözleşme kapsamında kullanılacak olan türev araçların neler olduğu konuları açık şekilde belirtilmelidir.

3.6.3.Sözleşme Emirlerine İlişkin Hükümler

Kullanılacak olan türev araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilecek olan işlemlerin yerine getirilmesi için gerekli emirlerin tüm özellikleri sözleşmelerde belirtilmelidir. Emirlerin iletme şekilleri, geçerlilik süreleri ve yerine getirilen emirlerin tasfiye esasları net bir şekilde belirtilmelidir. Sözleşmelere ilişkin tüm bu düzenlemeler, yapılacak olan türev işlemlerine ilişkin eksik bırakılan husus kalmaması için gerçekleştirilmektedir.

3.6.4.Teminat Yatırılması ve Takas Konusuna İlişkin Esaslar

“İşlem yapılacak ilgili borsa/piyasanın yönetmelik hükümleri göz önüne alınarak teminat ve takas konusundaki yükümlülüklerin sözleşmede belirtilmesi önemli bir husustur. Teminat yatırmak gerekiyorsa; teminatların hesaplanması, yatırılmasına ilişkin tüm ayrıntılar yönetmelik hükümlerine uygun olarak düzenlenmelidir. Benzer şekilde takas konusuyla ilgili tüm ayrıntılar da sözleşmede yer almalıdır” (SPK, Seri: V, No: 6).

3.6.5.Nakdin Teslimine İlişkin Esaslar

Sermaye piyasası araçlarının sözleşmenin feshi halinde müşteriye nasıl mislen iade edileceği ve varlığın karşılığı olan nakdin sigorta ettirilmesi gereken esasları düzenler.

3.6.6.Tarafların Arasında Bilgi Alışverişine İlişkin Esaslar

Aracı kuruluşların müşterilerine ayda bir göndermek zorunda oldukları hesap ekstreleri ile faiz oranı değişimi gibi bildirimleri yapmalıdır (SPK, Seri: V, No: 46).

Tarafların birbirlerine yapacakları bildirimlerin içerik ve şekline ilişkin esaslar da düzenlenmelidir. Sözleşme koşullarında bir değişiklik olması vb. önemli durumlarda bildirimlerin mutlaka iadeli taahhütlü olması gerekmektedir. Bu ve benzer tüm hususlar türev sözleşmelerde ayrıntılı olarak düzenlenmelidir.

3.6.7.Alınan Nakit Paranın Değerlendirilmesine İlişkin

Esaslar

Müşterinin hesabında yer alan nakit paranın değerlendirilme usul ve esasları netleştirilmelidir. Nakit paranın değerlendirilmesinde; müşteri tercihleri, işlemlere ilişkin belirlenen limitler ve işlemler karşılığında uygulanacak olan komisyon mutlaka belirtilmelidir. (SPK, Seri: V, No: 46).

3.6.8.Aracı Kuruluşa Ödenecek Komisyona İlişkin Esaslar

Aracı kuruluşa ödenecek ücret ya da komisyon sözleşmede muhakkak belirtilmeli gecikmesi veya ödenmemesi gibi durumlarda ödenecek faiz oranı açıkça belirtilmelidir.

3.6.9.Teminat Hükümleri

Müşterinin, aracı kuruluş nezdindeki tüm hesaplarının müşterinin gerek bu sözleşmeden gerekse diğer sözleşmelerden doğmuş ve doğacak tüm alacaklar için rehinli olduğuna ilişkin hükümlerin, rehin hukukuna (menkul rehinde belirlilik esastır) aykırı olması nedeniyle, anılan esasa aykırılık teşkil etmesi nedeniyle teminat ile

menkul kıymet arasında bire bir bağlantı bulunacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Sözleşmelerde doğmuş ve doğacak tüm alacaklar için hapis hakkının doğacağı gibi hükümlere yer verilemez. Ayrıca hapis hakkının kullanılmasına ilişkin hükümlerin, Medeni Kanununun 864 ve devamındaki maddelerine uygun olarak düzenlenmesi (özellikle hapis hakkının kullanılabilmesi için alacak ile hapse konu şey arasında irtibat bulunmasına ilişkin hükme dikkat edilerek) gerekir.

3.6.10. Sözleşmenin Süresi ve Sona Ermesi

Tek taraflı fesih hakkını ve fesih hakkını kullanmasına rağmen henüz ifa etmediği edimler karşılığı nezdinde bulunan müşteriye ait sermaye piyasası aracı ve nakdini muhafaza etme hakkını sadece aracı kuruluşa veren kayıtlara yer verilemez. Bu çerçevede, tek taraflı fesih hakkını içeren hükümlere ancak iki tarafa da tanınması ve sebeplerinin sözleşmede belirtilmesi kaydıyla izin verilebilir.

- **Süresiz Sözleşmeler**

“Aracı kuruluşa haklı sebeplerin varlığı dışında süresiz bir sözleşmeyi feshetme hakkı tanıyan kayıtlara yer verilmemelidir. Sözleşmeyi haklı sebeplerin varlığı halinde tek taraflı feshine ilişkin hükümler ise, bu durumdan sözleşme tarafı müşterinin derhal haberdar edilmesi halinde uygun olacaktır” (SPK, Seri: V, No: 46).

Diğer taraftan aracı kuruluşun müdahalesi olmaksızın değişebilen menkul kıymet işlemlerine ilişkin işlemlerde ortaya çıkan durumlar haklı sebep kabul edilerek tek taraflı sözleşmenin feshedilebilmesi hususu sözleşmede kararlaştırılabilir (SPK, Seri: V, No: 46).

- **Sürelili Sözleşmeler**

“Sürelili sözleşmenin, müşterinin aksine bir beyanı olmaması halinde kendiliğinden uzatılmış sayılacağını öngören ve müşterinin aksi beyanda bulunabilmesi için makul sayılmayan derecede erken bir tarih saptayan hükümlere yer verilmemelidir” (SPK, Seri: V, No: 46).

3.6.11. Sözleşme Şartlarının Değiştirilmesi

BK nun 12 nci maddesine göre kanunen yazılı olması gereken bir sözleşmede yapılacak değişikliklerin de yazılı olarak yapılması gerekmekte olup, sözleşmeye bağlanan hususlarda değişiklik olması durumunda buna uyulmalıdır.

Sermaye piyasası araçlarının, faiz oranının, cezai şartın, müşteriye verilecek hizmetin ve benzeri hususların tek taraflı olarak değiştirilmesine ilişkin hükümlere, sözleşmelerde ancak bu değişiklik hakkında müşteriye derhal bildirimde bulunulması ve müşteriye sözleşmeyi feshetme hakkı tanınması kaydıyla yer verilebilir.

Ancak aracı kuruluşun müdahalesi olmaksızın değişebilen menkul kıymet işlemlerine ilişkin işlemlerde ortaya çıkan durumlar haklı sebep kabul edilerek tek taraflı sözleşme şartlarının değiştirilebilmesine ilişkin hükümlere sözleşmelerde yer verilebilir. .

3.6.12. Yurt Dışı Piyasalarda Alım Satım

“Yurt dışı piyasalarda yapılacak alım satım aracılığı işlemleri için Seri:V, No:46 sayılı Tebliğin 52 nci madde hükmü uyarınca yurt dışındaki yetkili kuruluşla yazılı sözleşme yapılması gerekmektedir” (SPK, Seri: V, No: 46).

“Yurt dışı piyasalarda alım satım yapılabilmesi için sözleşmeye sermaye piyasası aracının ve bedelinin transferi, saklama işlemleri, işlemlerin teyidi, karşılıklı hak ve yükümlülükler gibi özel hususların konulması zorunludur” (SPK, Seri: V, No: 46).

3.6.13. Uygulanacak Hükümler

“Sözleşmenin Kurul düzenlemelerine aykırı hükümleri uygulanmaz. Sözleşmede hüküm bulunmayan hallerde Kurul düzenlemeleri, Kurul düzenlemelerinde hüküm bulunmayan hallerde genel hükümler uygulanır” hükmüne yer verilir.

3.6.14. Yetkili Mahkeme ve İcra Daireleri

Düzenlenmesi zorunlu bir hüküm olmayıp, sözleşmede yer almasının istenmesi halinde bu başlık altında veya sözleşmenin başka maddelerinde, müşterinin mahkemeye gitme veya başka başvuru yollarını kullanma imkanını ortadan kaldıran veya

sınırlandıran, müşterinin çeşitli yasal takip haklarından feragat ettiğine ilişkin hükümlere sözleşmelerde yer verilemez (SPK, Seri: V, No: 46).

3.7. TÜREV ARAÇLARIN MANİPÜLASYONU

Sermaye piyasasında piyasa dolandırıcılığı (manipülasyon), 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (SPK)'nın 107'nci maddesinin birinci ve ikinci fıkrasında birer suç tipi olarak düzenlenmiştir. Türev araçların manipülasyon amaçlı kullanılabilmesinden bu araçların denetimi önemlidir. Bu amaçla, bu kısımda manipülasyonun açıklanması ve manipülasyon metodlarından bahsedildikten sonra türev araçların nasıl bu amaçla kullanıldığına değinilip, bunun sonucunda oluşan zararlar bahsedilecek son olarakta yapılması gereken denetimler ve yaptırımlar konusu açıklanacaktır.

3.7.1. Manipülasyonun Kavramsal Çerçevesi

Manipülasyonun finansal anlamdaki karşılığı, finansal bir değer fiyatının suni olarak kontrol edilmesidir. Başka bir tanımlamayla manipülasyon (suni fiyatlandırma), arz ve talep sınırlı olan finansal piyasalarda, piyasa aktörlerinin varlıklar hakkında tam bilgiye sahip olmadığı ve piyasa üzerindeki denetimin tam yapılmadığı/yapılamadığı dönemlerde daha sık karşılaşılan bir çeşit kriminal faaliyettir (Özbay, 1990).

Finansal işlemler bakımından manipülatif hareketler içeren bazı işlemler ABD Yüksek Mahkemesi tarafından tek tek belirtilerek bu işlemlerin yapılmasının yatırımcıları yanıltma amacıyla gerçekleştirildikleri hükmü verilmiştir. Dolayısıyla manipülasyonun finansal bakımdan hileli bir faaliyet olduğu yargı kararlarıyla sabit hale getirilmiştir. Benzer şekilde piyasada gerçek bir arz-talep döngüsü oluşturmamasına karşın bazı varlıklar için böyle bir izlenim oluşturmak için yapılan tüm faaliyetler de manipülasyon kapsamında sayılabilecek aldatıcı fiillerdir (Manavgat, 2008).

Manipülatif hareketlerin finansal piyasaların yapısını bozucu özellikleri sebebiyle manipülasyon yapılan mali piyasalar temel işlevlerini yerine getiremez hale gelmektedir. Finansal piyasalardaki bu olumsuz etkilerinin yanı sıra reel piyasalarda da fiyat mekanizmasının bozulmasına yol açarak piyasadaki güveni bozmaktadır. Manipülasyonun neden olduğu bu ve benzeri tüm sorunlar bu işlemleri önceden içerdikleri öğrenenler tarafından yani manipülasyon yapan grup tarafından piyasa dengesini

bozacak oranlarda menfaatler elde edilmesine neden olmaktadır. Manipülasyonun neden olduğu sorunlar piyasadaki fırsat eşitliği, dürüstlük gibi temel değerlere zarar verdiği için manipülasyon ve benzeri hileli işlemler kamuyu aydınlatma kuralları ile de tezat oluşturmaktadır. Manipülasyon ve benzeri işlemlerin hukuka aykırı işlemler kabul edilmelerinin temel gerekçesi de aslında bu özelliğidir. Manipülasyon, piyasa işleyişinin ana mekanizmasını bozarak borsa vb. organize piyasaların varoluş nedenlerini ortadan kaldırmaktadır (Manavgat, 2008).

Manipülasyon başta olmak üzere benzeri hileli işlemlere karşı denetim ve hukuki yaptırımlar “Sermaye Piyasası Hukuku” alanına girmektedir. Bahse konu hukuk dalı bünyesinde manipülatif faaliyetlerle uğraşan kişilere (tellal, simsar, aracı kurum, broker vb.) karşı ne tür önlemler alınacağı ve yaptırımların ne olacağı konusunda literatür şekillenmeye başlamıştır. Bu kapsamda takip edilen yol genel olarak suç teşkil eden fiillerin sayılarak bunlara karşı ne tür cezai müeyyidelerin uygulanması gerektiği şeklinde ilerlemektedir. Bu tür faaliyetlerin ülkeden ülkeye değişmekle birlikte hapis cezası dahil pek çok yaptırımı bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere manipülasyon ve benzeri hileli faaliyetlere karşı alınan denetim önlemleri ve cezai yaptırımlar ülkelerin iç mevzuatlarına göre farklılık arz etmektedir. Bu sebeple farklı ülkelerin konu hakkındaki uygulamalarına kısaca değinilecektir.

3.7.2. Manipülasyon Metotları

Dünya üzerindeki farklı finansal piyasalarda çeşitli manipülasyon yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemlere literatürde zaman zaman farklı adlandırılmalarla rastlanılsa da temel manipülasyon yöntemleri sınıflandırılmıştır. Manipülasyon işleminin temel mantığı, yapılan işlem toplam mülkiyette değişiklik yaratmamasına rağmen kar ya da zarar oluşturmasıdır. Bu tür işlemlere mülkiyette değişiklik yaratmayan işlemler adı da verilmektedir. Bu işlemler kapsamına pek çok alt işlem girmektedir. Bahse konu işlemler aşağıda sunulmuştur:

1. Kurgulu Emirler (Matched Orders)
2. Kendinden Kendine İşlemler (Wash Sales)
3. Fiyat Adımlarını Yükselterek Seri Halde Yapılan Tek Lotluk İşlemler
4. Menkul Kıymette Yoğunlaşma (Runs)
5. Arzı Kısıtlama (Corners)

6. Menkul Kıymetin Piyasasına İstikrar Kazandırma (Market Stabilisation)
7. Seans Açılışını Belirleme
8. Seans Kapanışını Belirleme (Marking Close)
9. Fiktif Hesaplar Kullanma (Parking and Warehousing)
10. Açığa Satış

Bu işlemlerin tamamı manipülasyon niteliğindeki işlemlerdir. Bu çalışma kapsamında yukarıda sunulan işlemlerin ayrıntısına girilmesine gerek olmadığı değerlendirilmektedir. Ancak tüm işlemlerin temel mantığı, yapılan işlemle piyasada hatalı bir algı oluşturarak yatırımcıları kasıtlı olarak yanlış yönlendirip bunun üzerinden kısa sürede kar sağlama düşüncesidir.

3.7.3. Türev Ürünlerin Manipülasyon Aracı Olarak Kullanılması

Türev ürünlerin temel amacı risklere karşı korunma olarak ifade edilse de sonraki dönemlerde bu amacının yanı sıra farklı amaçların gerçekleştirilmesinde de kullanılmıştır. Türev ürünlerin piyasaya ilk çıktığı dönemlerde fazla bilgi sahibi olunmamasından kaynaklı muhasebeleştirilme yönünden zaaf lar ortaya çıkmıştır. Bu durum türev ürünlerin manipülatif hareketler için uygun bir araç olarak kullanılmalarına imkan tanımıştır. Bu sebeple türev ürünler üzerine yapılan pek çok akademik çalışmada, türev ürünlerin yaratıcı muhasebe tekniği “creative accounting” adı verilen manipülasyon metodunun kullanımı için bir alan yarattığı konusu vurgulanmaya başlamıştır (WEB_11, 2018).

Türev piyasalarda yapılan spekülasyonlar ürün fiyatlarını ve dolayısıyla ürünlere yönelik arz ve talep dengesi üzerinde etki sahibidir. Ürünlerin fiyatları sadece arz-talep dengesini değil, bu ürünleri pazarlayan firmaların maliyetlerini de etkilemekte olup bu sebeple firma karlılıklarına ve dolayısıyla şirketlerin değerlerine manipülatif olarak etki etmektedir (Akanak, 2013). Türev ürünlerin bizzat kendileri de manipülasyon yapılmasına açık haldedir. Firma yöneticileri muhtemel riskleri azaltmaktan çok fiyatlar üzerinde manipülasyon yaparak karlılıklarını arttırmanın gayreti içerisinde olabilmektedirler. Bu durum literatürde yer alan pek çok çalışmada, muhasebe standartlarının eksikliği olarak görülerek eleştirilmiştir (Jarrow, 1994). Aslında teknik

açından değerlendirildiğinde yaratıcı muhasebe tekniği adı verilen işlemin kanunlara aykırı olmadığı ancak kanunlarda yer alan boşlukları kullanarak manipülasyon yapılmasını sağladığı görülmektedir. Türev ürünler de bilhassa yeni kullanıma girdiği dönemlerde, yaratıcı muhasebe tekniği metoduyla manipülasyon yapılmasına uygun ürünler olmuştur (Bayırlı, 2006).

Türev ürünlerle yapılan en bilindik manipülasyon, Enron Vakası adı verilen olayda gerçekleştirilen Future Sözleşmeleridir. Enerji sektöründe yer alan bir Amerikan şirketi olan Enron, enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmalardan yararlanarak fiyat garantili sözleşmeler yapmaya başlamıştır. Başlangıçta bu sözleşmeler standart fiyatlara yakın seviyelerde yapılırken daha sonra şirket, fiyatlar üzerinde manipülasyon yaparak aşırı karlı sözleşmeler imzalamaya başlamıştır. Şirket daha sonra ana faaliyet alanı olarak fiyata dayalı sözleşmelere ağırlık vermiş olup, yaptığı tanıtım reklamlarıyla da şirket popülaritesini artırarak piyasaya güven vermiştir. Piyasadaki bu güvenini kullanarak yaptığı manipülasyonların derecesini arttıran şirket dolayısıyla aşırı miktarlarda haksız kazanç elde etmeye başlamıştır. Hatta daha da ileri giderek normalde var olmayan gelecekteki planları arasında yer alan yatırımları dahi güncel finansal tablolarda göstererek finansal bilgi alanında da manipülasyona gitmiştir.

Yapılan bir diğer manipülasyon çeşidi ise “Özel amaçlı girişim” olarak adlandırılan firmaların ticaret yapılan firma gibi gösterilmesinden kaynaklı manipülasyonlar olmuştur. Enron firması tarafından da kullanılan bu yöntemle göre kar edilen işler kendi şirket bünyesinden gösterilirken, zarar edilen işler diğer şirketler üzerinde gösterilmektedir. Daha sonra yapılan denetimlerde şirketin mali tablolar üzerinde büyük hilelere başvurduğu da tespit edilmiştir. 2000 yılı net karını 979 milyon dolar olarak açıklayan şirketin denetimden sonra bu değer 99 milyon dolar seviyesinde olduğu görülmüştür. Bu örneğe bakarak yapılan manipülasyonun boyutları da anlaşılmaktadır. Tarihe büyük bir yolsuzluk olayı olarak geçen “Enron Vakası” şirketlerin türev ürünleri kullanarak finansal durumlarını olduğundan çok daha iyi gösterebileceklerinin ispatı olmuştur. Özellikle kitle iletişim araçlarının kullanılarak şirket hakkında olumlu algılar yaratılması da bu sürece destek vermektedir (Karasioğlu ve Çam, 2001). Bu vakadan da anlaşılacağı üzere türev araçları şirket değerini olduğundan daha fazla gösteren manipülasyonlara oldukça elverişli araçlardır.

3.7.4. Türev Araçlarla Yapılan Manipülasyon ve Benzeri Faaliyetlerden Doğan Zararlar

Vadeli fiyatlama yapılarak alıcılar için öngörülemeyen gelecek dönemlerin yapılan sözleşmelerle öngörülebilmesinin sağlanması türev araçların kullanım amaçlarından biridir. Fakat türev araçlarla yapılan işlemler iki yönlüdür. Taraflardan satıcı konumunda bulunanlar için risklerin minimize edilmesi oldukça zordur.

Türev alıcıları gelecek dönemde almayı planladığı varlığı belirlenmiş olan fiyatlar üzerinden cari dönemde alarak kendisi açısından belirsiz ve öngörülemeyen geleceği belirli hale getirmiş olmaktadır. Ancak türev işlemlerde satıcı taraf için durum böyle değildir. İşlemin vadesi geldiğinde işleme konu varlığı yeterli miktarda ve sözleşmede belirlenen satış fiyatından daha az maliyetle tedarik etmesi zorunluluğu bulunmaktadır. İşte bu sebeple satıcılar karşı karşıya kaldığı riskleri minimize edebilmek adına türev ürünlerin kullanımına ihtiyaç duymaktadırlar. Sözü edilen bu durum literatürde risk taşıma/risk aktarma olarak ifade edilmektedir. Bazı durumlarda finansal işlem yapan aktörler beklentileri oranında bir miktar riski göze alabilmektedirler. Beklentilerin gerçekleşmemesi durumlarında ortaya zarar çıkmaktadır. Türev işlemlerde riskin minimize edilmesi durumu kadar büyük oranlarda zararların da oluşabildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Yüksek borçlanma içeren işlemler, spekülatif amaçlı alınan finansal pozisyonlar büyük karlar getirebileceği gibi beklenmedik sonuçlara da sebep olabilmektedir. Türev işlemlerde bir varlığa ilişkin fiyatlama genel olarak o varlığın zaman içerisinde alınan fiyat değişimleri üzerinden yapılmaktadır. Piyasaların normal akışında yaşanan iniş çıkışlar fiyatlamalar açısından herhangi bir sıkıntı yaratmazken ani finansal şoklar öngörülemeyen zararların oluşmasına neden olabilmektedir. Türev piyasalarda işlem yapan kimi yöneticiler yapmış oldukları türev işlemlerden elde ettikleri karlardan pay alabilmektedir. Bu sebeple bu durumda bulunan yöneticiler daha iyi karlar elde edebilmek için firma adına yaptıkları işlemlerde risk katsayısını arttırabilmektedirler. Ancak bu durum beklenmeyen finansal olaylarla birlikte şirketlerin büyük miktarda zarar etmesine hatta iflas etmesine neden olabilecektir. Sözü edilen bu işleme örnek olarak bir Alman firması olan Metallgesellschaft AG tarafından yapılan işlemleri göstermek mümkündür. Şirket enerji sektöründe başarılı faaliyetler göstermekte iken,

düşük sermaye ile arbitraj yaparak karını daha da arttırmak istemiştir. Ancak öngörülemeyen küresel riskler (Irak petrol krizi) sebebiyle karını arttırmak yerine zarar etmiştir. Bu örnekte de görüleceği üzere türev işlemler gerçekleştirilirken alınan yanlış pozisyon ve yapılan öngörü hataları işlemlerin zararlarla sonuçlanmasına neden olabilmektedir.

Türev piyasalarda bir diğer işlem türü spekülasyon amaçlı yapılan işlemlerdir. Ancak bu işlemler genel olarak işlemi yapana değil işlemin yapıldığı piyasaya zarar vermektedir. Bu duruma en bilinen örnek George Soros'un yaptığı spekülasyon amaçlı türev işlemlerle dünyada sayılı zenginler arasına girmesidir. George Soros reflexivity adı verilen teoriyi iş hayatına atıldıktan sonra bizzat uygulayarak büyük kazançlar elde etmiştir. Bu teoriye göre yatırımcı ve finans aktörleri gösterdikleri eğilimlerle finans piyasalarındaki tüm dengeleri değiştirebileceklerdir. Başka bir deyişle piyasada güçlü spekülasyon yapılması durumunda finans sektörü istenilen doğrultuda şekillendirilebilmektedir.

3.7.5. Manipülasyona Karşı Denetim ve Yaptırımlar

Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi tarafından verilen aşağıdaki karar, piyasa faaliyetlerini aldatıcı yöndeki hareketlere yönelik ilk mahkeme kararı hükmündedir. Mahkeme vermiş olduğu kararda manipülasyonu “Piyasa fiyat eğilimini yapay yollarla etkileyen işlemler veya menkul kıymet fiyatlarını kontrol ederek ya da yapay yollardan etkileyerek aldatmak amacıyla yapılan bilinçli hareketler” olarak tanımlamıştır. Amerikan Sermaye Piyasası Kurulu (SEC) ise, hileli finansal faaliyetleri, “piyasada doğal koşullar çerçevesinde oluşması gereken arz ve talebi bilinçli müdahalelerle etkilemek” olarak ifade etmektedir.

Manipülasyon ve benzeri pek çok hileli finansal faaliyet hakkında özellikle gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerin ayrıntılı mevzuatları bulunmaktadır. İşleme ya da bilgiye dayalı olan, normal arz-talep ekseninde belirlenmeyen fiyat hareketleri, gerçek dışı alım/satım faaliyetleri, piyasaya yalan ve yanıltıcı bilgi yayılmasını sağlayarak yapılan işlemler vb. her türlü hileli işlem tek tek sayılarak hüküm altına alındığı görülmektedir. Konuya dair ülkemizdeki mevzuat da incelendiğinde bu konudaki yasal düzenlemelerin Sermaye Piyasası Kanununda yer aldığı görülmektedir. Ancak bu kanunda “manipülasyon” kavramı doğrudan kullanılmamış olup manipülasyon suçu şeklinde de

bir ifade yer almamaktadır. Sadece bazı işlemlerin “manipülatif faaliyetler” olarak nitelendirildikleri görülmektedir. Bu işlemlerden ülkemiz mevzuatı göz önüne alındığında en kapsamlı olarak düzenlenen işlemin, “işleme dayalı aldatıcı hareketler yapmak suçu (yapay arz ve talep yaratma suçu)” olduğu göze çarpmaktadır.

Konu hakkındaki yabancı ülke mevzuatları incelendiğinde ilk düzenlemelerin Anglo-Sakson ülkeleri, ABD ve İngiltere tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. ABD sistemi de denilebilecek olan bu ilk düzenlemeler ülkemizin de içinde bulunduğu pek çok ülke tarafından aynen kabul edilmiştir. Özellikle kara Avrupası ülkelerinde bu sistemin değiştirilerek kabul edilmesi ön plana çıkmıştır. Bu coğrafyadaki ülkeler düzenlemeleri kendilerine göre gerçekleştirmişlerdir. Ancak bunlar arasında en katı düzenlemeleri Belçika, Fransa ve Lüksemburg’un yaptığı özellikle Fransa’nın özel hukukun yanı sıra ağır cezai düzenlemelere de gittiği görülmektedir (Küçüksözen, 2005).

Finans kuruluşlarının denetiminde etkinliğin sağlanması, muhasebe sistemlerinin iyileştirilmesi ve denetim mekanizmasının revizyona tabi tutulması, kredi derecelendirme kuruluşlarının kararlarında objektifliğin sağlanması, finans piyasalarının etkin piyasalar hedefi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gibi önlemler bu tür krizlerin önlenmesinde çözüm olabilir. Krizlerin yetkili merciler tarafından zamanında teşhis edilmesi sonucunda tamamen önlenemeseler bile etkilerinin azaltılması mümkün olabilir.

Bunların dışında piyasalara güven sağlamak ve piyasaların sürekliliğini sağlamak için piyasalarda asimetrik bilgi sorununun çözülerek yatırımcı kesimlerin piyasalar hakkında yeterince bilgilendirilmesinin sağlanması, ayrıca piyasalar ve yatırımcı/finans kuruluşlarının faaliyetleri hakkında şeffaflığın sağlanabilmesi için iyi bir denetim mekanizmasının kurulması gereklidir.

Piyasaların ihtiyaçlarını karşılayacak muhasebe uygulamalarının ve işlemlerinin kontrol ve denetim sistemlerinin sağlıklı bir şekilde kurulması, rating şirketlerinin etik davranmaları için gerekli yaptırımların uygulanması alınabilecek önlemler arasındadır.

3.8. TÜREV ARAÇLARIN HUKUKİ YAPISI VE VERGİLEME

Denetlenmiş finansal tablolar, uygunluk denetimi kapsamında yasa koyucu tarafından oluşturulan, hukuk kurallarına uygun bir şekilde hazırlanmış olduğunu da gösterir. Aynı zamanda bu finansal tablolar vergi beyannamelerini oluşturacaklarından, bu tabloların güvenilirliği, devlet tarafından yapılacak bir vergi denetiminin riskini azaltır. Vergi gelirlerinin artmasında devlete yardımcı olur (Dede, 1995). İşletme ortak ve yöneticilerinin vergi konusunda sahtekarlık yapma güdülerini yok eder, Vergi denetim elemanları, denetlenmiş mali tabloları incelemeye daha az zaman ayıracaklarından, diğer vergi kayıp ve kaçaklarına yönelebilirler. Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri ve Damga Vergisi türev araçları ile yapılan işlemlerin kapsamına girmektedir. Bu yüzden hukuki açıdan türev araçların incelenmesi ve denetime olan ihtiyacı çok önemlidir.

Mevduat sahiplerinin elde ettiği faiz gelirlerini, türev araç işlemlerinden kaynaklı kur riskinden korunmak amacıyla yapıldığını göstererek vergi usulsüzlüğü yapıldığı gözlemlenmiştir. Gerçekte faiz geliri olan ve gelir vergisi kesintisi yapılacak olan bu işlemde kur riskinden korunmak amaçlı yapıldığını belirtilerek vergi kesintisinin yapılmamasına çalışılmaktadır.

Bu bölümde, Türkiye’ de türev araçların ulusal ve uluslararası mevzuat çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacak ve etkin bir denetim sistemi kurulabilmesi için yapılması gereken düzenlemelerden bahsedilecektir.

3.8.1. Türev Araç Sözleşmelerinin Hukuki Niteliği

Türev araç sözleşmelerinin hukuki nitelikleri, bunların vergi kanunları çerçevesinde durumlarının tespitinde kritik önem arz etmektedir. Bu kapsamda türev araç sözleşmeleri menkul kıymet ve kıymetli evrak kapsamında değerlendirilerek bu kapsama alınıp alınmayacağı incelenecektir.

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’nun 647’nci maddesinde kıymetli evrak; “kıymetli evrak öyle senetlerdir ki, bunların içerdiği hak, senetten ayrı olarak ileri sürülemediği gibi başkalarına da devredilemez” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımdan anlaşılacağı üzere kıymetli evrak, bir alacak ya da bir hakkı ortaya koyan öyle bir senet olmaktadır ki, o

alacak veya hak, senet ile aralarındaki ilişkinin sıklığı nedeniyle, ancak o senet ile devredilebilir veya kullanılabilir olmalıdır.

Hali hazırda yürürlükte olan 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nda menkul kıymetin tanımı yapılmamıştır. Mülga 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 3'üncü maddesinin (b) bendinde menkul kıymetler; "Ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan ve şartları Kurulca belirlenen kıymetli evraktır." şeklinde tanımlanmıştır. Menkul kıymet; ortaklık veya alacaklılık hakkı sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel olarak yıllık, altı aylık vb. gelir getiren, misli nitelikte olan ve seri halde çıkartılan kıymetli evraklardır. Misli eşyadan kasıt, ürünün yerini aynı nitelikte ve kalitede başka bir ürün alması olarak tanımlanabilir. Menkul kıymetler, poliçe, çek, bono ve makbuz senedi gibi kıymetli evrakların aksine misli niteliğe sahip kıymetlerdir. Bir diğer özellik menkul kıymetler faiz ve kar payı gibi dönemsel getiri getirebilen kıymetli evraklardır ve yatırım aracı olarak kullanılabilir olmalarıdır. Buna ilaveten menkul kıymetin tanımında en önemli unsur, bunların bir kıymetli evrak olmalarıdır. Buna göre, bir kıymetli evrakın menkul kıymet olarak değerlendirilmesi için; yatırım aracı olarak kullanılması, belli bir meblağı temsil etmesi, ortaklık veya alacak hakkı sağlaması, belli dönemler itibarıyla gelir sağlaması, misli nitelikte ve seriler halinde çıkarılması, ibarelerinin aynı olması ve halka arz edilebilen senetlerden olması şartlarını taşıması gerekmektedir.

6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 3. Maddesinde sermaye piyasa araçları; "menkul kıymetler ve türev araçlar ile yatırım sözleşmeleri de dâhil olmak üzere Kurulca bu kapsamda olduğu belirlenen diğer sermaye piyasası araçlarını, ifade eder" şeklinde düzenlenmiştir. Bu tanım türev araçları ve yatırım sözleşmelerini ilk kez sermaye piyasası aracı kapsamına almıştır. Sermaye piyasası aracı terimi bir yatırım aracı olan menkul kıymetleri kapsamı nedeniyle Türk Ticaret Kanunu'nda düzenlenen "kıymetli evrak" ile ortak bir yana sahiptir. Ancak sermaye piyasası aracı kıymetli evrak sınırlarına tabi değildir. Kıymetli evrak adından da anlaşılacağı üzere bir evrak, senet üzerinden hayat bulurken, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 13'üncü maddesindeki menkul kıymetlerin de dahil olduğu sermaye piyasası araçlarının sermaye piyasası aracı niteliğindeki menkul kıymetlerin senede bağlanmayacağına ilişkin

düzenleme sermaye piyasası araçlarını şeklen olsa dahi kıymetli evrak alanının dışına taşımıştır. Yani sermaye piyasası aracı olan menkul kıymetler, bir yatırım aracı olmakla birlikte şeklen kıymetli evrak değildir. Sermaye piyasası araçlarını bir senet olarak değil ama çoğunlukla fon talep edenlere ilişkin bilgi ve fon tedariki sürecinde tarafların hak ve borçlarının yer aldığı bir sözleşme ile başlayan ve satış süreci sonunda kurulan bir sözleşme olarak görmek mümkün bulunmaktadır (Kaptanoğlu, 2015).

Kıymetli evrak, menkul kıymet ve sermaye piyasası aracı arasındaki ilişkiyi özetlemek gerekirse, kıymetli evrakin üst temel bir kavram olduğu, kural olarak menkul kıymetin yatırım için kullanılan ve alacak veya ortaklık hakkı veren bir kıymetli evrak olduğu, ancak sermaye piyasası aracı mahiyetinde olan menkul kıymetin ise kural olarak senede bağlanmadığı ve fon tedarik sürecini ve sonrasını düzenleyen sözleşme olduğu söylenebilir (WEB_10, 2017).

3.8.2. Türev Araçların Vergi Kanunları Çerçevesinde İncelenmesi

Ülkemizde uygulanan vergi sistemine baktığımızda, vergilerin gelir, servet ve harcamalar üzerinden alındığı görmekteyiz. Gelir ve Kurumlar vergisi gelir üzerinden, Motorlu Taşıtlar Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi ve Emlak Vergisi servet üzerinden, Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Damga Vergisi ve Değerli Kâğıtlar Vergisi ise harcamalar üzerinden alınır (Bilici, 2010). Bu bölümde türev araç sözleşmeleri sırasıyla; Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri ve Damga Vergisi kapsamında incelenecektir.

3.8.2.1. Gelir Vergisi

Gelir vergisi, gerçek kişilerin bir takvim yılında elde ettikleri gelir üzerinden alınan dolaysız bir vergidir. Gelir vergisinin konusu gerçek kişilerin gelirdir. 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 1'inci maddesinde, gerçek kişilerin gelirlerinin gelir vergisine tabi olduğu belirtilmiş ve bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarı gelir olarak tanımlanmıştır. Aynı Kanun'un 2'nci maddesinde de gelir vergisi kapsamında değerlendirilecek kazanç ve iratlar sayılmıştır. Buna göre

kazanç ve iratlar; ticari kazançlar, zirai kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları ve diğer kazanç ve iratlardır. Gelir vergisinin mükellefi gerçek kişilerdir. Gerçek kişi olmayanlar bu verginin mükellefi olamazlar. Gelir Vergisi Kanununun vergilendirilmesini öngördüğü kazanç ve iratların safi tutarı, vergilendirilecek gelire ulaşırsa, bu gelirin elde edilmesi ile ilgili masrafların gayri safi gelirden düşülebileceğini ifade etmektedir. Verginin gerçek tutar üzerinden alınması ise, mükellefin eğer varsa işiyle ilgili zararların gelirinden düşülebileceği anlamına gelmektedir (Bilici, 2010)

Gelir vergisinde vergiyi doğuran olay gelirin elde edilmesidir. Elde etme kavramı, hukuki açıdan ise kişinin malvarlığında ortaya çıkan eklemeyi, ekonomik açıdan satın alma gücünde ortaya çıkan bir artışı ifade eder. Bu artış yukarıda sayılan gelir unsurlarından birinin ya da birkaçının gerçekleşmesinden kaynaklı ise elde etme gerçekleşmiş kabul edilir. Elde etme kavramını bu anlamda üç hukuki bölümde düşünmek gerekir. Bunlar; alacak hakkının doğması, talep edilebilir hale gelme ve edimin gerçekleşmesidir. Buna göre alacak hakkının doğması “tahakkuk esasını”, edimin gerçekleşmesi ile malvarlığında ortaya çıkan artış ise “tahsil esasını” olarak ifade edilmektedir. Gelir Vergisi Kanunu’nun 2’nci maddesinde sayılan gelirin unsurlardan; ticari ve zirai kazançlar tahakkuk, kalan diğer 5 unsur ise tahsil esasına tabidir.

Elde etmenin bu anlamda önemi “vergiyi doğuran olayın” gerçekleşmesidir. Zira, Gelir Vergisinde vergiyi doğuran olay “geliri elde etme” dir. Vergiyi doğuran olay 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nun 19’uncu maddesinde vergileme tekniği açısından yükümlüler için vergi borcunun, devlet için ise vergi alacağının hangi dönemde doğduğunun bilinmesi yükümlülüklerin yerine getirilmesi açısından önem taşımaktadır. Vergi Usul Kanunu’nun 19’uncu maddesinde, vergiyi doğuran olayın bir tanımı yapılmamıştır. Maddede, vergi alacağının vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu veya hukuki durumun tekemmülü ile doğacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla maddede yer alan bu ifade ile vergiyi doğuran olayın, her bir vergi türü için ilgili özel vergi kanununda düzenleneceği belirtilmiştir. Bunun sonucunda da özel vergi kanunlarının her biri kendi içerisinde vergiyi doğuran olayı düzenlemişlerdir.

3.8.2.2. Türev Araçların GV Kanunu Uyarınca Değerlendirilmesi

5281 sayılı Vergi Kanunlarının Yeni Türk Lirasına Uyumu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 30'uncu maddesiyle Gelir Vergisi Kanunu'na eklenen Geçici 67'nci madde ile Türk vergi mevzuatında türev işlemlerin vergilendirilmesi genel olarak düzenlenmiştir. Gelir Vergisi Kanunu'nun (GVK) Geçici 67'nci maddesinin 13'üncü fıkrasının 2'nci bendinde "Bankaların ve aracı kurumların taraf olduğu veya bunlar aracılığıyla yapılan; belirli bir vadede, önceden belirlenen fiyat, miktar ve nitelikte, ekonomik veya finansal göstergeye dayalı olarak düzenlenenler de dahil olmak üzere, para veya sermaye piyasası aracını, malı, kıymetli madeni ve dövizli alma, satma, değiştirme hak ve/veya yükümlülüğünü veren vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri bu madde uygulamasında diğer sermaye piyasası aracı addolunur." şeklinde bir düzenlemeye yer verilmiştir. Buna göre vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerinin "diğer sermaye piyasası aracı" olacağı hükme bağlanmıştır. Söz konusu kanun maddesindeki "diğer sermaye piyasası aracı" tanımından, tanımda yer alan "vadeli işlemler" ifadesiyle forward, swap ve futures işlemlerinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

01.01.2006 tarihinden itibaren bütün türev işlem çeşitlerinden elde edilen gelirlerin menkul sermaye iradı olarak kabul edilmektedir. GVK'nin 4783 sayılı Kanununun 4 üncü maddesiyle yeniden düzenlenen değer artış kazançlarının, gelire giren diğer kazanç ve iratlar kapsamında vergilendirilmesi hükme bağlanmış; 01.01.2006 tarihinden itibaren elde edilen gelirlere uygulanmak üzere değişen "Değer Artış Kazancı" başlıklı mükerrer 80'inci maddesinin 1'inci fıkrasında ise; "İvazsız olarak iktisap edilenler ile tam mükellef kurumlara ait olan ve iki yıldan fazla süreyle elde tutulan hisse senetleri hariç, menkul kıymetlerin veya diğer sermaye piyasası araçlarının elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar" ifadelerine yer verilmiş, ivazsız olarak elde edilenler hariç olmak üzere, türev ürünlerin elden çıkarılmasından sağlanan kazançların "değer artış kazancı" olarak "diğer kazanç ve iratlar" kapsamında değerlendirilmesi hüküm altına alınmıştır. Bu husus sadece, borsada işlem gören futures ve opsiyon sözleşmelerinde olabilmekte futures veya opsiyon sözleşmelerinde vade bitimini beklemeden satılabilir. Bu satıştan elde edilen kazanç "değer artış kazancı" olarak değerlendirilir. Ticari organizasyon içerisinde süreklilik kasıt niyetiyle türev

işlemlerden kazanç kazanması durumunda, gelirlerin ticari kazanç sayılacağı ve ticari kazanç hükümleri çerçevesinde değerlendirilir (Kaptanoğlu, 2015).

3.8.2.3. Kurumlar Vergisi

Gelir üzerinden alınan bir diğer vergi türü kurumlar vergisidir. Gelir vergisi ile kurumlar vergisi temelde farklılaştığı nokta verginin mükellefidir. Gelir vergisi gerçek kişilerin gelirleri üzerinden alınırken, kurumlar vergisi kurum kazançları üzerinden alınmaktadır. Kurumların gerçek kişi ortakları, kurumdaki elde ettikleri kar payı için gelir vergisi öderken, kurum kazançlarından ayrıca kurumlar vergisi alınmasının nedeni; kurumların gerçek kişilerin dışında ayrı bir hukuki kişiliğe sahip olmasıdır. Kurumların gerçek kişilerin dışında kendileri bir tüzel kişiliğe sahiptir. Bu durum kurumları gerçek kişilerden ayrı bir mükellef yapmıştır (Bilici, 2010).

01.06.2006 tarih ve 26205 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK) 01.01.2007 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. 5220 sayılı KVK’nın 1 inci maddesinin 2 nci fıkrasında; “Kurum kazancı, gelir vergisinin konusuna giren gelir unsurlarından oluşur” hükmüne yer verilmiştir. Buna göre; kurumlar vergisi mükellefleri tarafından elde edilmiş olan gelir unsurları ki bunlar, ticari kazançlar, zirai kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları ve diğer kazanç ve iratlardır, kurumlar vergisinin konusunu oluşturmaktadır. Anılan kanunun 1 inci maddesinde kurumlar vergisi mükellefleri; Sermaye şirketleri, Kooperatifler, İktisadî kamu kuruluşları, Dernek veya vakıflara ait iktisadî işletmeler ve İş ortaklıkları şeklinde sayılmıştır.

Gelir vergisinde olduğu gibi kurumlar vergisinde de mükellefler, tam mükellef ve dar mükellef olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yukarıda sayılmış olan tüzel kişilerden kanuni veya iş merkezleri Türkiye’de bulunan mükellefler tam mükellef, kanuni veya iş merkezlerinden her ikisi de Türkiye’de bulunmayan mükellefler ise dar mükellef olarak gruplandırılmıştır. Tam mükellef kurumlar hem yurtiçinde hem de yurt dışında elde ettikleri kurum kazançlarının tamamı üzerinde vergilendirilirken, dar mükellefler ise yurt içinde elde ettikleri gelirler üzerinden vergi öderler (Bilici, 2010).

Kurumlar vergisinde vergiyi doğuran olay gelir vergisinde olduğu gibi geliri elde etmedir. Gelirin elde edilmesi, tam mükelleflerde, kurum kazancı hangi gelir unsurundan elde edilirse edilsin, ticari kazançlara ilişkin kurallara tabi olması nedeniyle

tahakkuk esasına vergilendirilir. Dar mükelleflerde ise gelirin elde edilmesi kurumun yurtiçinde elde ettiği kurum kazancında ticari veya zirai bir kazanç olması durumunda tahakkuk esasına göre, olmaması durumunda ise tahsil esasına göre belirlenecektir (Bilici, 2010)

5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 6 ncı maddesine göre; Kurumlar vergisi, mükelleflerin bir hesap dönemi içinde elde ettikleri safî kurum kazancı üzerinden hesaplanır. Safî kurum kazancının tespitinde, Gelir Vergisi Kanununun ticarî kazanç hakkındaki hükümleri uygulanır. Ziraî faaliyetle uğraşan kurumların bu faaliyetinden doğan kazançlarının tespitinde, Gelir Vergisi Kanununun 59 uncu maddesinin son fıkra hükmü de dikkate alınır. Bu nedenle kurumların türev piyasası işlemlerinden elde edecekleri gelirler ticari kazanç hükmünde olup, safi kurum kazancına dahil edilmelidir. Dar mükellefler yurtiçinde ticari ya da zirai bir gelir elde etmemekle birlikte türev piyasası işlemlerinden arizi olarak kazanç elde ediyorsa gerçek kişiler gibi vergi vergilendirileceklerdir. Ancak dar mükellef kurumların kazançları içinde ticari ve zirai kazanç varsa tam mükellef kurumlarda olduğu gibi, gelir vergisinin ticari kazançlara ilişkin hükümlerine tabi olacaktır (Bilici, 2010)

3.8.2.4. Türev Araçların KV Kanunu Uyarınca Değerlendirilmesi

Türev ürünlerden elde edilen gelirlerin vergilendirilmesine yönelik açıklamaların yer aldığı 5 Seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği 19.01.2012 tarih ve 28178 sayılı Resmi Gazete' de yayımlandı. 5 Seri No'lu KVK Genel Tebliği uyarınca, organize piyasada işlem gören hisse senedi ya da hisse senedi endekslerine dayalı olan türev araç sözleşmelerinden elde edilen gelirlere GVK Geçici 67/1 maddesi uyarınca %0 tevkifat uygulanacak olup hisse senedi ya da hisse senedi endekslerine dayalı olanlar dışındakilere dayalı düzenlenen türev araç sözleşmelerinden elde edilen gelirlere de GVK Geçici 67/1 maddesi uyarınca %0 tevkifat uygulanacaktır. Ancak tezgahüstü piyasada işlem gören sözleşmelerden geliri elde edenin tam mükellef kurum olması durumunda bu gelirden tevkifat yapılmayıp, gelirin tamamı kurum kazancı olarak değerlendirilecektir. Türkiye'de işyeri ve daimi temsilcisi olan dar mükellef kurumlar tarafından elde edilen söz konusu gelirler için de tevkifat yapılmayıp, gelirin tamamı kurum kazancı olarak ilişkilendirilecektir. Ancak Türkiye'de işyeri ve daimi temsilcisi

olmayan dar mükellef kurumlar tarafından elde edilen söz konusu gelirler için ise GVK Geçici 67/1 ve 67/14 maddesi uyarınca % 10 tevkifat yapılacaktır (Batı, 2012).

5 Seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği uyarınca; forward sözleşmelerinden elde edilen gelir tevkifata maruz kalmadan doğrudan kurum kazancına ilave edilerek Kurumlar Vergisi kapsamında vergilendirilmesi sağlanır. Maliye Bakanlığı İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Gelir Vergileri Grup Müdürlüğü'nün verdiği B.07.4.DEF.0.34.11/KVK-13-6976 sayılı özelgeye göre, forward işleminde gelir-gider tahakkuku sözleşme sonucunda oluşacağından, söz konusu işlem neticesinde 31/12 itibariyle gelir-gider tahakkukundan söz edilemeyecek olup, sözleşme sonunda oluşacağı kabul edilen gelir ve giderler ise ilgili dönem (sözleşmenin bitim tarihine ilişkin dönem) kurum kazancının tespitinde dikkate alınacaktır (Batı, 2012).

5 Seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliği uyarınca; para swapı işleminde elde etme, sözleşmenin vadesinde gerçekleştiğinden, vadeye kadar dönem içinde yapılan değerlemelerin (reeskont işlemlerinin) kurum kazancı ile ilişkilendirilmemesi ve kurum kazancına dahil edilecek kâr veya zararın vade sonunda tespit edilmesi gerekmektedir. Para swapı işleminde elde etme, ancak sözleşmenin vadesinde hüküm ifade edeceğinden dönem içinde oluşacak hiçbir işlemi kurum kazancı ile ilişkilendirmemek ve ancak vadesi geldiğinde oluşacak kar ya da zararın kurum kazancına eklenmesi yöntemiyle vergilemesi yapılmaktadır. Faiz swapı sözleşmelerinde ise anapara tutarı değişmemekle birlikte sadece faiz ödemelerinin yapısının değiştiği sözleşme türleridir. Faiz swaplarının önemli bir özelliği, faiz swapının elde edilmesi bir anda değil çeşitli dönemler itibariyle mümkün olacağından dönem içinde her dönem için değerlendirilip azalış ve artışların kayıt altına alınarak kurum kazancının tespiti adına gerekli işlemlerin yapılacağı ve faiz değişimlerinin eş anlî olması durumunda ise faiz değişim dönemlerinde tahakkuk edilen faiz değeri ile ödenen faizin farkı kar ya da zarar olarak bu tarih itibariyle kurum kazancının tespitinde dikkate alınması gerekecektir (Batı, 2012).

Opsiyon sözleşmelerinde ise 5 Seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliğine göre ; Kurumlar Vergisi açısından tahakkuk esasının geçerli olması münasebetiyle sözleşmenin düzenlendiği tarihten itibaren olmak üzere herhangi bir tarihte sözleşmede akdedilen menfaati alan taraf bunu gider olarak yazarken bunu satan taraf ise gelir olarak hesaplarında gösterecektir. Organize olmamış piyasalarda menfaatin elde

edilmesi ancak sözleşmede belirtilen hakkın kullanılması ile beraber hüküm ifade edeceğinden dönemler itibariyle yapılan bu dönemsel kullanımları kurum kazancı ile ilişkilendirmemek gerekmektedir. Bu sözleşmelerde fiziki teslimin olmaması durumunda da yani sadece nakdi uzlaşma ile sonuçlanması durumunda ise bu uzlaşma neticesinde elde edilen menfaatin kurum kazancına eklenmesi gerekmektedir (Batı, 2012).

3.8.2.5. Katma Değer Vergisi Kanunu

1 Ocak 1985 yılında yürürlüğe giren 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 1'inci maddesine göre; Katma Değer Vergisinin konusu, işlemlerin Türkiye'de gerçekleşmesi şartıyla ticarî, sınaî, ziraî faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, her türlü mal ve hizmet ithalatı ve diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Katma Değer Vergisi Kanunu'nda vergiye tabi tutulan diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler tahdidi olarak sayılmıştır. Posta, telefon, telgraf hizmetleri, radyo ve televizyon hizmetleri, her türlü şans ve talih oyunlarının tertiplenmesi ve oynanması bunlara örnek verilebilir.

Maliye Bakanlığı'nca çıkarılan 1 Seri No' lu KDV Genel Tebliği'ne göre Bir işlemin katma değer vergisine tabi olması için, işlemlerin Türkiye'de yapılmış olması ve işlemlerin Kanun'un 1'inci maddesinde sayılan mal teslimleri ve hizmet ifalarından ibaret olması gerekmektedir. Mal teslimlerinde malların teslim anında Türkiye'de bulunması, hizmet ifalarında ise hizmetin Türkiye'de yapılması, değerlendirilmesi veya hizmetten Türkiye'de faydalanılması hallerinde işlemler Türkiye'de yapılmış sayılacaktır.

Katma Değer Vergisi nihai tüketicilere yansıtılabilen bir vergidir, dolayısıyla üreticiler tarafından ödenen Katma Değer vergisinin tamamı sonuçta tüketiciye yansıtılmaktadır. Kanuni mükellef olarak adlandırılan bu kişi ya da kuruluşlar alışlarında ödedikleri KDV'yi satışlarında ödedikleri vergilerden mahsup etmekte ve fazla olan kısmı vergi dairesine yatırmaktadırlar. Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 8'inci maddesi KDV'nin konusuna giren işlemlerin mükellefinin kimler olduğunu belirtirken, 1 Seri No.lu KDV Genel Tebliği'nin 715 "Mükellef ve Vergi Sorumlusu" başlıklı (IV)'üncü fıkrasında da kimlerin mükellef olduğu açıklanmıştır. Buna göre,

Katma Değer Vergisi'nin mükellefi esas itibariyle vergiye tabi işlemleri yapanlardır. Katma Değer Vergisi'nde vergiyi doğuran olay, ticari, zirai, sınai ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde, Türkiye'de mal teslim edilmesi, hizmet ifa edilmesi, mal ve hizmet ithal edilmesi ve kanunda sayılan diğer işlemlerin yapılmasıdır. Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 10'uncu maddesi ve 1 Seri No.lu Katma Değer Vergisi Genel Tebliği'nin "Vergiyi Doğuran Olay" başlıklı (V) nolu fıkrası KDV'de vergiyi doğuran olayı tanımlamıştır. Bu maddelere göre, bir mal teslimi veya hizmetin ifası halinde, malın teslim edildiği veya hizmetin tamamlandığı anda KDV doğmaktadır.

3.8.2.6. Türev Araçların KDV Kanunu Uyarınca Değerlendirilmesi

Türev araç sözleşmelerini Katma Değer Vergisi Kanunu açısından incelerken öncelikle bu işlemlerin katma değer vergisine konu olan bir mal tesliminin ya da hizmet ifasının olup olmadığına bakılmalıdır. Zira türev araç sözleşmelerinde katma değer vergisini doğuran olay sözleşmenin düzenlendiği tarihte değil, sözleşmede belirtilen vadede mal tesliminin gerçekleştiği anda veya malın tesliminden önce fatura düzenlenmiş ise faturanın düzenlendiği anda ortaya çıkmaktadır (Nurcan, 2005). Bu kapsamda türev araç sözleşmelerini katma değer vergisi açısından değerlendirmeye çalışılacaktır.

Forward sözleşmelerinden kaynaklanan teslimlerin katma değer vergisine tabi olması için, öncelikle sözleşme konusu mal ya da finansal değerın tesliminin Türkiye'de gerçekleşmiş olması gerekir. Buna ek olarak, bu teslim ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan bir teslim ve hizmet olmalı ya da bir mal ithalatı şeklinde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Başka bir ifadeyle, teslimi Türkiye'de yapılmayan ya da Türkiye'de teslim edilse dahi, ithalat söz konusu olmadıkça, ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyetinden kaynaklanmayan forward sözleşmeleri katma değer vergisine tabi olmayacaktır (Nurcan, 2005).

Swap sözleşmelerinde birden fazla teslim söz konusu olmaktadır. Para swapında, taraflar önce farklı döviz cinsinden olan anaparaları karşılıklı olarak teslim etmekte, daha sonra vadede faiz ve anapara tekrar el değiştirmektedir. Faiz swapında ise, belli bir anapara üzerinden hesaplanan faiz tutarları karşılıklı olarak ödenmektedir. Her iki swap türünde de gerçekleştirilen teslimler, Türkiye'de ve ticari, sınai, zirai faaliyet veya serbest meslek faaliyetinden kaynaklanan bir faaliyet çerçevesinde yapılmış ise katma

değer vergisine tabi olacaktır. Ayrıca, swap işlemleri kapsamında gerçekleştirilen her bir teslim ayrı ayrı katma değer vergisine konu olmaktadır. Swap işlemlerinin katma değer vergisi açısından özellik arz eden bir başka konu Kanunun 24 üncü maddesinin uygulanmasında ortaya çıkar. KDV Kanunu' nun 24 üncü maddesi matraha dahil edilecek unsurlarla ilgilidir. Swap sözleşmelerinde tarafların farklı piyasa değerliliklerinden kaynaklanan avantajlarını birbirlerine kullandırmaları dolayısıyla, kredi değerliliği düşük olan tarafın karşı tarafa prim ya da başka bir isim altında fark ödemesi durumunda ortaya çıkar. Buna göre ödenen bu meblağ katma değer vergisi matrahına dahil edilecektir (Nurcan, 2005).

Futures sözleşmeleri, sözleşmenin fiziki teslim ile kapatılması halinde katma değer vergisine konu olacaktır. Futures sözleşmesinin nakdi uzlaşma ile kapatılması halinde, herhangi bir teslim ya da hizmet bahis konusu olmadığı için katma değer vergisine tabi olmayacaktır (Nurcan, 2005).

Opsiyon sözleşmelerinde, sözleşmeden doğan opsiyon hakkının kullanılması halinde, opsiyon satıcısının sözleşme konusu mal ya da finansal değeri opsiyon alıcısına satması söz konusu olacağı için, satım tutarı üzerinden katma değer vergisi yükümlülüğü ortaya çıkacaktır. Ayrıca, opsiyon primi de sözleşmenin oluşumunda önemli bir yer tutmasının yanı sıra opsiyon sözleşmesinin bedelini oluşturmakta ve dolayısıyla katma değer vergisinin kapsamına giren bir teslim ya da hizmet kapsamında üzerinden vergi hesaplanması gereken bir matrahı ifade etmektedir. Opsiyon hakkının kullanılmaması durumunda ise, sadece opsiyon priminin ödenmesini gerektiren bir hizmet söz konusu olması sebebiyle opsiyon primi katma değer vergisine konu olur.

3065 sayılı Kanunun 17 nci maddesinde katma değer vergisinden istisna tutulan bazı işlemler hüküm altına alınmıştır. Buna göre; “Külçe altın ve külçe gümüş teslimleri ile kıymetli taşların (elmas, pırlanta, yakut, zümrüt, topaz, safir, zebrecet, inci) 6/12/2012 tarihli ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa göre Türkiye’de kurulu borsalarda işlem görmek üzere ithali, borsaya teslimi ve borsa üyeleri arasında el değiştirmesi, döviz, para, damga pulu, değerli kâğıtlar, hisse senedi, tahvil, (elde edilen faiz gelirleri ile sınırlı olmak üzere tahvil satın almak suretiyle verilen finansman hizmetleri dâhil) varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikaları, Türkiye’de kurulu borsalarda işlem gören sermaye piyasası araçları ile metal, plastik, lastik, kauçuk, kâğıt, cam hurda ve atıklarının teslimi” katma değer vergisinden istisnadır. Bu çerçevede,

döviz, kıymetli madenler, hisse senedi, tahvil vs. gibi finansal değerler üzerinden yapılan türev piyasası sözleşmelerinin teslimi katma değer vergisinden istisnadır. Ancak, kanun hükmü sadece teslim halini kapsama dahil etmiştir. Başka bir ifadeyle, sayılan finansal değerlerin hizmet bedeli olarak karşı tarafa verildiği hallerde, bu işlemler katma değer vergisine tabi olacaktır (Nurcan, 2005).

3.8.2.7. Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi

Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV)'nin gelir vergisi, kurumlar vergisi ya da katma değer vergisinde olduğu gibi kendi adıyla düzenlenmiş bir mevzuatı bulunmamaktadır. Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun 28 ile 33 üncü maddeleri arasında düzenlenmiştir.

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 17 nci maddesinin 4 üncü fıkrasına göre; banka ve sigorta muameleleri vergisi kapsamına giren işlemler katma değer vergisinden istisna etmiştir. Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi ile Katma Değer Vergisinden istisna edilen finansman işlemlerinin vergilendirilmesi amaçlanmaktadır.

6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun 28 inci maddesine göre; Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisinin konusunu, banka ve sigorta şirketlerinin 10.06.1985 tarihli ve 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanununa göre yaptıkları işlemler hariç olmak üzere, her ne şekilde olursa olsun yapmış oldukları bütün muameleler dolayısıyla kendi lehlerine her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar oluşturmaktadır. Buradan banka, banker ve sigorta şirketlerinin sadece bankacılık ve sigortacılık işlemlerinden elde ettikleri paraların değil, her türlü işlemleri sonucunda lehlerine kalan paraların BSMV' nin konusu dahiline girdiğini söylenebilir. Buna paralel olarak, bankaların, bankerlerin ve sigorta şirketlerinin türev piyasası işlemlerinden lehlerine kalan paraların da banka ve sigorta muameleleri vergisine tabii olduğunu söylemek mümkündür (Nurcan, 2005).

6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun 30 uncu maddesinde, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi mükellefleri bankalar, bankerler ve sigorta şirketleri olarak belirlenmiştir.

3.8.2.8. Türev Araçların BSMV Uyarınca Değerlendirilmesi

6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun 28 inci maddesine göre, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisini doğuran olay yükümlülerin yaptıkları işlemler sonucunda lehlerine nakden ya da hesaben para almalarıdır. Ancak, Gider Vergileri Kanunu'nun matraha ilişkin 31 inci maddesinde kambiyo işlemleri bakımından lehe para kalması şartı aranmamıştır. Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılan 88 Seri No' lu Gider Vergileri Genel Tebliği uyarınca da kanun koyucu, kambiyo muameleleri dışında kalan banka muamelelerinde verginin dogması için her iki şartın gerçekleşmesini, yani bir muamele yapılmasını ve lehe para kalmasını şart koştuğu halde, kambiyo muamelelerinde bu şartı aramamış, sadece kambiyo satışının yapılmasını verginin dogması için yeterli görmüştür.

Banka, banker ve sigorta şirketleri tarafından vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerinin düzenlenmesi ve alım satımı nedeniyle lehe alınan paralar 6802 Gider Vergileri Kanunu'nun 28 inci maddesi uyarınca, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisine tabidir. Söz konusu sözleşmelerin düzenlenme amacı BSMV açısından önem arz etmemektedir. Türkiye' de kurulu borsalarda gerçekleştirilmeyen gerek döviz/TL gerekse döviz/döviz vadeli işlem sözleşmelerinin nakdi uzlaşısı ile sonuçlanması halinde vadeli işlem sözleşmesi dolayısıyla lehe alınan paralar BSMV' ye tabi tutulacaktır.

Kambiyo işlem niteliği taşımayan türev işlemler, kazanç tutarı üzerinden %5 oranında Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisine tabidir. Bankalar, aracı kurumlar vasıtasıyla vadeli işlemler borsasında işlem yapmaları durumunda kazanç para üzerinden %1 oranında Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisine tabi olacaklardır. 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun "İstisnalar" başlıklı 29'uncu maddesinin (p) bendi ve (6009 sayılı Kanunun 2'nci maddesiyle değişen ibare. Yürürlük; 01.09.2010); "Arbitraj muameleleri ile Türkiye'de kurulu borsalarda gerçekleştirilen vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerine ilişkin muameleler ve bu muameleler sonucu lehe alınan paralar," şeklinde değiştirilmiştir. 01.09.2010 tarihinden itibaren arbitraj muameleleri ve sadece "Borsa İstanbul A.Ş." (BIST) de işlem gören futures sözleşmeler ve opsiyon sözleşmelerinin işlem ve kazançları Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisinden istisnadır (Kaptanoğlu, 2015).

3.8.2.9. Damga Vergisi

Damga vergisi 11.07.1964 tarih ve 11751 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanarak yürürlüğe giren 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu’nda düzenlenmiştir. Damga vergisi, taraflar arasında yapılan hukuki muamelelerin tesisini sağlayan veya onlara resmiyet kazandıran belgeleri vergilendirmeyi amaçlamaktadır. 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu’nun (DVK) 1 inci maddesinde; “Bu Kanuna ekli (1) sayılı tabloda yazılı kağıtlar damga vergisine tabidir. Bu kanundaki kağıtlar terimi, yazılıp imzalamak veya imza yerine geçen bir işaret konmak suretiyle düzenlenen ve herhangi bir hususu ispat veya belli etmek için ibraz edilebilecek olan belgeler ile elektronik imza kullanılmak suretiyle manyetik ortamda ve elektronik veri şeklinde oluşturulan belgeleri ifade eder“ hükümleri yer almaktadır. Buna göre; damga vergisinin konusu, (1) sayılı tabloda gösterilen belgelerin imzalanması olarak belirtilmiştir.

488 sayılı Damga Vergisi Kanunu’nun 3 üncü maddesine göre; damga vergisinin mükellefi kâğıtları imza edenlerdir. Ancak, resmi dairelerle kişiler arasındaki işlemlere ait kâğıtların damga vergisini kişiler öder. Kâğıtların bir nüshadan fazla düzenlenmeleri durumunda, her bir nüsha için ayrı ayrı damga vergisi ödenir. Anılan Kanunun 4 üncü maddesine göre, bir kâğıdın tabi olacağı verginin tayini için o kâğıdın mahiyetine bakılır ve buna göre tabloda yazılı vergi bulunur. Kâğıtların mahiyetinin tayininde, şekli kanunlarda belirtilmiş olanlarda kanun adlarına, belirtilmemiş olanlarda üzerindeki yazının ifade ettiği hüküm ve manaya bakılır.

Damga vergisinde vergiyi doğuran olay, vergiye tabi kâğıtların Türkiye’de düzenlenmesidir. Yabancı ülkelerde düzenlenen kâğıtların Türkiye’de resmi makamlara ibraz edilmesi veya hükümlerinden yararlanılması durumunda da vergiyi doğuran olay ortaya çıkmaktadır. Damga vergisi nisbi ve maktu olmak üzere iki esas üzerinden alınır. Nisbi damga vergisinde, kâğıtların türüne ve niteliğine göre, bu kâğıtların üzerinde yazılı olan para miktarı matrah olarak kabul edilir. Bu miktara, kanunda yazılı oranın uygulanması suretiyle ödenecek vergi bulunur. Maktu damga vergisinde ise, kâğıtların niteliğine göre hareket edilir. Damga Vergisi Kanunu’nun 12 inci maddesine göre damga vergisine tabi kâğıtlarda yazılı yabancı paralar Maliye Bakanlığı’nca tayin ve ilan edilecek fiyat (kur) üzerinden Türk parasına çevrilerek damga vergisi hesaplanır (Bilici, 2010)

3.8.2.10. Türev Araçların DV Uyarınca Değerlendirilmesi

Forward, futures, swap ve opsiyon sözleşmeleri karşılıklı irade beyanına dayanan ve her iki tarafa da edimler yükleyen sözleşmelerdir. Bu sebeple, genel kural olarak, damga vergisine tabidir. (1) sayılı tabloda belli parayı ihtiva eden sözleşmeler için damga vergisi öngörülmüştür.

Ancak 2002 yılında Damga Vergisi Kanunu'nun (2) sayılı tablosunun IV. kısmına eklenen 19. bent, "Bankalar arasında, bankanın taraf olduğu veya bankalar aracılığıyla yapılan, belirli bir vadede, önceden belirlenen fiyat, miktar ve nitelikte, ekonomik veya finansal gösteregeye dayalı olarak düzenlenenler de dahil olmak üzere, para veya sermaye piyasası aracını, malı, kıymetli madeni ve döviz alma, satma, değiştirme hak ve/veya yükümlülüğünü veren vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri ile bu sözleşmelere ilişkin olarak düzenlenen diğer kağıtlar." demek suretiyle, türev piyasası işlemlerine damga vergisi istisnası getirmiştir. Ancak bu maddede yer alan istisnanın kapsamı, bankalar arasında, bankanın taraf olduğu ya da bankalar aracılığı ile yapılan vadeli işlemler ile sınırlıdır. Dolayısıyla, herhangi bir bankanın aracılığı olmaksızın yapılan türev piyasası sözleşmeleri, genel kurallar gereğince, damga vergisine tabi tutulmalıdır.

Sonuç olarak 6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanuna göre; türev sözleşmeler belli bir parayı içeren sözleşme ya da taahhüt, garanti veya teyit kapsamında değerlendirildiğinden bankaların taraf olmadığı türev sözleşmeler Damga Vergisi Kanunu kapsamında "binde 9,48" oranında nispi damga vergisine tabidir.

3.9. TÜREV ARAÇLARLA İLGİLİ DÜZENLEMELER

Bu bölümde türev ürünlerin denetimine ilişkin en önemli kısım olan türev ürünlerle ilgili düzenlemelerden bahsedilecektir. Türkiye'deki düzenlemeler esas olmak üzere uluslararası düzenlemelere de değinilecektir.

Türkiye'de türev araçlarla ilgili olarak yapılan ilk resmi düzenleme, vadeli döviz alım/satım ve forward işlemleri ilgili olarak yapılmıştır. 1983 yılında gerçekleştirilen bu düzenlemeye göre bankaların Merkez Bankası tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde döviz alım ve satım işlemlerini yapabileceği hükmü getirilmiştir. 1989 tarihli "Türk Parasının ve Kıymetinin Korunması Kanunu" çerçevesinde dövizle yapılan işlemlere dair düzenleme hükümleri getirilmiştir. Bu düzenleme gerçek ve tüzel kişilere

forward işlemi (vadeli döviz alım ve satımı) yapabilme imkanı tanımaktadır. Bu düzenlemeden sonra forward işlemler türev araçlar kullanılarak yapılan işlemler arasında en yaygın kullanıma sahip işlem haline gelmiştir (Chambers, 2007).

1985 yılında Merkez Bankası'nca alınan bir kararla, Merkez Bankası ve bankalar arasındaki swap işlemleri belirli kurallara bağlanarak başlatılmıştır. Futures piyasalara ilişkin işlemler ise 1992 yılındaki yasal düzenlemeler ile gerçekleştirilmiştir. Aynı tarihte 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (SPK) ile SPK'nın görev ve yetkileri yasal olarak belirlenmiştir. Bu kanuna göre; SPK'nın görev ve yetkileri şöyle belirlenmiştir: "Finansal göstergelerle, sermaye piyasası araçlarına, mal ve kıymetli madenlere dayalı vadeli işlem sözleşmesi ile münhasıran bu sözleşmelerin işlem göreceği borsalarda çalışacak kurumların kuruluş, faaliyet, ilke ve esasları ile yükümlülüklerini düzenlemek, izlemek ve denetlemek." Sermaye Piyasası Kurulu kendisine verilen bu yetki ile, futures piyasalarda düzenleme yapma hakkına sahip olmuştur (Chambers, 2007).

1995 yılında 22352 sayılı Resmi Gazete'de "Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Genel Yönetmelik" yayınlanmıştır. Benzer şekilde "İstanbul Altın Borsası Vadeli İşlemler ve Opsiyon Piyasası Yönetmeliği" ise 1996 yılında yayınlanmış olup 15 Ağustos 1997 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Şimdiki adıyla Borsa İstanbul (BİST) olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), vadeli işlemler piyasasındaki hukuki alt yapıyı oluşturmak maksadıyla konuya dair yönetmelik 1997 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Vadeli işlemlerle ilgili yapılan son düzenleme, 23 Şubat 2001 tarihinde yayınlanan Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik olmuştur.

Türev araçlarla yapılan işlemler kapsamında yer alan ve oldukça büyük bir işlem hacmi oluşturan başka bir türev araç da kredi türevleridir. En basit tanımlamayla kredi türevleri, işleme konu varlığın sahiplik yapısını değiştirmeden risk ya da getirinin taraflar arasında el değiştirmesini sağlayan finansal araçlardır. Kredi türevleri, tezgah üstü piyasalarda işlem görmesi sebebiyle organize borsalarda işlem görmemektedir. Ancak ülkemizde vadeli işlemlerin yapıldığı piyasalarda kat edilen gelişme diğer türev ürünler üzerinde de etki sahibi olabilmektedir. Bu sebeple kredi türevleri ile ilgili işlemlerin tüm türev araç piyasalarını etkilemesi bakımından önemlidir.

Türev araçların temel kullanım amaçlarında olan risk yönetimine dair aşağıda yer alan Bakanlar Kurulu kararı bulunmaktadır:

“Bankalar, işlemleri nedeniyle karşılaştıkları risklerin izlenmesi ve kontrolünü sağlamak amacıyla faaliyetlerinin kapsamı ve yapısıyla uyumlu, esas ve usulleri Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından çıkarılan yönetmelikle belirlenecek etkin bir iç denetim sistemi ile risk kontrol ve yönetim sistemi kurmakla yükümlüdürler.” Başka bir ifadeyle finansal risk yönetimi konusunda piyasadaki denetimlerden Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) sorumlu tutulmaktadır. Bu kapsamda yönetmelik gereği, BDDK’ya türev araçlara ilişkin olanlar da dahil olmak üzere risk yönetimi konusunda verilen görevler aşağıda sunulmuştur:

- Finans sektöründe risk ölçümü, yöntemleri, denetimleri konusunda çalışmalar gerçekleştirmek.
- Risk ölçümü, değerlendirmesi ve denetimleri konusunda gerek duyuldukça ilgili kurumları bilgilendirmek.
- Risklerin ölçülmesi ve denetlenmesi konularında politika oluşturulmasına katkı sağlamaktır.

Dünya’da türev piyasalar açısından 2008 krizi bir dönüm noktası olmuştur. ABD’de yaşanan ancak sonuçları itibariyle tüm dünyada etkileri görülen bu finansal kriz sonrasında türev araçların kullanımı ve denetimi konularında önemli değişiklikler yapılmıştır. Çünkü yaşanan ağır finansal kriz sonrası pek çok finans kurumu iflas etmiş, piyasalarda büyük çaplı mali sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan tüm bu sorunlar, türev araçların ve onlarla yapılan işlemlerin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Lehman Brothers vb. önemli finansa kuruluşlarının iflası sonrasında bankalar başta olmak üzere pek çok finans kurumu, forward ve swap işlemlerinden doğan alacaklarını tahsil edememişlerdir. Buna bağlı olarak oluşan domino etkisinin olumsuz tesirini en aza indirebilmek amacıyla çeşitli düzenlemelere gidilmiştir.

3.9.1.Yeni Dönem Türev Düzenlemeleri

2009 yılı Eylül ayında gerçekleştirilen G20 toplantısında; “Tüm standart tezgâh üzeri türev işlemleri mümkün olduğu kadar organize piyasalarda işlem görmelidir” şeklinde bir karar alınmıştır. 2010 yılında ABD’de kabul edilen “DoddFrank” kanunu

da türev araçlarla yapılan işlemlerin kontrol altına alınabilmesi amacıyla bu konuda yeni yaptırımlar getirmiştir. Bu yaptırımlardan en çok öne çıkanı, standart swap işlemlerinin Amerika'da vadeli işlemler piyasasının düzenleyicisi konumunda olan kuruluş CFTC (Commodity Futures Trading Commission) eliyle kontrol edilmesi prosedürünün uygulamaya alınması olmuştur. Amerika Birleşik Devletlerince türev işlemlere yönelik yapılan düzenlemelere benzer çalışmalar, Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere diğer ülkelerde de aynı dönemde görülmüştür.

3.9.1.1. Merkezi Takas Sistemi

2008 krizinden önce türev piyasalarda genel bir takas sistemi bulunmamaktaydı. Kriz sonrasında türev piyasalara yönelik alınan tedbirler kapsamında CCP (central counterparty) adı verilen merkezi bir takas mekanizması oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yeni mekanizma, futures piyasalarda olan takas sisteminin bir benzeri olma amacını taşımaktadır. Bahse konu mekanizma ile swap ürünlerden de işlemin başlangıcında teminat alınması uygulamasına başlanmıştır. Buna ek olarak temerrüt oluşması ihtimaline karşın muhtemel risklere oranla taraflardan bir miktar sigorta payı alınmasına karar verilmiştir. Alınan bu tedbirlerin temel amacı türev piyasaların krizden önceki döneme göre daha iyi kontrol ve denetim altına alınabilmesidir.

3.9.1.2. Raporlama Zorunlulukları

2008 Küresel krizi öncesinde, taraflar arasında gerçekleştirilen türev işlemleri için herhangi bir makama bildirim yapma zorunluluğu bulunmamaktaydı. Bu eksiklik ise 2011 yılında bu amaçla kurulan Depository Trust and Clearing Corporation (DTCC) kurumu ile giderilmiştir. Bu tarihten itibaren tüm tezgah üstü piyasalarda belirlenmiş bir limitin üzerinde işlem gerçekleştirilmesi durumunda bu kuruluşa bilgi verilmesi zorunluluğu getirilmiştir.

Özet olarak son küresel krizin de etkisiyle türev araçların ve türev piyasaların daha şeffaf ve denetlenebilir hale getirilebilmesi için bu konu üzerine yoğunlaşan çalışmaların sayısı artmaktadır. Yakın bir gelecekte tezgah üstü piyasalar ile organize türev piyasaların özellikleri bakımından birbirine oldukça yaklaşacağını söylemek mümkündür.

3.9.2. Türev Araçlara İlişkin Uluslararası Düzenleme Ve Denetim Esasları

Daha önce de değinildiği üzere türev araçlar, bunlara ilişkin işlemler, kontrol ve denetimler ilk olarak yabancı literatürde yer almaktadır. Bu sebeple bu çalışma kapsamında ele alınan türev araçlara yönelik denetim konularının açıklanabilmesi için özellikle uluslararası denetim mevzuatına değinilmesi gerekmektedir.

Uluslararası Swap ve Türev Birliği (International Swap and Derivatives Association-ISDA) kuruluşu türev araçlarla yapılan işlemlere dair gerekli dokümanları yayınlayan ve türev işlemler konusunda otorite kabul edilen uluslararası bir kurumdur. ISDA, 1985 yılında kurulan ve türev piyasalarda işlem yapılan tüm ülkelerin üye olduğu devasa küresel bir ticari birlikteliktir. Uluslararası Swap ve Türev Birliği (ISDA), türev piyasalarla ilgili risk yönetim faaliyetlerinin her aşamasında (risk kaynağının tespiti, risk azaltma çalışmaları vb.) çeşitli çalışmalar gerçekleştirmektedir. ISDA, kuruluşa üye olan ülke ve kurumlara türev işlemler konusunda yardımcı olmak maksadıyla çeşitli konularda standardize edilmiş şablonlar sunmaya çalışmaktadır. Bu şablonların kullanımı yasal mevzuat çerçevesinde işlem yapılması ve türev risklerinden korunulması bakımından oldukça önemli bir husustur. Ayrıca örgüt tarafından dönem dönem yayınlanan türev işlemlere ilişkin tavsiye duyuruları da uluslararası geçerlikte kurallar olarak kabul görmektedir.

Uluslararası Swap ve Türev Birliği (ISDA) tarafından bu konularda yapılan çalışmalardan önce her kuruluş/ülke türev işlemleri kendi hazırlamış oldukları dokümanları baz alarak gerçekleştirmektedir. Bu durum; sözleşme için yapılan görüşmelerin uzun ve verimsiz geçmesi, taraflar arasında gerçekleşen işlemler aynı dahi olsa farklı süreçler yaşanması, işlemlerin dokümantasyon birliğinin olmaması vb. pek çok konuda problem yaşanmasına neden olmaktadır. ISDA tarafından yapılan çalışmalar neticesinde özellikle standardize edilmiş dokümanlar büyük bir kullanım kolaylığı ve uygulama birliği sağlamıştır. Uygulama birliği ise dolaylı olarak denetim kolaylığını da beraberinde getirmiştir.

ISDA tarafından standart türev işlemleri dokümanları oluşturulmasının yukarıda sayılan katkılarının yanı sıra en öne çıkan katkısı likidite konusunda olmuştur. Çünkü

standart dokümanların olmaması, alıcıların fiyat haricinde nakit akışı açısından da sözleşmeyi değerlendirmelerine neden olmaktadır.

ISDA tarafından gerçekleştirilen faaliyetler haricinde türev ürünlere ilişkin düzenleme ve denetimler için çeşitli anlaşmalar da imzalanmıştır.

3.9.2.1. Basel Anlaşması

Dünyadaki genel uygulama itibarıyla türev araçlarına ilişkin düzenlemeler konusunda bankacılık düzenleme kurulları yetkili kılınmıştır. Özellikle kredi türevleri konusundaki çalışmalarda öne çıkan bankacılık sektörü, türev araçların kullanımından kaynaklanan risklerin kontrol altına alınması konusunda yol gösterici olmaktadır. Türev risklerine karşın ilk düzenlemeler, 1988'de Basel Komitesi tarafından yapılan çalışmayla başlamaktadır. Türev riskleri konusunda çalışmalar yapan komite, ilk olarak 1980'li yıllarda bankaların karşı karşıya kaldığı türev riskleri konusunda çalışma yapmıştır. Komitenin bankacılık sektörüne yönelik olarak yaptığı çalışmalardan, 1988 yılında yayınlanan ve bankaların sermayelerinde risk yoğunluğu yüksek aktif varlık oranlarına bir limit getiren uygulama bankalar tarafından büyük oranda kabul görmüştür (Aydın, 2002). Bu anlaşmaya göre aktif varlıklar risk yoğunluklarına göre gruplandırılarak türev işlemler gerçekleştirilmektedir.

Bu anlaşmaya göre sermaye yapıları, risk grupları baz alınarak oluşturulmaktadır. Türev sözleşmeler için risk temelli sermaye hesabı yapılırken iki aşamalı bir yöntem uygulanması öngörülmüştür. Birinci aşamada kredi değişim faktörü ile çarpılarak kredi denk miktarı (credit equivalent amount) bulunmaktadır. Yöntemin ikinci aşaması ise, bulunan bu değer risk oranı göz önüne alınarak sözleşme kapsamında ayrılması gereken sermaye miktarı hesaplanmaktadır.

Başlangıçta özellikle bankalar arasında büyük bir kabul gören bu anlaşma hükümlerinin zaman içerisinde eksiklikleri dile getirilmeye başlanmıştır. Basel anlaşmasının türev araçlara yönelik getirdiği yaklaşımların eksik yönleri arasından iki önemli başlık ön plana çıkmaktadır:

- Risk temelli sermaye yaklaşımında kullanılan sermaye kavramı, bir bankanın beklenen ya da beklenmeyen kayıplarını karşılama kapasitesini yeterince ifade etmemektedir.

- Kullanılan risk ölçütü doyurucu değildir. Varlıkların riski değerlendirilirken kredi riskindeki farklılıklar yeterince göz önüne alınmamıştır. Bunun sonucu olarak bankalar risk temelli sermaye oranlarını tutturabilmek için mali araç değişikliği yaparak “arbitraj” yoluna gidebilmişlerdir.

Bu anlaşma ile getirilen hükümler zaman içerisinde yukarıda sunulan eksiklikler göz önüne alınarak değiştirilerek güncellenmiştir. Güncelleme kapsamındaki çalışmalar 1995-96 yıllarında gerçekleştirilmiştir. İlk güncelleme ile anlaşmaya getirilen yenilik risk tanımlamalarında yaşanmıştır. Basel Anlaşmasının güncellenmemiş halinde türev araç işlemlerine ilişkin riskler; menkul kıymetlerden kaynaklı riskler ve döviz kuru riskleridir. Ancak ilk güncellemede bunlara ürün riski adı verilen yeni bir risk de ilave edilmiştir. Bu anlaşmayla getirilen hesaplama modeline göre, istatistiksel olarak belirli bir güven aralığında oluşturulan portföylerin risk durumları göz önüne alınarak muhtemel zarar miktarlarının tahmin edilebilmesidir (Aydın, 2002).

Basel Anlaşmasında 1995 yılında getirilen ilk düzeltme sonrası 1996’da ikinci güncelleme yapılmıştır. Bu güncellemede temel olarak; açık döviz pozisyonları, iştirakler ve opsiyonlardan kaynaklı risklerin hesaplama dahil edilmesi söz konusudur. Basel Anlaşmasının 1988 yılında imzalanan değişikliğe uğramamış haliyle bu değişiklikler sonrası durumda büyük değişiklikler bulunmamaktadır. Yaşanan temel değişim, risklerin tanımlanması ve yeni risklerin hesaplamada göz önünde bulundurulması türev araçlara ilişkin değerlendirmelerin yapılmasıdır (Aydın, 2002).

1988 tarihli Basel Anlaşması üzerine yapılan değişiklikler neticesinde anlaşmanın yeniden ele alınması ihtiyacı doğmuştur. 2007 yılından itibaren geçerli olmak üzere Basel II ve Basel III anlaşmaları yapılmıştır.

3.9.2.2. Ülkelerin Türev Araçlar Konusundaki Düzenleyici Kuruluşları

Daha önce ifade edildiği üzere Basel Anlaşmaları türev araçlara ve bunlarla ilgili işlemlere yönelik temel uluslararası kaynaktır. Pek çok ülke Basel Anlaşmasının hükümlerini kabul etmiş olup türev piyasalarına ilişkin işlemleri bu doğrultuda yürüteceğini ifade etmiştir. Ancak ülkeler Basel Anlaşmasını temel alsalar da hepsinin kendi iç uygulamaları ayrıntılarda da olsa farklılıklar göstermektedir. Nitekim aşağıda Basel Anlaşmalarını temel alan ülkelerden bazılarının, türev piyasalarda düzenleme yetkisine sahip olan kuruluşları sunulmuştur (WEB_12, 2017):

- ABD: Federal Mevduat Sigortası Kurumu (Federal Deposit Insurance Corporation- FDIC), Para Denetleme Kurumu (Office of the Comptroller of the Currency – OCC), Merkez Bankası (Federal Reserve System-FRS)
- İngiltere: İngiltere Merkez Bankası (Bank of England)
- Almanya: Finans Hizmetleri Denetimi Kurumu (Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht - BaFin)
- Avusturalya: Avustralya İktisadi Düzenlemeler Otoritesi (Australian Prudential Regulation Authority - APRA)
- Kanada: Finansal Kurumlar Denetleme Kurumu (Office of the Superintendent of Financial Institutions - OSFI)

Yukarıda sunulan kuruluşların farklılık göstermeleri ülkelere has özelliklerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde konuyla ilgili üç farklı kuruluşun yetkili olması ABD'ye özgü iç dinamiklerden kaynaklı bir durumdur.

3.10. TÜREV ARAÇLARIN DENETİMİNDE BAĞIMSIZ DENETÇİNİN YAPMASI GEREKENLER

Türev araçları, kullanımları, muhasebeleştirilmesi, sözleşmeleri, vergisel uygulamaları gibi birçok nedenden kompleks bir finansal araçtır. Bağımsız denetçinin tüm bu süreci etkin bir şekilde inceleyerek yeterli ve uygun denetim kanıtları elde etmesi gerekir. Bunun içinde aşağıda belirtilen konulara bağımsız denetçi dikkat etmelidir:

- Denetçi, türev sözleşmelerini incelerken sözleşmelerin hukuki yapısını ve mali tablolara etkilerini dikkate almalıdır.
- Denetçi, türev araçların hangi piyasada işlem gördüğünü bilmeli ve bu doğrultuda sözleşmede belirtilen türev aracın piyasası ile aynı olduğunu tespit etmelidir.
- Denetçi, türev araçların işlem yapıldığı piyasaya göre vergi uygulamaları arasındaki farka dikkat etmelidir.
- Denetçi, müşterilerin yapacağı işlemlere ilişkin bir limit uygulaması söz konusu olacaksa bu durumun sözleşmelerde belirtilmiş olmasına muhakkak dikkat etmelidir.
- Denetçi, teminat olarak kabul edilebilecek menkul kıymetler ve bunların temini, tahsili ve tamamlanma süresi ile takas yükümlülüklerinin yerine getirilmesine ilişkin

belirlenmiş olan esasların neler olduğunu tespitini yapmalı, teminat olarak kullanılan menkul kıymetlerin muhasebe kayıtlarında uygun hesaplarda gösterilip gösterilmediğini de incelemelidir.

- Denetçi, türev araçların feshi halinde aracı kurumdan müşteriye misli ile iade edileceğini bilip, böyle bir durumun olması durumunda bu yasal sürecinin finansal tablolara nasıl aktarıldığını incelemeli.

- Denetçi, türev araçların sözleşmelerinde belirtilen müşterilere düzenli bilgi aktarımında kullanılan hesap ekstresi gibi belgeler ile finansal tablolarda ki kayıtları karşılaştırabilir.

- Denetçi, türev araçların muhasebeleştirilmesinde hangi muhasebe ve finansal raporlama standartlarına göre yapıldığını bilmesi gerekir.

- Denetçi, finansal tablolara aktarılacak olan türev araçlarının hangi amaçla (riskten korunma, spekülasyon, arbitraj) kullanıldığını tespitini yapmalı ve sonrasında muhasebeleştirmelerinin, standartlarda belirtilen ölçütlere göre yapılıp yapılmadığını denetlemeli.

- Denetçi, riskten korunma amaçlı türev araç kullanılacaksa koşulların neler olduğunu ve tüm bu koşulları karşılayıp karşılamadığını tespitini yapmalı.

- Opsiyon sözleşmelerinin finansal riskten korunma amaçlı kullanılmadığını denetçi bilmeli ve muhasebe uygulamalarında ki işlemleri buna dikkat ederek kontrol etmeli.

- Denetçi, alım satım amaçlı kullanılan türev araçların finansal riskten korunma konusu kalem olamayacağını bilmeli ve bunların gerçeğe uygun değerindeki farkın kar zararda muhasebeleştirmesi konusunda bilgi sahibi olmalı.

- Denetçi, Türev araçların muhasebeleştirilmesinde muhasebenin temel kavramlarına uygun olarak finansal tablolara aktarıldığına dikkat etmelidir.

- Denetçi, Bilanço dışı işlemlerde/Nazım hesaplarda türev araçların payını tespit edip, bunların kar zarar hesaplarına nasıl aktarıldığına dikkat etmelidir. Ayrıca nazım hesaplarda ki işlemler için yeni raporlar isteyebilir.

- Denetçi, türev araçlarla yapılan işlemlerde kar veya zararın kullanım amacına göre gelir tablosuna mı yoksa özkaynaklarda mı takip edileceğine dikkat etmeli.

- Denetçi, türev araçların kullanımında herhangi bir manipülatif işlem olup olmadığına dikkat etmeli.

- Denetçi, türev araçlarının sermaye piyasası aracı olarak işlem gördüğünü ve bu işlemlerinden elde edilen gelirlerin menkul sermaye iradı olarak kabul edildiğini bilmeli.
- Denetçi, tasarruf sahiplerinin elde ettiği faiz gelirini kur farkından korunmak amaçlı yapılan türev işlemi olarak gösterilip vergi kaçakçılığı yapılması durumunda gerekli dikkati ve özeni göstermelidir.
- Denetçi, Türkiye'de işyeri ve daimi temsilcisi olmayan dar mükellef kurumlar ile Türkiye'de dar mükellef olan kurumlar tarafından elde edilen gelirler için yapılması gereken kesintiler arasında fark olduğuna dikkat etmelidir.
- Denetçi, nakit akış tablolarında türev araçlarının (alim satım olanlar hariç) yatırım faaliyetlerinde sınıflandırıldığına dikkat etmelidir.
- Denetçi, vergi kanunları uyarınca türev araçlarında vergiyi doğuran olay sözleşmenin düzenlendiği tarihte değil, sözleşmede belirtilen vadede mal tesliminin ya da hizmet ifasının olup olmadığına bakmalıdır.
- Denetçi, tüm türev araçlarının sözleşmelerinin damga vergisine tabi olduğunu bilmelidir. Bankaların taraf olduğu veya olmadığı sözleşmelerde uygulanacak olan damga vergisi oranındaki farklılıklara dikkat etmelidir.
- Denetçi, belirli bir limitin üzerindeki türev araçlarıyla yapılan işlemlerin raporlanmasının gerektiğini bilmeli.
- Bağımsız Denetim Standardı 620'de "Yeterli ve uygun denetim kanıtı elde etmek için muhasebe veya denetim dışındaki bir alanda uzmanlığın gerekli olması durumunda, uzman tarafından yapılacak bir çalışmanın kullanılıp kullanılmayacağına denetçi tarafından karar verilir ." Denetçi, türev araçların hukuki yapısı ve sözleşmede bulunması gereken asgari unsurların varlığını denetlemek için uzmandan yardım alması gerekebilir

4. BÖLÜM TÜREV ARAÇLARIN KULLANIMINA İLİŞKİN ÖRNEK MUHASEBE UYGULAMALARI VE BAĞIMSIZ DENETİM AÇISINDAN ÖNEMİ

Her geçen gün firmaların mali yapılarının doğru analiz edilerek buna uygun yönetim stratejilerinin belirlenmesi önem kazanmaktadır. Bu husus günümüzde başarılı bir işletme yönetiminin temel gerekleri arasında yer almaktadır. Burada öne çıkan en önemli faktör ise şirket muhasebesinin gerektiği şekilde işletilmesi ve buradan elde edilen sonuçların doğru analiz edilmesidir. Muhasebe kavramı, işletmelerin tüm varlık ve yükümlülüklerinin usulüne uygun olarak kaydedilmesi, gruplandırılması ve bu verilerin şirketin finansal raporları aracılığıyla analiz edilip, yorumlanmasını içermektedir (Önce, 1995). Firmaların alacakları kararlardaki en önemli dayanakları firmanın finansal raporlarıdır. Bu sebeple finansal raporların içerdiği bilgilerin güvenilir, kolay anlaşılabilir, şirket ihtiyaçlarına uygun hazırlanmış, karşılaştırılabilir vb. özelliklere sahip olması bir gerekliliktir.

Finansal tablo kullanıcılarının güvenilir ve doğru bilgiye ulaşmaları için mali tabloların denetimi önemlidir. Denetlenmiş olan mali tablolar güven ortamının oluşmasına katkıda bulunarak piyasanın etkili ve verimli çalışmasını sağlar. Bu ortamın oluşabilmesi için en temel nokta mali tablolara aktarılan muhasebe bilgi ve belgelerin doğru, hata ve hileden uzak, muhasebe standartlarına uygun olması gerekir.

Türev araçlarla yapılan işlemler de farklı şekillerde olsa da firmaların finansal tablolarında gösterilmektedir. Dolayısıyla türev işlemlere ilişkin kontrol ve denetimlerin temel dayanaklarından birisi de firmaların finansal tablolarıdır. Herhangi bir firmanın finansal tablolarına güvenebilmek için, firmaya dair tüm mali işlemlerin bu tablolarda gösterildiğinden emin olunması gerekmektedir. Bu kapsamda türev araçlarla yapılan işlemlerin muhasebeleştirilmeleri konusu bu işlemlerin usulüne uygun olarak kontrol edilmelerini de etkilemektedir.

Türev araçlarının kullanımı da dahil olmak üzere finansal araçlarla yapılan işlem sayısının sürekli artış göstermesi, bu araçlarla yapılan finansal işlemlerin mali tablolarda nasıl gösterileceği konusunun önem kazanmasına neden olmuştur.

4.1.TÜREV ARAÇLARLA İLGİLİ MUHASEBE STANDARTLARI

Türev araçlarla ilgili yapılan işlemlerin artışı ve işletmelerin türev araçlarını yaygın olarak kullanılması, bunların muhasebeleştirilmesi konusunu da gündeme getirmiştir. Türev finansal araçların muhasebeleştirilmesi ve bunlara ait risklerin finansal tablolarda doğru bir şekilde gösterilmesi ve kamuya açıklanması hususları, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGG) tarafından hazırlanan, Türkiye Muhasebe Standartları/Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS) adı verilerek kullanıma sunulmuştur. Bunlar:

- TMS 39 “Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme”
- TMS 32 “Finansal Araçlar: Sunum”
- TFRS 7 “Finansal Araçlar: Açıklamalar”
- TFRS 9 “Finansal Araçlar”

TMS 39’da, türev araçlar, finansal aracın değerinin belirli bir faiz haddi, menkul kıymet veya mal fiyatı, döviz kuru, fiyat veya oran endeksleri, kredi derecelendirmesi veya endeksi veya benzeri değişkenlerde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak değişmesi olarak ifade edilmiştir. Temel muhasebe standartlarından olan “kayıt altına alma” konusu türev araçlar için yapılan sözleşmede yer alan tüm hak ve yükümlülüklerin mali tablolarda gösterilmesini içermektedir. Türev ürünlerin muhasebe kayıtları yapılırken, işleme esas türev ürünün kontratta geçen piyasadaki cari değeri, iz değeri, beklenen değeri veya iskontolu değerlerini kullanmak mümkündür. Ancak uluslararası muhasebe standartları gereği olarak türev ürünlerin değerlemelerinde sözleşme değerlerinin baz alınması esastır (Örten vd., 2006). Bu standardda finansal varlıkların sınıflandırılması, ölçümü ve muhasebeleştirilmesine yönelik hükümler yer almaktadır. Finansal riskten korunma muhasebesinde, finansal riskten korunma aracı ile finansal riskten korunma konusu kalemin gerçeğe uygun değerlerinde meydana gelen değişikliklerin kâr veya zarardaki etkileri muhasebeleştirilir.

TMS 32’de hangi araçların türev ürün kapsamında muhasebeleştirilmesi gerektiği belirlenmişken, türev ürünlere ait kayıt ve değerlendirme işlemleri TMS 39’da ele alınmıştır. Genel itibarıyla türev ürünler sözleşmenin taraflarından biri için finansal bir kazanç elde etme şeklinde iken, sözleşmenin diğer tarafı için finansal olarak borç sonlandırma ya da finansal varlık verilmesi anlamına gelmektedir.

TFRS 7’de Standardın amacı, finansal araçlarla ilgili kamuoyuna yapılması gereken açıklamalar hakkında ilkeleri sıralamaktadır. TFRS 7’de, finansal araçlar ve riskten korunma muhasebesi kapsamında türev ürünler ile ilgili kamuoyuna yapılması gereken bilgilendirmeler, finansal riskten korunma işlemi ile finansal riskten korunma araçlarının niteliği ve raporlama anındaki gerçeğe uygun değerlerin ne olduğunun açıkça belirtilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.

TFRS 9’da; finansal araçların sınıflandırılmasını, tutarının belirlenmesini, ilk muhasebe kayıtlarına alınış değerlerinin hesaplanmasını, gelecekteki nakit akışlarına etkisini, belirsizlikler varsa bunlara ilişkin değerlendirmeleri ve finansal araçlara ilişkin ihtiyaca uygun, faydalı bilgiyi sunacak esaslar belirlenmiştir.

Türev ürünlerin muhasebesi bir başka deyişle finansal riskten korunma muhasebesidir. Finansal riskten korunma muhasebesi olarak adlandırılan muhasebeleştirme işleminde firmaların oldukça sıkı prosedürlere uyması gerekmektedir. Bu konudaki ilk adım, finansal riskten korunma tanımıyla uyumlu olmaktır. Bir finansal aracın finansal riskten korunma aracı sayılabilmesi için aşağıda sıralanan ölçütlerin tümüne sahip olması gerekmektedir (TFRS, 9):

- Finansal riskten korunma işleminin başlangıcında işletmenin finansal riskten korunma işleminde bulunmasına neden olan risk yönetimi hedef ve stratejisinin tanımlanması ve belgeye dayandırılması.
- Finansal riskten korunma aracının türev ürün olması veya sadece yabancı para riskine yönelik finansal riskten korunma aracı olan türev olmayan finansal varlık veya finansal borç olması.
- Finansal riskten korunma işleminin, finansal riskten korunma konusu kalemlerle ilişkilendirilen gerçeğe uygun değerdeki ve nakit akışlarındaki değişiklikleri dengelemede etkin olması,
- Finansal riskten korunma muhasebesi açısından sadece işletme dışındaki bir tarafı içeren finansal araçlar olması.

- Finansal riskten korunma ilişkisinin belirli istisnalar dışında finansal riskten korunma aracının bileşenlerinin bütününe tanımlanması.

- Tüm finansal riskten korunma aracının miktar olarak bir bölümüne veya tamamına tanımlanması ve finansal riskten korunma aracının geçerli olduğu sürenin tamamına tanımlanması.

- Tek bir finansal riskten korunma aracının birden fazla risk türünden korunma amaçlı olarak gösterilebilir.

Çalışma kapsamında değindiğimiz türev ürünlerden opsiyonlar haricindeki türev araç çeşitlerinin finansal riskten korunma aracı olarak tanımlanması mümkündür. Opsiyonlar, sahip oldukları kayıp potansiyelinin finansal riskten korunmaya konu kalemin değerindeki muhtemel kazançtan daha fazla olabileceği için finansal riskten korunma aracı olarak değerlendirilemez. Satın alınan bir aracın kazanç potansiyelinin muhtemel kaybına en az eşit olması durumunda finansal riskten korunmadan bahsedilebilmektedir.

Finansal riskten korunma aracı olabilme ölçütleri arasında yer alan bir diğer husus finansal riskten korunmaya yönelik yapılan tanımlamadır. Finansal riskten korunma konusu olan kalem, firmayı gelecekteki nakit akışlarında değişiklik olması riskiyle karşı karşıya bırakan bir varlık olarak ifade edilmektedir. Literatürde finansal riskten korunmaya konu olan varlıklara dair özellikler aşağıda sunulmuştur (TFRS, 9):

- Vadeye kadar elde tutulacak olarak sınıflandırılan finansal araçlar faiz riski açısından finansal riskten korunma konusu kalem olmazken, döviz kuru ve kredi riskleri açısından finansal riskten korunma konusu kalem olabilir.

- Finansal riskten korunma konusu kalem bir finansal araç ise, bu finansal aracın içerdiği farklı risk unsurlarından herhangi biri veya tamamı finansal riskten korunma konusu olabilir. Mesela faiz içeren bir varlık sahibini faiz riski, kredi riski veya fiyat riskine maruz bırakabilir. Bu risklerden herhangi biri, riskin belirlenebilir ve ayrı olarak ölçülebilir olması durumunda ayrı olarak finansal riskten korunma konusu edilebilir.

- Finansal riskten korunma konusu kalem finansal olmayan bir varlık veya borç olması durumunda içerdiği tüm riskler için toplu olarak finansal riskten korunma konusu edilebilir. Bunun tek istisnası kur farkı riskidir.

- Türev ürünler alım-satım amaçlı olarak sınıflandıkları ve gerçeğe uygun değer farkları Kar-Zararda muhasebeleştirildiğinden finansal riskten korunma konusu kalem olamazlar.

Standartta 3 adet finansal riskten korunma işlemi tanımlanmıştır. Bunlar:

- Gerçeğe uygun değer riskinden korunma
- Nakit akışı riskinden korunma
- Net yatırım riskinden korunmadır.

4.2.TÜREV ARAÇLARLA İLGİLİ DEĞERLEME ESASLARI

Türev ürünlerin muhasebesi ile ilgili olarak bir diğer önemli kavram ise “gerçeğe uygun değer” kavramıdır. Gerçeğe uygun değer yaklaşımı modern muhasebe ile birlikte gelişen bir kavramdır. Geleneksel muhasebe yaklaşımında değerlendirme yöntemi olarak maliyet yaklaşımı esas alınmaktaydı. Ancak ekonomik anlamda tüm dünyada yaşanan değişimler neticesinde değerlendirme yöntemi olarak maliyetlerin kullanımına son verilmiştir. Bu uygulama yerine gerçeğe uygun değer tespiti konusunda arayışlar başlamıştır. Günümüzde de (Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları (IAS ve IFRS) baz alındığında) geçerli olan uygulama gerçeğe uygun değer tespiti uygulamasıdır (Tokay vd., 2009).

Gerçeğe uygun değer kavramı ise, taraflar arasında pazarlık durumunun söz konusu olduğu ortamlarda bir varlığın el değiştirmesi sırasında gerekli olan tutar olarak tanımlanmaktadır (TMS 39). Gerçeğe uygun değer kavramının muhasebe standartları literatürüne girişi Amerika Birleşik Devletlerindeki “Saving-Loans Krizi” ile olmuştur (Tokay vd., 2009). Bu kriz sırasında geçerli olan muhasebe sistemine göre tarihi değerlendirme yöntemleri kullanılmasından kaynaklı banka bilançolarında ciddi bozulmalar görülmüş olup bu sebeple yeni değerlendirme yöntemleri için arayışlar başlamıştır. Bunun üzerine Finansal Muhasebe Standartları Kurulu tarafından gerçeğe uygun değer kavramı ortaya atılmıştır. Bu yeni kavrama göre, bilançoların hazırlanmasında varlıkların piyasa fiyatlarının esas alındığı piyasa fiyat muhasebesi uygulanmaktadır.

Bu çalışmalar sonucunda, muhasebenin bugün için geldiği noktada, tarihi maliyet ve geçmiş olaylar yerine, gelecekteki olaylar ve gerçeğe uygun değer üzerinde bir

odaklanma gözlenmektedir. TMS 39 standardında da gerçeğe uygun değer yaklaşımının benimsendiği görülmektedir (Tokay vd., 2009).

Türev araçların, gerçeğe uygun değer farkı kar veya zarara yansıtılan finansal varlık ve finansal borçlar arasında sayılmıştır. Türev araçların değerlendirilmesi kullanım amacına göre belirlenir. Şöyle ki:

- Kısa süreli kar elde etmek üzere girilen türev sözleşmeler, alım satım amaçlı finansal varlık olarak kabul edilir. Alım satım amaçlı türev ürünler gerçeğe uygun değer üzerinden değerlemeye tabi tutulur ve gerçeğe uygun değer farkı kar veya zarara yansıtılır (Sabuncu, 2016).

- Riskten korunma amaçlı türev sözleşmeler ise ilk edinimden sonraki değerlemelerde etkinlik testine tabi tutulur. Etkinlik testinde, türev sözleşme dolayısıyla etkin korunma sağlanıp sağlanmadığına bakılır. Etkin korunma sağlanmakta ise özkaynaklarda, sağlanamazsa gelir tablosunda raporlanır (Sabuncu, 2016).

Aşağıdaki tablo 4.1.'de değerlemelerin mali tabloları nasıl etkilediği gösterilmiştir. Tablo 4.1. Türev Ürün Sözleşmelerinin Değerleme Ölçüleri ve Değerleme Sonucu Oluşan Kazanç veya Kaybın Muhasebeleştirilmesi

Türev Ürün Sözleşmesine Taraf Olma Amacı	Değerleme Ölçüsü	Değerleme Kazanç veya Kaybı
<i>I- Riskten Korunma Amaçlı</i>		
A- Gerçeğe Uygun Değer Değişikliği Riskine Karşı Korunma	Gerçeğe Uygun Değer	Dönem Gelir Tablosuna aktarılır
B- Nakit Akışlarındaki Değişikliklerin Riskine Karşı Korunma	Gerçeğe Uygun Değer	Etkin Olan Kısım: Ertelenir ve Bilançoda Özkaynaklarda takip edilir. Etkin Olmayan Kısım: Dönemin Gelir Tablosuna aktarılır.
C- Yurtdışındaki Net Yatırımın Kur Riskinden Korunma	Gerçeğe Uygun Değer	Etkin Olan Kısım: Ertelenir ve Bilançoda Özkaynaklarda takip edilir. Etkin Olmayan Kısım: Dönemin Gelir Tablosuna aktarılır.
<i>II- Alım-Satım Amaçlı (Spekülatif)</i>	Gerçeğe Uygun Değer	Dönem Gelir Tablosuna aktarılır

Kaynak: Sabuncu, B., (2016), s. 81

4.3.TÜREV ARAÇLARLA İLGİLİ MUAHASEBE KAVRAMLARI

Türev araçların muhasebesinde, finansal tabloların denetimi belirlenmiş olan standartlara uygun olabilmesi için bu araçların muhasebenin temel kavramlarıyla olan ilişkileri bilinmeli ve bunlara uygun hareket edilmeside önemli bir konudur. Türev ürünlerin muhasebeleştirilmesi konusunda muhasebenin temel kavramlarıyla ilgili literatürde öne çıkan kavramlar:

- İşletmenin Sürekliliği Kavramı
- Dönemsellik Kavramı
- Tutarlılık Kavramı
- Tam Açıklama Kavramı
- İhtiyatlılık Kavramı
- Özün Önceliği kavramıdır.

İşletmenin sürekliliğinden kasıt, işletmenin faaliyetlerinin bir süre sınırı olmadan sonsuza kadar devam edeceği varsayımıyla firmanın finansal göstergelerinin izlenmesidir (Olca, 2001).

Dönemsellik kavramına göre, işletmenin sonsuza kadar süreceği varsayılan ömrünün belirli dönemlere ayrılarak her dönemin kendi içinde finansal olarak değerlendirilmesidir. Belirli zaman dilimlerine ayrılan dönemler içerisinde gerçekleşen her türlü gelir, gider kalemlerinin bahse konu dönem içerisinde değerlendirilmesi bu kavramın gereğidir.

Tutarlılık kavramı, belirlenen muhasebe politikalarının dönemler değişse de değişmeden uygulanmasıdır. Uygulanan muhasebe politikalarındaki tutarlılığının devam etmesi, dönemler arası finansal karşılaştırmaların yapılmasına imkan vermektedir. Tutarlılık kavramıyla, benzer işlemlere ait kayıt düzenlerinin aynı olması sağlandığından bu işlemlerin değerlendirme ölçütlerinin standartlaştırılması sağlanabilmektedir. Farklı türev araçlarla yapılan işlemlere farklı ve tutarlı muhasebe politikaları uygulanması bir gerekliliktir (Olca, 2001).

Tam açıklama kavramı, yayınlanan bir finansal tablonun bundan yararlanma amacındaki herkese net, anlaşılır, doğru ve güvenilir bilgiler vermesi durumudur.

Finansal tablolara dahil edilmiş olan tüm bilgilerin başka bir bilgiye gerek kalmadan eksiksiz olarak açıklanması tam açıklama kavramının gereğidir (Parlakkaya, 2005).

İhtiyatlılık kavramı ise adı üzerinde tüm muhasebe işlemlerinde temkinli olmak ve risklerin bulunduğu bilinciyle hareket etmektir. İhtiyatlılık kavramının bir gereği olarak firmalar, muhtemel zararlarını sübvansede edebilmek için karşılık ayırmaktadırlar. Türev araçların kullanımı ile ilgili olarak kar ve zararların sonuç hesaplarına dahil edilmesi uygulaması da ihtiyatlılık kavramının bir gereğidir (Önce, 1995).

Özün önceliği kavramı, türev işlemler muhasebeleştirilirken şekilden çok özlerin dikkate alınmasıdır. Yapılacak işlemlerde şekil ve öz birbiriyle çatıştığında öze öncelik verilmesi gerektiği bu kavramla ifade edilmektedir (Parlakkaya, 2005).

4.4.TÜREV ARAÇLARIN TEMEL MUHASEBE SORUNLARI

Türev araçların muhasebeleştirilmesinde yaşanan temel sorunlar; yapılan işlemlerin muhasebe kayıtlarına aktarılması, değerlemeleri, raporlanması ve bunların dışında türev araçların bilanço dışı işlemler olarak değerlendirilmesi ve son olarak nakit akım raporlarında hangi faaliyetlerde gösterilmesi gerektiği olarak özetlenebilir.

4.4.1.Türev Araçların Muhasebe Kayıtlarına Aktarılması

Türev araçlarla yapılan işlemlerin muhasebeleştirilmesi konusunda yaşanan en temel sorun, bu işlemlerin muhasebe kayıtlarının nasıl tutulması gerektiği ile ilgilidir. Türev araçların varlıklar ya da yükümlülükler olarak finansal tablolara dahil edilmesi, kaydın yapılması gereken zaman vb. pek çok soruya türev araçların muhasebeleştirilmesi konusunda cevap aranmaktadır. Bu muhasebeleştirme işlemi ile ilgili olarak günümüzde kabul gören birtakım ilkeler bulunmaktadır. Türev işlemi gerçekleştiren firmaların niteliği, türev aracın kullanım sözleşmesinin ne amaçla hazırlandığı (riskten korunma, spekülasyon vb.) gibi durumlara göre türev araçların muhasebeleştirilme işlemleri ve zamanı değişmektedir (Selvi, 2000).

Türev araçların bilançolara kaydedilmesi konusunda bir diğer önemli durum, riskten korunma amacıyla kullanılan araçların finansal tablolarda aktif ve pasif taraflardan hangisine kaydedileceğidir. Bu durumu zorlaştıran en temel faktör, bahse konu finansal

araçların bir başka finansal araçtan türetilmiş olmalarıdır. Geleneksel muhasebeye konu temel finansal araçların her birinin bilançonun ilgili yerlerinde (aktif, pasif vb.) kullanımı bilinmektedir. Ancak türev ürünler bu temel finansal araçlara göre nispeten yeni oluşturulmuş olup, sahip olduğu özellikler nedeniyle de muhasebeleştirilme konuları temel finansal araçlardan daha komplekstir. Türev araçlarda, el değiştirme yapılmadan riskin taraflar arasında değiştirilmesi söz konusudur. Türev araçlar ilişkili oldukları temel finansal araçlarla benzer özellikler sergilemek zorunda değildir. Bu sebeple türev araçlar muhasebeleştirilirken bu araçların ilgili oldukları temel finansal araçların muhasebeleştirilmeleri ile aynı şekilde yapılması konusu karşılaşılan bir başka sorundur (Olca, 2001).

4.4.2. Türev Araçların Değerlemesi

Türev araçların kullanımına ilişkin hazırlanan sözleşmelerin değerlemelerinin yapılma şekli türev araçların kullanımı konusunda karşılaşılan bir başka sorundur. Taraflar arasında sözleşmenin yapıldığı tarihte muhasebe kayıtlarına geçirilecek olan değer ve vade sonuna gelinip finansal raporların düzenlenmeye başlanacağı tarihlerdeki değerlerin belirlenmesi sorun teşkil etmektedir (Selvi, 2000).

Firmalar, türev araç sözleşmelerine katılarak piyasa değerlerine olumlu katkı yapma amacındadırlar. Ancak bahse konu sözleşmeler belirli bir vade boyunca geçerli olduklarından firmaların piyasa değerlerindeki değişikliklerin muhasebe kayıtlarına ne zaman ve ne şekilde aktarılması gerektiği öne çıkan sorunlardandır. Çeşitli değerlendirme yöntemlerinden hangisinin kullanılacağı konusunda; türev araçların çeşidi, güncel piyasa fiyatlarının olup olmaması, türev aracın kullanılma amacı vb. durumlar etkilidir. Ancak günümüzde bu konudaki genel olarak kabul görmüş olan uygulama; riskten korunma amacıyla yapılmış olan türev sözleşmelerdeki kar ya da zararın vade sonuna kadar kayıtlara geçirilmemesidir. Buna karşın kar elde etme ya da spekülasyon amacıyla yapılan türev sözleşmelerde elde edilen kar ve zararların ait olduğu dönemin muhasebe kayıtlarına yansıtılması yapılmaktadır (Bozkurt, 2006).

4.4.3. Türev Araçların Raporlanması

Türev ürünlerin finansal raporlara aktarılması konusu ise başka bir sorundur. Türev ürünlere ilişkin sözleşmelerin vadesi boyunca finansal tablolara ne ölçüde yansıtılacağı, türev ürünlerin özelliklerinden hangilerinin belirtileceği vb. konular da cevabı aranan sorulardandır. Bu soruların cevapları da türev ürünlerin çeşitlerine göre değişmektedir. Türev araçlardan bazılarının muhasebe kayıtları ve finansal tablolarda gösterimi daha kolaydır. Ancak sözleşmenin vadesi boyunca büyük belirsizlik taşıyan türev araç çeşitleri (opsiyonlar, faiz swapları vb.) finansal tabloların dipnotlar bölümünde gösterilebilmektedir. Sonuç olarak, finansal tablolara ait dipnotlarda türev araçlara ilişkin açıklamalar yapılması mümkündür. Ancak bu açıklamaların tüm tarafları yeterli ölçüde bilgilendirecek kadar net olması gerekmektedir (Selvi, 2000).

4.4.4. Bilanço Dışı İşlemler

Bilanço dışı işlemler genelde ikiye ayrılır:

- 1) Borç araçları (kredi taahhütleri ve kredi teminat mektupları)
- 2) Türev ürünler (Risk yönetimi ile ilgili olanlar)

Genel olarak bilanço dışı işlemlerle ilgili konsolide edilmiş verilere ulaşmak, bilanço kalemlerinin konsolide verilerine ulaşmak kadar kolay olmamaktadır. Finansal türev işlemlerin bilanço ve gelir tablosu dışı işlemler olması da piyasada işlem yapanların gerçek pozisyonlarının finansal tablolarda net olarak görülmesine engel olmaktadır (Sayılğan, 1998). Son yirmi yıl içinde finansal piyasalarda meydana gelen krizler ve iflaslar, dikkatleri her geçen gün biraz daha büyüyen bilanço dışı işlemlere yöneltmiştir (Aydın, 2000). Bu durumda bu işlemlerin zamanla ayrı tablolar halinde sunulması gerektiğini göstermektedir. Bilanço dışı işlemler vergiden kaçınma amaçlıda kullanılmaktadır, bu durumların önlenmesi amacıyla kapsamlı iç kontrol ve denetim yöntemleri var olmalıdır.

4.4.5. Nakit Akış İşlemleri

TMS 7 Nakit Akış Tabloları Standardına göre; alım satım amacıyla yapılanlar ve finansman faaliyetleriyle ilgili olanlar hariç, vadeli işlem veya forward sözleşmesi,

opsiyon sözleşmeleri ve swap sözleşmelerine ilişkin nakit giriş ve çıkışlar yatırım faaliyeti olarak sınıflandırılır(TMS 7). Tam set finansal tablolarda biri olan Nakit Akış Tablosunda bu türev araçlarının sınıflandırılması finansal tablo denetimi için önemli bir konudur.

Hatalı bir sınıflandırmanın etkisi, yani yatırım değilde başka bir faaliyet başlığı altında türev araçların sınıflandırılması durumunda, nakit akış tablosunun yanlış düzenlendiği ve gelecekte işletmeye gelir ve nakit akış sağlaması öngörülen kaynaklar için yapılan harcamaların tespitinde yanlış yapılmış olacağını gösterir.

4.5.TÜREV ARAÇLARIN MUHASEBE UYGULAMALARI

Mali tabloların bağımsız denetimlerinde başlangıç noktası, mali tablolara aktarılan muhasebe kayıtlarının nasıl yapıldığıdır. Bu kayıtların muhasebe ilke ve standartlarına uygun yapılması gerekmektedir. Bu şekilde yapılan kayıtlar mali tabloların doğruluğunu ve güvenilirliğini artırır. Türev araçların günümüzde kullanımlarının artması muhasebeleştirilmelerindeki önemlerini de arttırmıştır.

Türev araçların muhasebe uygulamaları incelenirken öncelikle tek düzen hesap planında hangi hesaplarda takip edileceği belirlenmelidir. Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), korunma amaçlı türev araçlarını aktiflerde, önemli ise ayrı bir kalemde önemsiz ise diğer dönen/duran varlıklar gösterilmesini belirtmiştir. Yatırım amaçlı olanları ise finansal yatırımlar kalemleri içerisinde gösterilmesini uygun bulmuştur (Sabuncu, 2016).

4.5.1.Forward Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulama

Forward sözleşmeler; döviz, faiz, ticari meta vb. finansal değerlerin sözleşme hükümlerinde belirtilen tarihte ve fiyattan satılması/satın alınması işlemini düzenleyen kontratlardır. Forward sözleşmelerde, sözleşmede bahsi geçen varlığa dair tüm özellikler, teslim/ödeme tarih ve yeri, miktar, fiyat vb. tüm hususlar sözleşme taraflarınca serbest bir şekilde belirlenmektedir.

Bahse konu sözleşmelerin muhasebeleştirilme işlemleri, sözleşmenin yapılaş amacına göre farklılık arz etmektedir. Spekülasyon amacıyla gerçekleştirilen forward

işlemlerinde bilançoya kayıt piyasa değeri üzerinden yapılıp, işlemde doğan kar/zararlar ise dönem sonu hesaplara yansıtılmaktadır. Eğer forward sözleşmenin amacı riskten korunmak ise, vade sonuna gelindiğinde sözleşmenin yapıldığı tarih itibarıyla belirlenmiş değerler üzerinden işlem yapılmaktadır. Forward sözleşmelerdeki bu uygulamayla cari fiyat ve sözleşmede belirlenen fiyat arasında oluşan fark iskontoyu belirlemektedir. Forward sözleşmelerden doğan nakit akışı vade sonlarında gerçekleştirilmektedir. Vade sonuna gelindiğinde taraflar, sözleşmede belirlenmiş fiyat ile cari fiyat arasında meydana gelen fark kadar ödeme gerçekleştirirler (Uzun, 2004).

Forward sözleşmelerde taraflar açısından bir yükümlülük söz konusudur. Sözleşmenin imzalandığı tarihte tarafların ikisi de koşullara dair herhangi bir unsurunu yerine getirmemiş durumdadır. Bu sebeple koşulların yerine getirileceği vade sonuna kadar, işletmelerin varlık ve borçlarında herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Bu özelliği sebebiyle forward sözleşmeler, nazım hesaplarda izlenmekte olup, bilanço hesaplarında da gösterilmeleri mümkündür. Ancak bu durumda, sözleşmeye esas varlığın değerinde görülen değişiklikler finansal raporlarda açıklama kısmında belirtilmelidir. Dönem boyunca yaşanan gelişmeler neticesinde vade sonuna gelindiğinde net bir kar/zarar durumu öngörülebiliyorsa bu kar/zarara göre bir karşılık ayrılması gerekmektedir (Selvi, 2000).

Örnek 1:

X üretim işletmesi kumaş üretmektedir, gelecekte pamuk fiyatlarının yükseleceği öngörüsünde bulunarak Y firması ile pamuk alımı için 01.01.2017 tarihinde forward sözleşmesi yapmıştır ayrıca X firması Y firmasına yükümlülüklerin garantisi için garanti maktubu vermiştir. Sözleşmeye göre:

Sözleşme Tutarı	50.000 kg pamuk
Vade	30.09.2017
Sözleşme Fiyatı	1kg = 100 TL

Sözleşme tarihi ile vade tarihi arasındaki pamuk fiyatlarındaki değişim:

	31.03.2017	30.06.2017	30.09.2017
1kg =	110 TL	115 TL	140 TL

50.000kg x 100 TL = 5.000.000 TL

01.01.2017

97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular	5.000.000	
97X.01 Forward Sözleşmeden Borçlular		
97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklılar		5.000.000
97X.01 Forward Sözleşmeden Alacaklılar		
Sözleşme Başlangıç Kayıtları		

Teminat mektubunu nazım hesaplara kaydı

01.01.2017

91X Teminat Mektubundan Borçlar	5.000.000	
91X Teminat Mektubundan Alacaklar		5.000.000
Teminat Mektubunun Kaydı		

31 Mart 2017 tarihinde pamuk fiyatlarındaki 10TL değişimin kaydı

(110TL – 100 TL) x 50.000 = 500.000 TL

31.03.2017

11X Türev Araçlar	500.000	
11X.01 Forward Sözleşme		
64X Türev Araç Sözleşme Karı		500.000
Pamuk Fiyat Değişiminin Kayıtlara Alınması		

30 Haziran 2017 tarihinde pamuk fiyatlarındaki 5TL değişimin kaydı

(115TL – 110 TL) x 50.000 = 250.000 TL

30.06.2017

11X Türev Araçlar	250.000	
11X.01 Forward Sözleşme		
64X Türev Araç Sözleşme Karı		250.000
Pamuk Fiyat Değişiminin Kayıtlara Alınması		

30 Eylül 2017 tarihinde pamuk fiyatlarındaki 25 TL değişimin kaydı
(140TL – 115 TL) x 50.000 = 1.250.000 TL

30.09.2017

11X Türev Araçlar	1.250.000	
11X.01 Forward Sözleşme		
64X Türev Araç Sözleşme Karı		1.250.000
Pamuk Fiyat Değişiminin Kayıtlara Alınması		

Vade tarihinde X firmasının muhasebe kaydı

Forward sözleşme bedeli : 50.000 kg x 100 TL = 5.000.000 TL

Forward piyasa bedeli : 50.000 kg x 140 TL = 7.000.000 TL

Sözleşme karı forward = 2.000.000 TL

30.09.2017

150 İlk Madde Malzeme	7.000.000	
100 Kasa		5.000.000
11X Türev Araç		2.000.000
11X.01 Forward Sözleşme		
Malzeme Alış Kaydı		

30.09.2017

97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklılar 97X.01 Forward Sözleşmeden Alacaklılar	5.000.000	
97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular 97X.01 Forward Sözleşmeden Borçlular		5.000.000
Nazım Hesapların Kapatılması		

30.09.2017

91X Teminat Mektubundan Alacaklar	5.000.000	
91X Teminat Mektubundan Borçlar		5.000.000
Teminat Mektubunu Geri Alma Kaydı		

4.5.2. Futures Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulama

Bu sözleşmeler, standart kalite ve miktardaki varlıkların (mal/emtia, finansal diğer araçlar vb.) alım/satımının taahhüt edildiği sözleşmelerdir. Futures sözleşmelerde, değeri belirlenmiş olan standart bir bedeli, gerçekleştirilecek işlem için daha önceden borsaya yatırmak gerekmektedir. Forward sözleşmelerde olduğu gibi tarafların birbirlerini tanımaları şartı bulunmamaktadır. Futures işlemlerin; organize piyasalarda işlem görmesi, gerçekleştirilen işlemlerin bir nevi garantör rolünü üstlenen takas odasında yapılması gibi özelliklere sahip olması dolayısıyla bu gereklilik bulunmamaktadır. Futures sözleşmelerde yüklenilen sorumlulukların yerine getirilebilmesi amacıyla teminat (marj) uygulaması bulunmaktadır. Teminat kullanılmasıyla taraflar vade sonunu beklemeye gerek duymadan belirli miktar zararı kabul ederek hesap kapatma şansına sahiptir (Uzun, 2004).

Örnek 2:

X firması Y firmasından 200.000USD tutarında iş makinesini 31.03.2017 tarihinde satın almak üzere anlaşmışlardır. X firması döviz riskinden korunmak amaçlı döviz futures sözleşmesi satın almıştır. Sözleşme detayları aşağıdadır:

Sözleşme Tarihi	01.01.2017
Vade Tarihi	31.03.2017
Kur	1 USD = 2,30 TL
Sözleşme Miktarı	200.000 USD
Teminat Mektubu	10.000 USD

Vadeye kadar olan dönemde kur miktarlarındaki değişim aşağıdadır:

	31.01.2017	28.02.2017	31.03.2017
1USD =	2,35 TL	2,50 TL	2,40 TL

Futures sözleşmesinin kaydı

200.000 USD x 2,30 = 460.000 TL

01.01.2017

97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular	460.000	
97X.02 Futures Sözleşmeden Borçlular		
97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar		460.000
97X.02 Futures Sözleşmeden Alacaklar		
Nazım Hesaplara Kaydı		

Teminat mektubu: 10.000 USD x 2,30 TL = 23.000 TL

01.01.2017

91X Teminat Mektubundan Borçlar	23.000	
91X Teminat Mektubundan Alacaklar		23.000
Teminat Mektubunun Kaydı		

Kur değişimi 31 Ocak 2017: 200.000 USD x (2,35 TL-2,30 TL) = 10.000 TL

31.01.2017

11X Türev Araçlar 11X.02 Futures Sözleşme	10.000	
56X Türev Araç Ger. Uygun Değerleme Farkları 56X Futures Sözleşme		10.000
Kur Farkı Kaydı		

Kur değişimi 28 Şubat 2017: 200.000 USD x (2,50 TL-2,35 TL) = 30.000 TL

28.02.2017

11X Türev Araç Gerçeğe Uygun Değerleme Farkları 11X.02 Futures Sözleşme	30.000	
56X Türev Araç Ger. Uygun Değer. Farkı 56X.02 Futures Sözleşme		30.000
Kur Farkı Kaydı		

Kur değişimi 31 Mart 2017: 200.000 USD x (2,40 TL-2,50 TL) = (20.000) TL

31.03.2017

56X Türev Araç Gerç. Uygun Değer. Farkları 56X.02 Futures Sözleşme	20.000	
11X Türev Araç Değer Düşüklüğü Karşılığı		20.000
Kur Farkı Kaydı		

Yukarıdaki kayıta kur değişim etkisinin negatif olmasından dolayı gerçekteşen fark düzenleyici bir hesap olan (-)11X Türev Araç Değer Düşüklüğü Karşılığı hesabında izlenir

Futures sözleşmesinin piyasa fiyatı : 200.000 USD x 2,40TL = 480.000 TL

Futures sözleşme bedeli : 200.000 USD x 2,30TL = 460.000 TL

Kur Farkı : = 20.000 TL

31.03.2017

320 Satıcılar	480.000	
11X Türev Araçlar Değer Düşüklüğü Karşılığı	20.000	
102 Bankalar		460.000
11X Türev Araçlar		40.000
11X Futures Sözleşme		
İş Makinesinin Ödeme Kaydı		

31.03.2017

253 Tesis Makine Cihazlar	480.000	
320 Satıcılar		480.000
İş Makinesi Satın Alma Kaydı		

31.03.2017

97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar	460.000	
97X.02 Futures Sözleşmeden Alacaklar		
97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular		460.000
97X.02 Futures Sözleşmeden Borçlular		
Nazım Hesapların Kapatılması		

31.03.2017

91X Teminat Mektubundan Alacaklar	23.000	
91X Teminat Mektubundan Borçlar		23.000
Teminat Mektubunun Geri Alınması		

31.03.2017

56X Türev Araç Gerçeğe Uygun Değerleme Farkları 56X.02 Futures Sözleşme	20.000	
253 Tesis Makine Cihaz		20.000
Değerleme Farkının Kapatılması		

Yukarıdaki örnek uygulamada değerleme farkları özkaynakta takip edilerek makinenin yani sabit kıymetin maliyetinden düşülerek hesap kapatılmıştır.

Değerleme farkı hesabını bir diğer kapatma yöntemi de birikmiş amortismanlardan düşmektir. Aşağıdaki uygulamada ise bu yöntem izlenmiştir.

Amortisman oranını %20 olduğunu varsayarsak

Değerleme farkının kapatılması:

Makine Amortisman Tutarı : $480.000 \times \%20 \times 9/12 = 72.000$ TL

Değerleme Farkı : = (20.000) TL

Dönem Amortisman Gideri : = 52.000

31.12.2017

730 Genel Yönetim Giderleri	52.000	
56X Türev Araç Gerçeğe Uygun Değerleme Farkları 56X.02 Futures Sözleşme	20.000	
257 Birikmiş Amortismanlar		72.000
Değerleme Farkının Kapatılması		

4.5.3.Opsiyon Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulama

Bu sözleşmeler taraflara, bir varlığın belirli bir tarihte ya da daha önce, belirlenmiş bir fiyattan satılma/satın alınma hakkı tanıyan sözleşmelerdir. Taraflardan birisi sözleşmeden doğan haklarını kullanma durumunda iken, diğer taraf sözleşmeyle üzerine aldığı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır (Uzun, 2004). Bu sözleşmeler, alım

ve satım hakkı tanıyan opsiyonları olmak üzere iki çeşittir. Sözleşmenin yapıldığı tarihte alıcı tarafından satıcıya bir prim ödemesi yapılmaktadır. Opsiyon primi adı verilen bu primin içsel ve zaman değeri olarak iki çeşidi bulunmaktadır. Opsiyona esas olan varlığın güncel fiyatı ve sözleşme fiyatı arasındaki farka içsel değer adı verilmektedir. Zaman değerinden kasıt ise, vade bitene kadar meydana gelebilecek gelişmeler göz önüne alınarak opsiyon primlerinde olabilecek olumlu beklentilerdir. Dolayısıyla zaman değeri vade süresi doğru orantılı olup, vade sonuna gelindikçe zaman değeri azalmaktadır (Selvi, 2000).

Opsiyon sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde dikkat edilmesi gereken nokta, içsel değer ve zaman değerinin birbirinden ayrıştırılması konusudur. Genel olarak opsiyon primine ait zaman değerlerinin hepsi gider olacak şekilde hesap edilirken; içsel değerlerin muhasebeleştirilmesi, opsiyonun piyasa değerindeki gelişmelere göre farklılaşmaktadır. Daha önceki türev araçlarda da ifade edildiği üzere türev aracın kullanım amacına göre hesaplama yöntemleri de değişmektedir. Örneğin, riskten korunma amacıyla yapılan işlemlerde, gerçekleşmemiş olan kazanç/kayıp dönem sonu hesabına girilmektedir.

Opsiyon sözleşmelerinde satıcı tarafın muhasebesinde de amaç öne çıkmaktadır. Riskten korunma amacıyla satılan opsiyonlardan elde edilen primler vade sonuna kadar ertelenmektedir. Ancak amaç spekülasyon olduğunda primlerden elde edilen gelirler kalan opsiyon vadesine eşit olarak bölünerek muhasebeleştirilmektedir (Önce, 1995).

Örnek 3:

X firması 01.07.2017 tarihinde yurtdışındaki Y firmasından 100.000EUR tutarında mal satın almıştır. X firması kur riskinden korunmak amacıyla opsiyon sözleşmesi satın almıştır. Sözleşmenin detayları:

Sözleşme Tarihi	01.01.2017
Sözleşme Kuru	1 EUR = 3,00 TL
Vade Tarihi	30.09.2017
Opsiyon Miktarı	10 adet
Opsiyon Fiyatı	10.000 EUR
Opsiyon Primi, her 1EUR için	0,040 EUR/TL

Vadeye kadar olan dönemde kurdaki değişim aşağıdadır:

	01.07.2017	30.09.2017	
1EUR =	2,95 TL	3,10 TL	

Satın alama kaydı: 100.000 EUR x 2,95 = 295.000 TL

01.07.2017

153 Ticari Mallar	295.000	
320 Satıcılar		295.000
Mal Satın Alma Kaydı		

Opsiyon sözleşmesi: 10.000 EUR x 10 Adet x 3,00 TL = 300.000 TL

01.07.2017

97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular 97X.03 Opsiyon Sözleşme	300.000	
97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar 97X.03 Opsiyon Sözleşme		300.000
Sözleşme Başlangıç Kayıtları		

Opsiyon Primi: 10.00 EUR x 10Adet x 0,040 = 4.000 TL

01.07.2017

11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme	4.000	
102 Bankalar		4.000
Opsiyon Priminin Ödeme Kaydı		

Opsiyon Priminin Temmuz 2017 Zaman Değeri: 4.000 TL x 1/3 = 1.33 TL

31.07.2017

65X Türev Araç Sözleşme Zararları	1.333	
11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme		1.333
Opsiyon Priminin Kaydı		

Opsiyon Priminin Ağustos 2017 Zaman Değeri: $4.000 \text{ TL} \times 1/3 = 1.33 \text{ TL}$

31.08.2017

65X Türev Araç Sözleşme Zararları	1.333	
11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme		1.333
Opsiyon Priminin Kaydı		

Opsiyon Priminin Eylül 2017 Zaman Değeri: $4.000 \text{ TL} \times 1/3 = 1.34 \text{ TL}$

30.09.2017

65X Türev Araç Sözleşme Zararları	1.334	
11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme		1.334
Opsiyon Priminin Kaydı		

Eylül 2017 Tarihindeki Kur Değişimi: $10.000 \text{ EUR} \times 10 \text{ Adet} \times (3,10-3,00) = 10.000 \text{ TL}$

30.09.2017

11X Türev Araçlar 11X.03 Opsiyon Sözleşme	10.000	
Türev Araç Sözleşme 64X Karları		10.000
Kur Değişim Kaydı		

Satıcıya Borcun Kur Farkı: $10.000 \text{ EUR} \times (3,10 - 2,95) = 15.000 \text{ TL}$

30.09.2017

656 Kambiyo Zararları	15.000	
320 Satıcılar		15.000
Satıcıya Borcun Kur Farkı Kaydı		

Opsiyon Sözleşmesinin Sona Ermesi

Opsiyon Sözleşme Piyasa Fiyatı : $10.000 \text{ EUR} \times 10 \text{ Adet} \times 3,10 \text{ TL} = 310.000 \text{ TL}$

Opsiyon Sözleşme Bedeli : $10.000 \text{ EUR} \times 10 \text{ Adet} \times 3,00 \text{ TL} = \underline{300.000 \text{ TL}}$

Kur Farkı : = 10.000 TL

30.09.2017

320 Satıcılar	310.000	
102 Bankalar		300.000
11X Türev Araçlar		10.000
11X.03 Opsiyon Sözleşme		
Opsiyon Sözleşmesinin Sona Ermesi		

30.09.2017

97X Türev Araç Sözleşmeden Alacak	300.000	
97X.03 Opsiyon Sözleşmeden Alacak		
97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlar		300.000
97X.03 Opsiyon Sözleşmeden Borçlar		
Nazım Hesapları Kapatma		

4.5.4.Swap Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulama

Swap sözleşmeleri, sözleşmeye esas varlığa ait yükümlülüklerinin, bir süre boyunca taraflar arasında karşılıklı olarak değiştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen sözleşmelerdir. Piyasa aktörlerinin swap sözleşmeleri yapmalarındaki temel amaçları, kredi maliyetlerini aşağı çekmek, faiz ve döviz başta olmak üzere riskten kaçınmak ve kar elde etmektir (Selvi, 2000). Swap sözleşmeler, future sözleşmelerde olduğu gibi organize piyasalarda işlem görmemesi sebebiyle sözleşmelerin el değiştirmesi çok daha zor olup bu nedenle ikinci el pazarların etkinliği oldukça düşüktür.

Swap sözleşmelerinin muhasebeleştirilmelerinde diğer türev araçlarına benzemektedir. Bu sözleşmeler genellikle bir aracı tarafından yapılmakta olup genelde bu alıcılar bankalardır. Swap sözleşmelerinde ayrıca komisyonda ödenmektedir. Ödenen komisyon swap sözleşmesinin maliyetini arttırıcı etkisini dikkate almak gerekir. Bu komisyon ayrıca sözleşmenin gerçekleşmeme riskine karşı aracının yani bankanın garantörlüğünü temsil etmektedir (Sabuncu, 2016).

Örnek 4:

X firması para swapı yapmak için banka ile anlaşmıştır. 01.07.2017 tarihinde bankadaki hesabından 100.000USD vererek karşılığında 80.000EUR almak üzere anlaşmışlardır. Değişimdeki faiz oranları EUR için %5 ve USD için %7 olarak anlaşılmıştır. Anaparaların geri ödemesi 30.09.2017 olarak mutabakata varılmıştır.

Kur bilgileri aşağıdadır.

01.07.2017	: 1EUR = 2,95 TL ve	1USD = 2,36 TL
30.09.2017	: 1EUR = 3,10 TL ve	1USD = 2,48 TL

Swap sözleşmesinin kaydı : 80.000EUR x 2,95 TL = 236.000

01.07.2017

97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlular 97X.04 Swap Sözleşmeden Borçlular	236.000	
97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar 97X.04 Swap Sözleşmeden Alacaklar		236.000
Sözleşme Başlangıç Kayıtları		

USD takası : 100.000USD x 2,36TL = 236.000TL

01.07.2017

11X Türev Araçlar 11X.04 Swap Sözleşme	236.000	
102 Bankalar		236.000
Dolar Takası		

EUR takası : 80.000EUR x 2,95TL = 236.000TL

01.07.2017

102 Bankalar	236.000	
11X Türev Araçlar 11X.04 Swap Sözleşme		236.000
Euro Takası		

EUR faiz gideri : 80.000EUR x % 5 x 3/12 = 1.000EUR x 3,10TL=3.100TL

30.09.2017

65X Türev Araç Sözleşme Zararları	3.100	
102 Bankalar		3.100
Faiz Gideri Kaydı		

USD faiz geliri : 100.000USD x % 7 x 3/12 = 1.750USD x 2,48TL=4.340TL

30.09.2017

102 Bankalar	4.340	
64X Türev Araç Sözleşme Karı		4.340
Faiz Geliri Kaydı		

30.09.2017

97X Türev Araç Sözleşmeden Alacaklar	236.000	
97X.04 Swap Sözleşmeden Alacaklar		
97X Türev Araç Sözleşmeden Borçlar		236.000
97X.04 Swap Sözleşmeden Borçlar		
Nazım Hesapların Kapanış Kaydı		

BÖLÜM 5 SONUÇ ve ÖNERİLER

Türev araçlarla yapılan işlemler son zamanlarda oldukça artmıştır. Bir çok ürene ait türev sözleşmeleri vardır örneğin; petrol, demir, gümüş ayrıca bankalarca verilen çeşitli nitelikteki krediler ve ülkeler arası döviz kurlarına dayalı ürünler söz konusu türev kontratlarından bazılarıdır. Çok geniş bir kullanım alanı olması sebebiyle bugün türev araçların etki alanını tüm dünya olarak ifade etmek mümkündür. Tüm dünyada bu kadar sıklıkla kullanılan türev araçlarına özgü, düzenlemeleri, uygulamaları ve standartları bulunmaktadır.

Türev araçlar ile yapılacak işlemler için sözleşme yapılması gereklidir. Bu sözleşmelerde bulunması gereken asgari unsurlar düzenleme ve denetleme kuruluşları tarafından belirtilmiştir. Sözleşmede yer alan bilgiler; sözleşme şartları, düzenlenme şekli, kullanımına dair hususların ayrıntılandırılması gibi hususlar türev araçlarının kullanımına temel oluşturmaktadır ve bu hususların sözleşmede belirtildiği gibi kullanılıp kullanılmadığının kontrolü en temel denetimdir. Sözleşmelerin bağımsız denetim açısından önemi ise sözleşmelerde bulunan maddelerin ve bilgilerin sermaye piyasası kurulu tarafından ilan edilen asgari unsurları içerip içermediğinin tespitidir. Sözleşmede belirtilen hususlardan elde edilecek bilgiler, türev araçlarıyla yapılacak işlemlerin hangi amaçla yapılacağı, hangi piyasada işlem göreceği, hangi türev aracının kullanılacağıdır. Bu sayede kullanılacak türev aracına uygun muhasebeleştirilmenin yapılıp yapılmadığı, amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını ve kullanıldığı piyasadaki vergi kanunlarına uyulup uyulmadığının denetimi, türev sözleşmesindeki bulunması gereken asgari unsurların çerçevesinde yapılabilir.

Türev araçlarının kullanımının artması ve bilançolardaki paylarının yükselmesi bu araçlarla yapılan finansal işlemlerin mali tablolarında nasıl gösterileceği konusunun önem kazanmasına neden olmuştur. Türkiye’de uluslararası alanda belirlenen standartların resmi çevirisi Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yapılıp, Türkiye Muhasebe Standartları/Türkiye Finansal Raporlama Standartları

(TMS/TFRS) adı verilerek kullanıma sunulmuştur. Türev araçlarla ilgili standartlar; TMS 32-Finansal Araçlar: Sunum, TMS 39-Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme, TFRS 7-Finansal Araçlar: Açıklamalar, TFRS 9-Finansal Araçlardır. Mali tabloların denetimi, işletmelerin mali tablolarının genel kabul görmüş muhasebe esaslarına, standartlarına ve yasalara uygun bir şekilde düzenlenip düzenlenmediğinin incelenmesi ve sonuçlarının raporlanmasıdır. Bu kapsamda türev araçların muhasebeleştirilmelerinin standartlarda belirtildiği şekilde yapılıp yapılmadığı, dipnotlarda kullanılacak bilgilerin neler olacağı, mali tablolara hangi değerle aktarılacağı standartlarda açıklandığı gibi yapılması, mali tablolarda sunulan bilgilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini artırır.

Dünyada yaşanan ekonomik krizlerde türev araçlarla yapılan işlemler de etkili olmuştur. Türev araçlar manipülasyon amaçlı olarak kullanılmasını da diğer bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerden dolayı türev araçlarının bağımsız denetimi konusu önem kazanmıştır.

Vergisel açıdan incelediğimizde türev araçlarla yapılan işlemler; Gelir Vergisinin, Kurumlar Vergisinin, Katma Değer Vergisinin, Banka ve Sigorta Muameleleri ve Damga Vergisinin kapsamına girmektedir. Türev araçların neredeyse tüm vergi kanunlarıyla olan ilişkisi ve kendine özgü vergi uygulamaları olmasından dolayı vergi denetimlerinde türev araçların yeri çok önemlidir.

BDS 250'ye göre, bazı işletmeler sıkı düzenlemelere tabi olan sektörlerde faaliyet gösterir bunlar bankacılık sektörü ve ilaç sektörüdür. Türev araçların en çok kullanıldığı sektörlerin başında gelen bankacılık sektörü sıkı bir düzenleme ve denetleme mekanizması içinde olması türev araçlarıyla yapılan işlemlerin bağımsız denetimdeki yeri ve önemini artırmıştır.

Türev araçların kendine özgü sözleşmeleri, muhasebeleştirme ve vergi uygulamaları bulunmaktadır. Denetim esnasında türev araçlarına ait kendine özgü bu unsurlar hakkında dikkat edilmesi gereken hususlar bu çalışmada ortaya konmuştur ve ayrıca manipülasyon aracı olarak kullanılması bunun önlenmesi için gerekli denetim mekanizmalarının neler olduğu da bu araştırmada belirtilmiştir.

Mali tablo denetimlerinin en temel başlangıç noktası muhasebe kayıtlarıdır. Türev araçların muhasebeleştirme işlemlerinde farklılar vardır. Kullanım amacına göre muhasebe kayıtlarında ve dönem sonu işlemlerinde farklılıklar vardır. Bu çalışmadaki

örnek uygulamalarda bunların tüm detayları ortaya konmuş ve TMS/TFRS'ye uygun nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği de açıklanmıştır. Standartlara uygun muhasebe kayıtlarının yapılması mali tablolara olan güveni artırarak mali tablo kullanıcılarına yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak, türev araçlarının kullanımlarının artması, bilançolardaki paylarının fazlaşması ve kendine özgü sözleşmelere sahip olması, kendine özgü muhasebe ve vergi uygulamalarının olması, manipülatif kullanımları ve son olarak ekonomik krizlerde pay sahibi olması gibi nedenlerden dolayı bağımsız denetimde yeri ve önemi her geçen gün artmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar :

- [1] Apak, S., Uyar, M., (2011), Türev Ürünler ve Finansal Teknikler, Beta Yayınevi, İstanbul, Türkiye, s.9-57-73
- [2] Bilici, N., (2010), Vergi Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Türkiye.
- [3] Boynton, W.C., Johnson, N.R., (2006), Assurance Services and the Integrity of Financial Reporting, John Wiley and Sons Press, New Jersey, USA, s.19
- [4] Bozkurt, N., (1998), Muhasebe Denetimi, Alfa Yayınları, İstanbul, Türkiye, s.23-27-29-53-72-66
- [5] Chambers, N.R., (2007), Türev Piyasalar, Beta Yayınları, İstanbul, Türkiye, s. 174-192
- [6] Chisholm, A.M., (2010), Introduction to International Markets Products, Strategies, Participants, John Wiley and Sons Press, New Jersey, USA, s.11
- [7] Dibil, R., (2011), Financial Engineering and Arbitrage in Financial Markets, , John Wiley and Sons Press, New Jersey, USA, s.11
- [8] Esles, B.A., Choudhry, M., (2003), Derivative Instruments : A Guide to Theory and Practice, Butterworth-Heinemann an Imprint of Elsevier Science Linacre House, Burlington, s.5
- [9] Flavel, R., (2010), Swaps And Other Derivatives, John Wiley and Sons Press, New Jersey, USA, s.3
- [10] Gürbüz, H., (1995), Muhasebe Denetimi, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, Türkiye, s.1-17-14-15
- [11] Güredin, E., (2010), Denetim ve Güvence Hizmetleri, Türkmen kitapevi, İstanbul, Türkiye, s.19-178-179-233
- [12] Haftacı, V., (2014), Muhasebe Denetimi, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, Türkiye.
- [13] Kolb, R. W., Overdahl, A.J., , Futures, Options And Swaps, , John Wiley

- [14] Loader, D., (2005), Clearing and Settlement of Derivatives, Butterworth-Heinemann an İmprint of Elsevier Science Linacre House, Burlington, s.55
- [15] Manavgat, Ç., (2008), Sermaye Piyasasında İşleme Dayalı Manipülasyon Ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları, Banka Ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, Türkiye, s.8-9-10
- [16] Natenberg,S., (2014), Option Volatility & Pricing, Mc Graw-Hill Education Books, USA, s.48
- [17] Önce, S. (1995), Türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar için Muhasebeleştirme Şekilleri, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Eskişehir, Türkiye, s.43-44
- [18] Parlakkaya, R., (2003), Finansal Türev ürünler ile Mali Risk Yönetimi ve Muhasebe Uygulamaları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Türkiye, s.173
- [19] Peery, G.F., (2012), Post-Reform Guide to Derivatives and Future, John Wiley and Sons Press, New Jersey, USA, s.87
- [20] Porter, B., Simon, J., Htherly, D., (2003), Principles of External Auditing, John Wiley and Sons Press, New Jersey, USA.
- [21] Sabuncu, B., (2016), TMS/TFRS Kapsamında Türev Araçlar Muhasebe Uygulamaları, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, Türkiye, s. 70, 80, 81, 100
- [22] Selvi, Y., (2000), Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi, Rem Ofset, İstanbul, Türkiye.

Makaleler :

- [1] Adıgüzel,H.,Yılmaz,A.,(2015), Türev Ürünlerin Finansal Riskten Korunma Aracı Olarak Uluslar Arası Muhasebe Standartları Kapsamında Muhasebeleştirilmesi, Mali Çözüm Dergisi, Sayı:131, İstanbul, Türkiye.
- [2] Alpaslan F., Muhammed, Ş., (2017), Türkiye’de Bağımsız Denetimin Gözetimi ve Denetim Faaliyetlerinin Gelişimi ve Tarihçesi, Muhasebe ve Denetim Dünyası Dergisi, 5-6
- [3] Aslan B., (2010), Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak İç Denetim, Sayıştay Dergisi, Sayı:77

- [4] Aydın, A., (2000), Bilanço Dışı işlemler, Bankacılar Dergisi, Sayı:34
- [5] Aydın, A., (2002), Sermaye Yeterliliği ve VAR: “Value At Risk” , TBB Bankacılık Araştırma Grubu, sy.1.
- [6] Brown, R.G., (1962), Changing Audit Objectives and Techniques, The Accounting Review, Vol.37.
- [7] Chui, M., (2012), Derivative Markets Products and Participants : An Overwiev, IFC Bulletins, Sayı : 35, 4, Zürich.
- [8] Dizman, Ş., (2014), Türev Finansal Ürünlerin; Türkiye Muhasebe Standartları (TMS), Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ve Yeni Hesap Planı Taslağı Kapsamında Muhasebeleştirilmesi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:7, Erzincan, Türkiye.
- [9] Ersoy, E., (2011), Türkiye’de ve Dünya’da Organize Türev Piyasaların Gelişimi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:51, İstanbul, Türkiye.
- [10] Jarrow, R., (1994), Derivative Security Markets, Market Manipulation and Option Pricing Theory, The Journal of Financial and Quantitative Analysis, Cambridge University Press Sayı:29
- [11] Karasioğlu, F., Çam, A.V., (2001), Hisse Senedi Yatırımcılarının Yatırım Kararlarında İnternet Kullanımları Üzerine Amprik Bir Çalışma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:34, İstanbul, Türkiye.
- [12] Köse, H. Ö., (1999), Denetim ve Demokrasi , Sayıştay Dergisi, Sayı:33
- [13] Lee, J., (1986), Government Auditing in China, The Journal of Accountancy , Sayı:62
- [14] Örtten, R., Bayırlı R., Altay A., (2006), Riski Devretme Muhasebesi Kapsamında Türev Finansal Araçların IAS 39’a Göre Değerlemesi ve Kaydedilmesi, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:218
- [15] Poitras, G.,(2015), The Early History Of Option Contracts, Faculty of Business Administration Simon Fraser University, Vancouver, Canada,
- [16] Saka, T., (2001), İç Denetim Mesleğı, Bankacılık ve Risk Yönetimi, İç Denetim Dergisi, Sayı: 1, İstanbul, Türkiye.

- [17] Sayılğan, G., (1998), Finansal Türev Piyasalarındaki Riskler, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:1-4, Ankara, Türkiye
- [18] Şengel, S., (2011), Yeni Türk Ticaret Kanununun Sermaye Şirketleri ile İlgili Getirdiği Yeniliklerin Değerlendirilmesi, Journal of World of Turks, Sayı:3.
- [19] Taş, O., Yaşaroğlu, Ç., Tokmakçioğlu, K., (2007), Finansal Opsiyonlarla Reel Opsiyonların Karşılaştırılması ve Gerçek Bir Yatırım Projesinde Reel Opsiyonların Hesaplanması, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:2, İzmir, Türkiye.
- [20] Tokay, S.H., Deran A., Aktaş R., (2005), Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarında Gerçeğe Uygun Değer Yaklaşımı ve Muhasebe Uygulamalarına Etkisi, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Sayı:4, Ankara, Türkiye.
- [21] Ulusoy, Y., (2005), Halka Açık Anonim Ortaklıklarda Bağımsız Dış Denetimin Fonksiyonları ve Denetçi Bağımsızlığı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Dergisi, Sayı:2, İzmir, Türkiye.
- [22] Uzun, A.K., Organizasyonlarda İç Denetim Fonksiyonu ve Önemi, Active Bankacılık ve Finans Dergisi, Sayı:6, İstanbul, Türkiye.
- [23] Yakar, S., (2015), Denetim Kalitesinde Denetim Komitesinin Etkinliği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:54.
- [24] Yıllancı, M., Yıldız, B., (2001). Yeminli Finansal Müşavir –Bağımsız Denetçi ve Tasdik –Finansal Tablo Denetimi Çelişkisi: Mesleğin Gelişimine Etkileri, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı:5, İstanbul, Türkiye.

Tezler, Yeterlilik Etüdüleri :

- [1] Akanak, E., (2013),). XXI. Yüzyıl Spekülasyon & Manipülasyon Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- [2] Başbilici, O., (2006), Uluslararası Muhasebe Standartlarına Göre Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi.
- [3] Batı, M., (2012), Türev Araçların Vergilendirilmesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

- [4] Bayırlı, R., (2006), , Yaratıcı Muhasebe Etik Firma Değeri ve Örnek Bir Uygulama, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- [5] Bozkurt, T., (2006), Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesinin 32 ve 39 No'lu Uluslararası Finansal Raporlama Standartları Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- [6] Dede, H.,(1995), Sermaye Piyasası Mevzuatına Göre İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında İşlem Gören Sürekli Denetime Tabi Şirketlerin Ara Mali Tabloların Düzenlenmesine İlişkin Esaslar ve Bağımsız Dış Denetimi, Doktora Tezi, , Marmara Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe-Finansman Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
- [7] Demirel, A., (2007), Bağımsız Denetimde İşletme İç Kontrol Yapısının İncelenmesi ve Bir Uygulama Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- [8] Güven, F.M., (2008), İşletmelerde İç Kontrol Yapısının Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- [9] Kaptanoğlu, B., (2015), Türev Piyasalar ve Türkiye'deki Türev Piyasaların Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- [10] Küçüksözen, C., (2005),). Finansal Bilgi Manipülasyonu: Nedenleri, Yöntemleri, Amaçları, Teknikleri, Sonuçları Ve İmkb Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Doktora Tezi, SPK, Ankara, Türkiye.
- [11] Nurcan, B., (2005), Türev Piyasa İşlemlerinin Vergilendirilmesi ve Örnek Ülke Uygulamaları, Uzman Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye.
- [12] Olca, S., (2001), Futures (Vadeli İşlem) Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi, SPK Yeterlik Etüdü, Ankara, Türkiye.
- [13] Özalp, P., (2003), Türev Araç Piyasalarının Finansal Sistemin İşleyişi İçindeki Rolü: Türkiye'de Bu Piyasalara İşlerlik Kazandırma Çalışmaları, Uzmanlık Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye.

- [14] Özbay, R., (1990), Hisse Senedi Fiyatlarında Yükseliş ve Çöküşler: Borsalarda Spekülasyon ve Manipülasyon, SPK Yeterlik Etüdü, Ankara, Türkiye.
- [15] Uzun, E., (2004), Türkiye'deki Uygulamalar, 39 Numaralı Uluslararası Muhasebe Standardı ve Avrupa Merkez Bankası Uygulamaları Çerçevesinde Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi ve Finansal Tablolara Yansımaları, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, Türkiye. s. 106, 68

Akademik Konferanslarda Sunulmuş ve Yayımlanmış Bildiriler, Raporlar:

- [1] Çarıkçioğlu, P., (1995), Türkiye'de Muhasebe Denetimin Gelişimi, Muhasebe Denetimi Sempozyum Bildirileri 1, 06-08 Nisan 1995, İstanbul, Türkiye.
- [2] Jickling, M., (2008), Regulation Of Energy Derivatives, CRS Report for Congress, 12 Mayıs 2008.
- [3] Report on Large Short Trader Activity in the Silver Futures Market, (2008), Commodity Futures Trading Commission Division of Market Oversight.

Standardlar:

- [1] Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi Standardı (BDS 705)
- [2] Bağımsız Denetçinin Genel Amaçları Ve Bağımsız Denetimin Bağımsız Denetim Standartlarına Uygun Olarak Yürütülmesi Standardı (BDS 200).
- [3] Finansal Araçlar: Açıklamalara İlişkin Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS 7)
- [4] Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçmeye İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 39)
- [5] Finansal Araçlar: Sunuma İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 32)
- [6] Finansal Araçlara İlişkin Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS 9)
- [7] Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde İlgili Mevzuatın Dikkate Alınması Standardı (BDS 250)
- [8] Gerçeğe Uygun Değer Ölçümüne İlişkin Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS 13)
- [9] Nakit Akış Tabloları İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 7)

Kanunlar, Bakanlar Kurulu Kararları:

- [1] 18.06.1999 Tarih. 4389 nolu, Bakanlar Kurulu Kararı
- [2] 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu
- [3] 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu,
- [4] 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu
- [5] 488 Sayılı Damga Vergisi Kanunu
- [6] 5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu 63. madde
- [7] 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu
- [8] 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu
- [9] 6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu
- [10] 6802 Sayılı Gider Vergileri Kanunu

Tebliğler, Rehberler:

- [1] Maliye Bakanlığı, Gider Vergileri Genel Hakkında (Tebliğ Seri:88)
- [2] Maliye Bakanlığı, Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Hakkında (Tebliğ Seri:1)
- [3] Sayıştay Düzenlilik Denetim Rehberi, 2014
- [4] Sermaye Piyasası Kurulu, Aracılık Faaliyetinde Belge Ve Kayıt Düzeni Hakkında (Tebliğ Seri:V, No: 6, 2000)
- [5] Sermaye Piyasası Kurulu, Aracılık Faaliyetleri Ve Aracı Kuruluşlara İlişkin Esaslar Hakkında (Tebliğ Seri:V, No: 46, 2000)
- [6] Sermaye Piyasası Kurulu, Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında (Tebliğ Seri:X, No: 22, 2006)

İnternette Edinilenler

- [1] WEB_1, (2017), Social Science Research Network Web Site, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2511541, 16/09/2017
- [2] WEB_2, (2017), The Australian Financial Review Web Site, <http://www.afr.com>,

- [3] WEB_3, (2017), European Commission Web Site, <http://ec.europa.eu>, 10/09/2017
- [4] WEB_4, (2017), İNG Menkul Değerler A.Ş. Web Site, [http://www.ingmenkul.com.tr/hizmetler/bist-vadeli-İşlemler-ve-opsiyon-piyasası-\(vİop\).aspx](http://www.ingmenkul.com.tr/hizmetler/bist-vadeli-İşlemler-ve-opsiyon-piyasası-(vİop).aspx) , 13/06/2017
- [5] WEB_5, (2017), Federal Deposit Insurance Corporation Web Site, <https://www.fdic.gov/>, 12/12/2017
- [6] WEB_6, (2017), Cboe Options Exchange Web Site, <http://www.cboe.com/> , 06/11/2017
- [7] WEB_7, (2017), Kamu Gözetimi, Muhasebe Ve Denetim Standartları Kurumu Web Site, www.kgk.gov.tr, 01/09/2017
- [8] WEB_8, (2017), XING Web Site, <https://www.xing.com/communities/posts/endisenin-ilaci-bagimsiz-denetim-1003518226>, 01/09/2017
- [9] WEB_9, (2017), Beykent Üniversitesi Kamu Gözetim Kurulu Web Site, <http://kgk.beykent.edu.tr/dosyalar/M-1-KGK-denetim-modul-I.pdf> , 01/08/2017
- [10] WEB_10, (2017), Sermaye Piyasası Lisanslamam Sicil ve Eğitim Kuruluşu Web Site, https://www.spl.com.tr/spl/eep/Specific/OEP/Upload/SINAV/CalismaNotlari/MKT_31%20Aralık%202017/1004Sermaye%20Piyasası%20Araçları%20_31122017.pdf , 01/11/2017
- [11] WEB_11, (2018), Wall St. Helped to Mask Debt Fueling Europe's Crisis, The New York Times Web Site, <http://www.nytimes.com/2010/02/14/business/global/14debt.html?pagewanted=all>, 15/01/2018
- [12] WEB_12, (2018), Credit Derivatives, by Vinod Kothari Web Site, <http://creditderiv.com/crelaws.htm> , 10/01/2018

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Malatya'nın Pütürge İlçesinde dünyaya geldi. İlköğretimini Büyük Reşit Paşa İlköğretim Okulunda Tamamladı. Orta okulu Çapa ortaokulunda tamamladı. Liseyi Şehremini Anadolu Lisesini bitirdikten sonra, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İşletme Fakültesini bitirdi. Okan Üniversitesinde Muhasebe Denetim bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.